

Dr. Muhammed Davudî

Peygamber ve Ehlibeyt'in Eğitimsel Siyeri Ahlakî Eğitim

Cilt III

 el-Mustafa
yayinlari

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Dr. Muhammed Davudî

Peygamber ve Ehlibeyt'in
Eğitimsel Siyeri
Ahlakî Eğitim

Cilt III

Çeviri
Nurcan ALTUN

el-Mustafa Yayınları: 9

ISBN: 978-605-85969-9-3

T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı
Sertifika No: 27932

© el-Mustafa Yayınları, 2013

Bu kitabın tüm yayın hakları,
el-Mustafa Yayınları'na aittir.
Kaynak gösterilerek alıntı ya-
pılabilir, izinsiz olarak hiçbir bi-
çimde çoğaltılamaz, dağıtılamaz.

Uluslararası el-Mustafa Üniversitesi
Türkiye Temsilciliği

Peygamber ve Ehl-i Beyt'in Eğitimsel Siyeri
Üçüncü Cilt: **Ahlâkî Eğitim**

Eserin özgün adı:

سيره تربیتی پیامبر و اهل بیت جلد ۳ تربیت اخلاقی

Sire-yi Terbiyeti-yi Peyâmbere ve Ehl-i Beyt, Terbiyeti Ahlâkî

Yayın Yönetmeni

Dr. Resul Abdullahi

Yazar

Dr. Muhammed Davudî

Çeviri

Nurcan Altun

Editör

Yusuf Tazegün

Tashih ve Redakte

Dr. Fazıl Ağış

Sayfa Düzeni

İrfan Güngörür

Kapak Tasarımı

Sercan Arslan

Birinci Baskı

İstanbul, Temmuz 2013

Baskı ve Cilt

Yılmaz Basın Yayın

Maltepe mah. Litros yolu 2. Matbaacılar sitesi 3NB2

Topkapı / İstanbul • Tel: 0212 493 00 85

(Sertifika no: 27185)

Merkez Efendi Mah. Mevlana Cad. Aktaş Apt. No: 108

Zeytinburnu / İSTANBUL Tel: (0212) 664 46 40

www.elmustafa.com.tr • el-mustafa@hotmail.com.tr

İçindekiler

› Başlarken.....	9
› Önsöz.....	13

BİRİNCİ BÖLÜM

Külliyat

Lügat.....	21
Ahlâk	21
Ahlâk İlmi.....	21
Ahlâkî Eğitim.....	23
Peygamber (s.a.a) ve Ehl-i Beyt'in (a.s) Eğitimsel Siyeri.....	24
Ahlâkî Eğitimin Sınırları ve Edep Öğretimiyle İlişkisi	29
Ahlâkî Eğitimin Diğer İlimlerle İlişkisi	32
Ahlâkî Eğitimin Tarihçesi	32
Kitabın Konusuna Genel Bir Bakış	33

İKİNCİ BÖLÜM

Ahlâkî Eğitimle İlgili Görüş, Düşünce ve Yönelişlere Bir Bakış

Ahlâkî Eğitimle İlgili Görüş ve Düşünceler.....	37
Ahlâkî Eğitimle İlgili Bazı Eski Yunan Düşünürlerin Görüşleri	37
Sokrat ve Eflatun'a Göre Ahlâkî Eğitim.....	37
Aristo'ya Göre Ahlâkî Eğitim.....	40
Bazı Müslüman Düşünürlere Göre Ahlâkî Eğitim.....	42

<i>Hâce Nâsiruddîn Tûsî'ye Göre Ahlâkî Eğitim</i>	42
<i>Ebu Hamit Gazalî'ye Göre Ahlâkî Eğitim</i>	47
<i>Ahlâkî Eğitimle İlgili Bazı Batılı Çağdaş Psikologların Görüşü</i>	51
<i>Piaget'ye Göre Ahlâkî Eğitim</i>	51
<i>Kohlberg'e Göre Ahlâkî Eğitim</i>	54
<i>Turiel'e Göre Ahlâkî Eğitim</i>	58
<i>Gillikan'a Göre Ahlâkî Eğitim</i>	59
<i>Ahlâkî Eğitimle İlgili Yaklaşımlar</i>	59
<i>Batılı Düşünürlerin Ahlâkî Eğitim Yaklaşımları</i>	59
<i>Ahlâkî Eğitim Yaklaşımlarının Sınıflandırılması</i>	63
<i>Ahlâkî Eğitim Yaklaşımlarının İncelenmesi Ve Eleştirilmesi</i>	65
<i>Ahlâk Yaklaşımları</i>	65
<i>Ahlâkî Eğitim Yaklaşımları</i>	70
<i>Müslüman Düşünürlerin Ahlâkî Eğitim Yaklaşımları</i>	75

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Peygamber (s.a.a) ve Ehl-i Beyt'in (a.s) Siyerinde Ahlâkî Eğitimin Hedefi

<i>Hedefin Anlamı</i>	81
<i>Hedef Belirleme Zarureti</i>	81
<i>Siyerde Ahlâkî Eğitimin Hedefi</i>	82
1- <i>Erdemlerin Eğitimi ve Aşağılıkların Ortadan Kaldırılması (Ahlâkî değerlere Amelde Bağlı Kalma Gücünün Eğitilmesi)</i>	82
2- <i>Ahlâkî Anlayış ve Akıl Etme Eğitimi</i>	84
<i>Özet</i>	90

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Peygamber (s.a.a) ve Ehl-i Beyt'in (a.s) Siyerinde Ahlâkî Eğitim Esasları ve Temelleri

<i>Temel ve Esas Kavramları</i>	93
<i>İlk Temel: Ahlâk ve Dinin İç İçe Oluşu</i>	94
<i>İkinci Temel: Amelin Salih Olması ve Âmilin İsteklendirmesi</i>	97
<i>Üçüncü Temel: Aklın ve Vahyin Birbirini Tamamlayıcı Olması</i>	100

<i>Dördüncü Temel: Ahlâkî Erdem ve Esasın İç İçe Oluşu.....</i>	103
<i>Beşinci Temel: Ahlâkın Mertebelerinin Olması</i>	108
<i>Ahlâk Mertebeleri ve Derecelerinin Sayısı.....</i>	108
<i>Ahlâk Dereceleri ve Mertebelerinin Sırası</i>	115
<i>Altıncı Temel: Akıl ve Cehalet Ordularının Bitmeyen Kavgası.....</i>	119
<i>Özet.....</i>	121

BEŞİNCİ BÖLÜM

Peygamber (s.a.a) ve Ehl-i Beyt'in (a.s) Siyerinde Ahlâkî Eğitim Yöntemleri

1- Ortam Hazırlayan Yöntemler	127
a) Öğrencinin Bozuk Çevrelerden Kaçınması	127
b) Kötü Huy Sahipleriyle Görüşmekten Kaçınmak.....	129
c) Toplumda Ahlâkî Atmosferin Oluşturulması	130
d) Muhabbet ve İhsan.....	131
2- Ahlâkî Basiret ve Bilinç Eğitimi Yöntemleri	133
a) Öğrenciyi Ahlâkî Öğretilerle Aşına Kılma Yöntemleri.....	134
3- Beğenilen Ahlâkî Adetlerin ve Yönelişlerin Eğitimi Yöntemleri.....	147
a) Terğib (İsteklendirme) ve Terhib (Korkutma).....	147
b) İmani Sebeplerin Uyandırılması	149
c) Örnek Sunulması	150
d) Beğenilen Davranışların Nefse Tavsiye Edilmesi ve Yüklenmesi.....	151
e) Erdemleri Emretmek ve Alçaklıklardan Alıkoymak	152
4- Kötü Huyları Islah Etme Yöntemleri	157
a) Görmezden Gelmek.....	157
b) Uyarmak	158
c) Mükâfat Sözü Vermek.....	159
d) Sert Davranma	160
e) Toplumsal Baskı Oluşturmak	161
Özet.....	162

› Kaynaklar	163
-------------------	-----

Başlarken

İç şüphesiz Allah katındaki en önemli ve en yüce merteye bir kulun ilim öğrenmesi, öğrendiklerini bizzat kendisinin pratiğe dökmesi ve sonrasında tertemiz yeni nesiller yetiştirmesidir. Zira ilim, peygamberlerin mirasıdır. Bu hususta masumlardan birbirinden anlamlı ve güzel hadisler nakledilmektedir:

“Kim ilim elde edeceği bir yola girerse Allah da ona cennete giden yolu kolaylaştırır. Melekler ilim talibinin üzerine -yaptığı şeyden hoşnut olduklarından dolayı- kanatlarını gererler. Âlime gökte ve yerde olanlar hatta sudaki balıklar istiğfar getirip onun için Allah’tan bağışlama dilerler. Âlimin âbide olan üstünlüğü dolunayın diğer yıldızlara olan üstünlüğü gibidir. Şüphesiz âlimler peygamberlerin vârisleridir. Muhakkak ki peygamberler, ne bir dinar ne de bir dirhem miras bırakmazlar. Ama onlar ancak ilmi miras bırakırlar. Kim de ilmi alırsa, mirastan büyük bir pay almış olur. ”

Eğitmenlik mesleği peygamberlerin ve masum imamların mesleğidir. Peygamberler fitratı üzere kala bilenleri, kendisine elini uzatanları, hakka susamışları eğitmek ve bir o kadar da sapkınlığa, dalalete, bataklığa düşmüş insanlığı kurtarıp yaratıcısına kul olmalarını hatırlatmak ve Rablerini tanımaları için Yüce Allah tarafından tebliğ vazifesiyle görevlendirilen hidayet önderleridir.

Allah Resulü (s.a.a) eğitimde kolaylaştırıcı metotlar takip etmeyi, sabrı ve tahammülü teşvik ve tavsiye etmiş; öfkeye ve şiddete yer verilmemesini istemiştir. Nitekim bir sözünde: ‘Öğretin, kolaylaştırın, zorlaştırmayın, öfkələndiğiniz zaman susun!’ demiş ve ‘öfkələndiğiniz zaman susun!’ Sözüünü üç defa tekrar etmiştir.

Haddizatında her insan potansiyel olarak eşrefi mahlûkattır. İnsanın üstün bir varlık olarak, bu âlemdə var olması onun için büyük bir değerdir. Bu değer insandan insana, (adeta) bir ucu negatif sonsuza, diğer ucu pozitif sonsuza doğru uzayıp gitmektedir. Bu uzantıda insanın yerini belirleyen yegâne olgu ise aldığı eğitimle kazandığı birikimdir. İyi bir eğitimden geçen meleklerin önünde secdeye kapandığı Adem de olabilir yahut aksine iyi eğitiminden geçmeyen, kendisini yetiştirmeyen esfele safilin de olabilir.

Var olduğumuzun farkında bulunsak da bulunmasak da, var olduğumuz andan itibaren ruhumuza, hayalimize, gönlümüze, aklımıza akan her şey eğitimin bir parçası olarak bize ulaşmaktadır. Bizler insan olmamız hasebiyle iç dünyamızda taşıdığımız duyguların tamamı eğitilmekte, aklımız; bilimsel verilerin hayretengiz sonuçlarıyla büyülenmekte, kalbimiz; gerek bu bulgular, gerekse başka duygularla evrendeki olayların Yaratıcısına aşk ve muhabbetle bağlanmakta, ruhumuz; bu bağlantıdan terennüm eden dua ve zikirlerle doymaktadır.

Günümüzde eğitimin ne kadar önemli olduğuna dair bilinç düzeyi eskiye nazaran daha yüksektir ancak Müslümanlar, modern çağın karmaşası ve bilgi kirliliği içerisinde neyi kendilerine örnek alacaklarını şaşırılmış vaziyettedirler. Belki birçok hadis kaynağına ulaşabilmekte ama eğitimle ilgili spesifik bir kaynağına ulaşamamaktadırlar.

Dolayısıyla eğitimin önemini bilmek ve bunu uygulamaya çalışmak kadar, hangi metodun uygulanması gerektiği ve neyin nasıl yapılması gerektiği de çok önemlidir. Kimi zaman doğru zannedilen metotların aslında eğitilenin

ruhunda telafi edilemez büyük yaralar açtığı hepimizin malumudur.

Bu yüzden insanoğlu her konuda olduğu gibi eğitim konusunda da ilahi öğretilere muhtaç, masumların yol göstermelerine gereksinim duy-maktadır. Lakin Kuran ayetlerinden, masumlardan ve ilahi saadet yolunun öğretmenleri tarafından bildirilenler dağınık vaziyettedir.

Hamdolsun alanında uzman çok kıymetli araştırmacılarımız bu ayet ve hadisleri bir araya toplayarak, mantıklı bir düzenle sıralayarak ve pozitif bilimlerin de deneyimlerinden yararlanarak bizlere çok kıymetli üç ciltlik bu eseri sunmuşlardır.

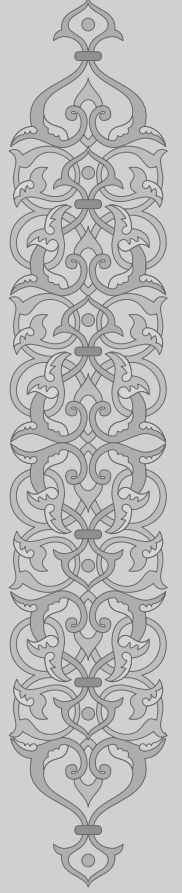
Peygamber ve Ehl-i Beyt'in Eğitimsel Siyeri ana başlıklı bu serinin 1. cildi Evlat Eğitimi, 2. cildi Dinî Eğitim ve 3. cildi Ahlâkî Eğitim'dir.

Bu kitaplar eğitim bilimleri ve ilahiyat öğrenimi gören lisans ve lisansüstü öğrencileri için kaynak kitap unvanıyla hazırlanmıştır. Üniversite camiasının dışında konuya ilgi duyan başkalarının da bu seriden faydalanacağını umuyoruz.

Değerli üstatlardan ve görüş sahiplerinden bizimle işbirliği yaparak, bize yol göstermeleri ve önerilerde bulunarak bu eserin geliştirilmesi ve toplumun ihtiyacı olan konularda başka eserlerin hazırlanması hususunda yayınevimize yardımcı olmalarını rica ediyoruz.

Son olarak el-Mustafa Üniversitesi Türkiye Temsilciliği bilim kuru-lundaki sayın üyelerine ve bu eserin tamamlanmasında ve tüm hazırlık-larda pay sahibi olan değerli dostlara, özellikle de değerli yazarlara, başarılı çevirisiyle Nurcan Altun, kitabın tashih ve redaktesiyle büyük desteğini aldığımız Dr. Fazıl Ağış ve editörümüz Yusuf Tazegün'e çabaları için takdir ve teşekkürlerimizi sunmayı borç biliyoruz.

el-Mustafa Üniversitesi Türkiye Temsilciliği
el-Mustafa Yayınları

Önsöz

Elinizdeki kitap “Peygamber (s.a.a) ve Ehl-i Beyt’in (a.s) Eğitimsel Siyeri” serisinin üçüncü cildir. İlk cilt “Peygamber (s.a.a) ve Ehl-i Beyt’in (a.s) Eğitimsel Siyeri: Evlat Eğitimi” adıyla 2001 yılında, ikinci cilt “Peygamber (s.a.a) ve Ehl-i Beyt’in (a.s) Eğitimsel Siyeri: Dinî Eğitim” adıyla 2004 yılında, dördüncü cilt ise “Peygamber (s.a.a) ve Ehl-i Beyt’in (a.s) Eğitimsel Siyeri: Dinî Öğretime Bir Bakış” unvanıyla 2005 yılında basılmıştır.

Bu kitapta yazarın tüm himmeti, ahlâkî eğitim hususunda Peygamber (s.a.a)ve Ehl-i Beyt’in (a.s) en önemli meseleler ve konular hakkındaki eğitim yöntemlerini sunmak ve o yüce insanların görüşlerini keşfederek bir araya toplamaya çalışmak olmuştur. Bu hedefe ulaşmak için imkân dâhilinde ahlâkî eğitim hususunda yazılmış Arapça, Farsça ve İngilizce kaynak ve eserler, özellikle internet sitelerinde yapılan araştırmalarla incelenmiştir. Daha sonra Masumlar’ın (a.s) yöntemleri rivayet, hadis ve tarih kitaplarından seçilmiştir. Son olarak ahlâkî eğitim mesele ve konuları bu yöntemlerle karşılaştırılmış, Şia medreselerindeki geleneksel içtihat ve istinbat yolundan istifade edilerek delillendirilmiş, istihraç edilerek bölümlendirilmiş ve bir araya toplanmıştır. Ortaya çıkan ahlâkî eğitim görüşlerine bakıldığında Peygamber (s.a.a) ve Ehl-i Beyt’in (a.s) konuya bakış açısı gözler önüne serilmiştir.

Elbette bu eser kendi alanında bir ilktir. Bu yüzden eksiklikleri olacağı açıktır. Ancak değerli okurların eksiklikleri bize ileterek eseri geliştirmemize yardımcı olacaklarını umuyoruz.

Burada bana bu eserin hazırlanmasında hiçbir yardımı esirgemen Hücetü'l-İslâm ve'l-Müslimin Ali Rıza Â'râfî'ye (kendisi Peygamber (s.a.a) ve Ehl-i Beyt'in (a.s) Eğitimsel Metodu projesini sunan ve hayata geçiren kişidir) halisane teşekkür ederim. Yüce Allah'ın başarısını günbegün artırmasını temenni ederim. Aynı şekilde Doktor Ali Şeriatmedarî, Doktor Behram Muhsinpur¹, Doktor Hüsrev Bâkırî ve Doktor Samed Muvahhidî'ye de görüşleri ve yol göstericilikleriyle eserin değerine değer kattıkları için müteşekkirim. Yine İlmî Şura, Eğitim İlimleri Grubu Müdürü ve üyelerine, Medrese ve Üniversite Araştırma Kurumuna, özellikle Hücecü'l-İslâm Seyyid Ali Hüseyinîzâde ve Mecid Tanî'ye sonsuz yardımları ve yolumu aydınlatan görüşleri için şükranlarımı sunuyorum.

Muhammed Davudî
1386 (2008)

¹ Bu kitap yazarın doktora tezidir ve bazı değişiklikler ve düzeltmelerden sonra kitap olarak size takdim edilmiştir.

Birinci Bölüm

Külliyyat

Müslüman âlimlerin görüşüne göre ahlâk ilmi en yüce ilimdir. İbni Miskeveyh bu hususta şöyle söylemektedir:

“Bu ilim diğer tüm ilimlerden daha iyidir. İnsanın davranışını, insan olduğu için iyileştirmeye çalışmaktadır.”¹

Bu yüzden İslâm âlimleri Müslüman talebelere bütün ilimlerden önce ahlâk ilmini öğrenmeyi ve nefis tezkiyesi yapmayı tavsiye ederler. İbni Sina ve İbni Miskeveyh’in karşılaşma hikâyesi, Müslüman âlimlerin ahlâk ilmine olan ihtimamlarını ve bu ilmi diğer ilimlerden nasıl üstün saydıklarını göstermektedir. Bu olay şöyle anlatılır: Bir gün İbni Miskeveyh’in talebeleri onun yanında oturuyorlardı. İbni Sina elinde bir cevizle geldi ve cevizi İbni Miskeveyh’e doğru fırlattı ve şöyle dedi: “Bu cevizin ölçüsünü ve kaç buğdaya denk geldiğini bana söyle!” İbni Miskeveyh ahlâk kitabının bazı bölümlerini ona doğru fırlatarak şöyle cevap verdi: “Sen önce bu kitapla ahlâkını düzelt sonra biz sana cevizin ölçüsünü söyleyiz. Senin, cevizin ölçüsünü hesaplamaktan daha çok ahlâkını düzeltmeye ihtiyacın var.”²

Ahlâk ve ahlâk eğitiminin öneminin sırrı, insan ruhunun da bedeni gibi sağlıklı ve hastalıklı olabilmesinde gizlidir. Bu yüzden Allah Teâlâ münafıkların ruhunu hasta olarak nitelendirmekte ve haklarında şöyle buyurmaktadır:

“Onların kalplerinde hastalık vardır. Allah da hastalıklarını arttırmıştır.”³

¹ İbni Miskeveyh; Tehzibu’l-Ahlâk ve Tathiru’l-A’râk, s. 55.

² a.g.e., s. 12.

³ Bakara, 10.

Ruhî hastalıkların en önemlisi insanda rezil ahlâkî sıfatların varlığıdır. Bu hastalığın varlığı kötü etkiler bırakır. Öncelikle bu hastalığa sahip olanların iyiyi kötünden, güzeli çirkinden, hakkı batıldan ayırma kudreti zayıflamaktadır. Meşhur atasözünde “sağlam kafa sağlam bedende bulunur” denmektedir. Bu atasözü bedenın sağlığı için aklın salim olması gerektiğine dair önemli bir gerçeğe işaret etmektedir. Yani hakkın derk edilebilmesi ve iyyinin kötünden, hakkın batıldan ayırt edilebilmesi için akıl sağlığı şarttır. Ama Kur’ân’ın bakış açısına göre insanın hakkı derk edebilmesi, iyiyi kötünden, güzeli çirkinden, hakkı batıldan ayırt etme gücüne sahip olması için beden sağlığının yerinde olmasının yanı sıra ruh sağlığına da sahip olması gerekmektedir. Mutaaffinın suresinde şöyle okumaktayız:

“Ona ayetlerimiz okunduğu zaman eskilerin masalları der. Hayır, doğrusu onların işleyip kazandıkları şeyler kalplerinin üzerine pas olmuştur. Hayır, doğrusu onlar o gün rablerinden perdelenmişlerdir.”⁴

Ruhî hastalıklara müptela olanlar, huzurdan da mahrumdurlar. Kıskaçlık, kendini büyük görme, kin tutma, öfke gibi hastalıklar insan ruhunda huzur ve sükûnet bırakmamakta, yaşantıyı çekilmez hale getirmektedir. Aynı mide rahatsızlıkları, ayak ağrısı, elin kırılması gibi bedensel hastalıkların insanın huzurunu kaçırmayı ve yaşamını altüst etmesi gibi... Ruhî hastalıkların, bedensel hastalıkların dışı vurmasına sebep olması da mümkündür. Günümüzde psikologlar insanın bazı bedensel hastalıklarının, ruhsal hastalıklarıyla bağlantılı olduğunu isbat etmişlerdir. Örnek olarak; ruhsal bir hastalık olan depresyon, sindirim sisteminde sorun yaratarak bazı özel sindirim hastalıklarına sebep olabilmektedir. Elbette ruhî hastalıklar, şahıs üzerindeki hoş olmayan etkilerinin yanı sıra, toplumu da etkilemekte ve toplumun neşe, huzur ve emniyetini yok etmektedir. Netice olarak böyle bir toplum, değişik alanlarda istediği hedeflere ulaşamayacaktır.

Diğer taraftan bedenın sağlığını korumak için, sağlıklı bedenın özelliklerini, bedensel hastalıkları, hastalıkların sebeplerini ve tedavi yollarını bilmenin bir zaruret olması gibi, ruh sağlığını koruyabilmek için de sağlıklı ruhun özelliklerini, ruhî hastalıkları, hastalıkların sebeplerini ve

⁴ Mutaaffin, 13-15.

tedavi yollarını bilmek bir zarurettir. Beğenilen ve beğenilmeyen davranışların özelliklerini bilen, beğenilmeyen özelliklerden kurtulmanın yolunu gösteren ilim, ahlâk ilmi ve ahlâk eğitimidir.

Bununla beraber insanın kişisel ve toplumsal saadeti, nefsin kirlerden arınıp temizlenmesine ve ahlâkî faziletlerle süslenmesine bağlıdır. Allah Kur'an-ı Kerim'de sonuncusu insanın nefesine edilen on yeminin ardından ve yapılması- yapılmaması, doğru olanı- olmayanı insanın nefesine ilham ettikten sonra şöyle buyuruyor:

“Andolsun ki kim, (Allah’tan başkasına tapmayarak) özünü iyice temizlemişse kurtulmuştur, murâdına ermiştir. Ve andolsun ki kim, özünü (yaratıklara taparak) kirletmiş, kötülüğe gömmüşse ziyana girmiştir.”⁵

Belki de bu yüzden Allah Teâlâ, İslâm Peygamberinin (s.a.a) risaletinin temel hedeflerinden birinin insanların nefislerinin tezkiesi ve arındırılması olduğunu beyan ederek şöyle buyurmuştur:

“O’dur ki ümmiler içinde, kendilerinden olan ve onlara Allah’ın ayetlerini okuyan, onları yücelten, onlara Kitabı ve hikmeti öğreten bir elçi gönderdi. Oysa onlar önceden açık bir sapıklık içindeydiler.”⁶

Peygamberimiz de (s.a.a) risaletinin hedefi güzel ahlâkî özellikleri kemale ulaştırmak olarak açıklamış ve şöyle buyurmuştur:

“Ben güzel ahlâkî tamamlamak üzere gönderildim.”⁷

Ahlâk ve ahlâk eğitiminin önemi, İslâm ve İslâm toplumlarına mahsus değildir. Edinilen tecrübeler insanın, dindar olsun olmasın her zaman, hatta modern dönemde ya da modern dönem öncesinde, ahlâk ve ahlâk eğitimine muhtaç olduğunu göstermektedir. Çağımızda Batılı ülkeler deneysel bilim alanında ilerlemeler kaydettikçe ahlâkî usullere, fazilete, ahlâkî eğitime ilgiyi azalttılar ve bazı durumlarda ahlâk ve ahlâkî faziletlerle karşı savaş açtılar. Ama yenilerde bu yönden kişi ve toplumun sağlığı ciddi zararlara uğradığı için, ahlâk ve ahlâkî faziletlerle ve ardından ahlâkî eğitime yöneliş, şaşırtıcı derecede artış göstermiştir.

⁵ Şems, 9-10.

⁶ Cuma, 2.

⁷ Tabersî, Mekârimu'l-Ahlâk, s. 8.

Lickona⁸ bu konuda şöyle söylüyor: “Gerçekten bize ne oluyor? Yeni doğanlar çöplüklerde, her yıl bir buçuk milyon ceninin kürtajı, çocuk istismarının her yıl daha da artması, çocukların dörtte birinin fakirlik içinde yaşaması. Gelecek nesiller, elli ya da yüz yıl sonra bu durumu nasıl görecekler? Birbiri ardına yapılan anketler, Amerika halkının büyük çoğunluğunun, ülkenin mânevî ve ahlâkî çöküş içerisinde olduğunu düşündüklerini göstermektedir. Okulların, ailelerin, kiliselerin, encümenlerin ve grupların –ki tarih boyunca gençlere ahlâkî mirasın aktarılmasından sorumluydular- bir araya gelip elbirliğiyle çocukların ahlâkî yapılarını ve daha sonra da kültürümüzü düzeltmeleri gerektiği düşüncesi gelişmiştir. Okullar iyi huyların eğitilmesi alanında kendi paylarına düşen, yapabilecekleri şeyler olduğunun farkına vardılar. Onlar, huyları eğitmenin önceliğini kabul etmekle işe başlamalıdır. Zira bu hedef, okulun diğer işlerinin temelidir.”⁹

Bu sebeple günümüzde ahlâkî eğitim Batılı ülkelerde araştırmacıların, üniversite hocalarının, öğretmenlerin ve okulların ilgisini fazlasıyla çeken mevzulardan biridir.

Bununla beraber, ahlâk ve ahlâkî eğitimin insan ruhunun sağlığı ve kişi ve toplumun saadeti (mutluluğu) üzerinde önemli bir rolü vardır. Daha fazla teveccüh gösterilmesi lâzımdır, özellikle biz Müslümanlar tarafından. Çünkü diğer dinlerde, bizim dinimizde olduğu kadar ahlâk ve ahlâkî eğitime yönelik ilgi yoktur. Peygamberimiz'in (s.a.a) ve Ondan sonra da Ehl-i Beyt'in (a.s) asıl vazifelerinden biri, ahlâkî güzellikleri halk arasında yaygınlaştırmaya çalışmak olmuştur. Bu sebeple Peygamber'in (s.a.a) ve Ehl-i Beyt'in (a.s) siyeri eğitimle, özellikle de ahlâkî eğitimle dolu bir kaynak olmuştur ve eğer incelenecek olursa çok değerli eğitsel noktalar çıkarılıp öğretmenlerin tercihinə sunulabilir. Bu kitap, bu temel üzerine Peygamber (s.a.a) ve Ehl-i Beyt'in (a.s) eğitimsel siyerini işin temeli ve kaynağı olarak ele almıştır. Öğretmenlerin ve ebeveynlerin ihtiyarına sunulmak üzere ahlâkî eğitimle ilgili noktalar incelenerek çıkarılmış ve bir araya toplanmıştır.

⁸ Lickona, Thomas.

⁹ Lickona, “Teacher's Role in Character Education” in Journal of Education, vol.179, issue 2, p.1.

Lügat

Ahlâk

Ahlâk, “hulk”un çoğuludur. Hulk, kafamızdaki gözümüzle ya da zâhirî (dışa yönelik) duyularla müşahede edilemeyen, bâtinî bir durumdur. Karşıt kelimesi, duyu organlarının müşahede edebildiği eşyanın keyfiyeti mânasındaki “halk” kelimesidir.¹⁰ Farsça’da “sîret” kelimesi “hulk”un, “suret” kelimesi ise “halk”ın anlamına karşılık gelmektedir. Suret, insanın derisinin ve saçının rengi, boyunun uzunluğu- kısalığı, zayıflığı- şişmanlığı, güzelliği- çirkinliği gibi, insanın zâhirî özelliklerine denir. Sîret ise merhamet, iyi huyluluk, cesaret gibi insanın mânevî ve bâtinî özellikleridir. Ahlâk da insanın bâtinî ve mânevî özellikleri ve sıfatlarıdır.

Her “hulk”, insanın özel bir davranışı sergilemesi sonucunu doğurur. Cömertlik sıfatına sahip olan kimse, ihtiyaç sahiplerine infakta ve mali yardımda bulunur. İlâveten, bir sıfatın varlığı, ona uygun davranmayı gerektirir. Zorlanmadan, düşünmeden, kendiliğinden kişiden sâdır olmalıdır (ortaya çıkmalıdır). Diğer taraftan “hulk” iki türlüdür: Beğenilen ve makbul olan ya da beğenilmeyen ve makbul olmayan. Örneğin doğru sözlülük ve yalancılık iki “hulk” ve sıfatlardır ki doğru sözlülük beğenilen bir sıfat, yalancılık ise beğenilmeyen diğer bir sıfattır. Beğenilen sıfat fazilet (erdem), beğenilmeyen sıfat ise rezilet (alçaklık) olarak bilinir.

Ahlâk İlmi

Müslüman âlimlere göre ahlâk ilmi, erdem ve alçaklık sıfatlarını ve erdemlere sahip olup alçaklıklardan temizlenmenin nasıl olacağını bilmektir. Hâce Nâsiruddîn Tûsî bu ilmi şöyle tarif etmektedir: “İnsan nefsinin, tüm fiillerinin iradeten cemil (güzel) ve mahmud (övülen) olarak sâdır olacağı huyları kazanmasını sağlayacak ilimdir.”¹¹ Yine Hâce’ye göre ahlâk ilmi, iyi ve kötü sıfatların ilmidir. Üstad Misbah Yezdî, ahlâk ilminin tarifinde şöyle söylemektedir: “Ahlâk ilmi, insanın yapma özgürlüğüne sahip olduğu çeşitli iyi ve kötü sıfatlar arasından, iyi sıfatlara sahip olmanın ve kötü sıfatları kendinden uzaklaştırmanın keyfiyetinden

¹⁰ Tarihî; Mecmau'l-Bahreyn, “halk” kelimesinin zeylinde.

¹¹ Tûsî: Ahlâk-ı Nasırî, s.48.

bahseden ilimdir.”¹² Buna göre ahlâk ilmi iki temel soruyla uğraşmaktadır: Hangi sıfatlar iyi, hangileri kötüdür? Kendimizi nasıl iyi sıfatlarla süsleyip kötü sıfatlardan arındırabiliriz?

Bazıları ahlâk ilminin konusu hakkında şöyle söylemişlerdir: “Ahlâk konusu, ahlâkî tüm melekeleri kapsamaktadır. İnsanın iyi ve kötü olarak nitelendirilmeye değer tüm işlerini ve insan için bir kemale vesile olacak ya da nefsinde bir eksiklik ve aşığılığa sebep olacak her şeyi kapsamaktadır.”¹³ Bu beyan, Müslüman âlimlerin ahlâk ilmi tarifini gözden geçirmemizi, tariftaki iyi ve kötü sıfatları tanımanın yanına, iyi ve kötü davranışı tanımayı da eklememizi gerektirir. Bazılarıysa üçüncü bir yola giderek ahlâk ilminin tanımını şu şekilde yapmışlardır: “Ahlâk ilmi, iyi ve kötü nefsanî sıfatlar ve bu sıfatlara uygun gelişen davranışları anlatır. İyi nefsanî sıfatları edinmenin, beğenilen davranışlar sergilemenin ve kötü nefsanî sıfatlardan ve beğenilmeyen davranışlardan uzak durmanın yolunu gösterir.”¹⁴ Bu tanıma göre ahlâk ilminin vazifesi sadece güzeli ve çirkinini tanımak değil, her sığata uygun davranışı da tanımadır. Ancak ahlâk ilminin vazifesi tüm güzel ve çirkin sıfatları tanımakla kalmamakta, bu ahlâkî sıfatlarla münasip davranışları da tanımayı gerektirmektedir.

Şimdi bu üç tanımın bir araya toplanıp toplanamayacağı sorusu gündeme gelmektedir. Eğer toplanamazsa en doğru olan tanım hangisidir? Görünüşe göre ahlâk ilminin esas vazifesi beğenilen ve beğenilmeyen davranışların tanınmasıdır. Zira insanın her şeyden önce önem vermesi gereken, beğenilen davranışları yapması ve beğenilmeyen davranışlardan uzak durmasıdır. Bu amaca ulaşmak için atılacak ilk adım ise doğru ve yanlış davranışların tanınmasıdır. Diğer taraftan doğru ve yanlış davranışları tanıma tohumunu ekmek değerliyse ve insan ruhunun yeşil bir fezaaya bürünmesini sağlıyorsa da, her zaman doğru davranışa bağılı kalma ve yanlış davranıştan uzak durma meyvesini vermemektedir. Hatta çoğu zaman ya hiç meyve vermemekte ya da doğru olmayan davranışların gösterilmesi sonucunda acı ve zarara uğraticı türden bir meyve vermektedir. Eğer kötü sıfatların yol açacağı afetler ilim ve ahlâk ağacından atılır ve güzel sıfatlarla donatılırsa, bu ağaç güzel davranışlardan ibaret tatlı meyveler

¹² Misbah Yazdı; Felsefe-yi Ahlâk, s. 10.

¹³ Misbah Yazdı; Ahlâk der Kur'an (Kur'ân'da Ahlâk), s.198.

¹⁴ Deylemî ve Azerbaycanî; İslâmî Ahlâk, s. 23.

verecek, rüşd edecek (gelişecek) ve kemale ulaşacaktır (olgunlaşacaktır). Şahıslar da toplum da ondan faydalananacaktır. Belki de bu yüzden Müslüman âlimler, ahlâk ilmini erdem sıfatlarının terbiyesi ve alçaklık sıfatlarının ortadan kaldırılması olarak tanımlamışlardır.

Ahlâkî Eğitim

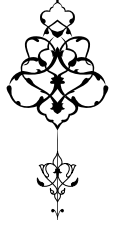
Ahlâkî eğitim Müslümanların eserlerinde ahlâk ilminin bir bölümüydü ve o bölüm başlığı altında inceleniyordu. Bu yüzden tek başına bir alan olarak “Ahlâkî eğitim” nispeten yeni bir kavramdır. Birkaç sene öncesine kadar bu ıstılahın kullanım alanı yoktu. Gerçi ahlâk tehzibi (temizlenmesi), nefis tehzibi, tezkiye ve hatta eğitim kelimeleri kullanılmıştır. Görünüşe göre bu ıstılah “Moral Education” kelimelerinin tercümesidir ve çağdaş eğitim düşünürlerinin, Batılı eğitim düşünürleriyle aşına olması sonucu Müslümanların ve içinde de İranlıların eğitim sözlüğüne girmiştir.

Eğer şimdi ahlâk eğitimini ahlâktan ayrı müstakil bir bölüm olarak alırsak ve Müslüman âlimlerin bakış açısıyla tanımlayacak olursak, ahlâk ilmini “aşağılık sıfatların ortadan kaldırılması ve fazilet (erdem) sıfatlarının oluşturulması amacıyla yapılan faaliyetler bütünü” olarak tanımlayabiliriz.

Bazıları ahlâkî eğitim için farklı tanımlamalar yapmışlardır. Örnek olarak Seccâdi, ahlâkî eğitimin tanımını şöyle yapmaktadır: “Ahlâk ve değer eğitimi, okulların ve diğer eğitim kurumlarının doğru olan ve olmayan meselelere dair kişilerin tefekkür etmesi, buna bağlı olarak toplumun iyi olmaya yönelmesi için onlara ahlâkî davranış, yol, yordam konusunda yardımcı olan tüm faaliyetleri kapsamaktadır.”¹⁵ Bu tanım esasına göre ahlâk ve değer eğitimi, kişilere hedefine ulaşma yolunda ahlâk ve değer tanımları, maarifet, yönelişler ve davranışlar hakkında yardımcı olan konular mecmuasıdır.

Yalçın’a göre: “İslâmî ahlâkî eğitim, çocuklarda ahlâkî usuller esasına uygun ihsas (duyu) ve ahlâkî basiret (görüş) oluşturmak yoluyla,

¹⁵ Seccâdi; “Değerler ve ahlâkî eğitim yolları ve yönelişleri, yeniden bakış ve tanıyış”, ^Beşerî İlimler Araştırmaları, s. 148.

iyilikleri kabul, kötülükleri reddedecekleri bir eğitimi vermek şeklinde olmalıdır.”¹⁶ Nâsîh Ulvan ise şöyle diyor: “Ahlâkî eğitim, davranış usulleri ve faziletleri ile vicdanın bir toplamıdır. Çocuk bunları kabul etmeli, almalı ve alışkanlık haline getirmelidir.”¹⁷

Sonuç olarak; ahlâkî eğitimin tanımıyla ilgili Müslüman düşünürler arasında iki akım olduğunu söyleyebiliriz: a) İslâm'ın güzel ahlâkî sıfatlarının ve geleneklerinin öğretimine dayanarak yapılan ahlâkî eğitim tanımı. Eski Müslüman âlimlerin ahlâkî eğitim tanımı bu akıma dâhildir. b) Ahlâkî davranışların, yönelişlerin ve maarifetin eğitimine dayalı ahlâkî eğitim tanımı. Seccâdi, Yalçın ve Ulvan'ın tanımları bu akım içerisinde yer almaktadır.

Batılı düşünürler arasında da iki akım vardır: a) Ahlâkî eğitimin öğrencilere fazilet eğitimi verilmesi yoluyla yapılması gerektiğini savunan akım. b) Ahlâkî eğitimin ahlâk esaslarını ve değerlerini öğretme yoluyla yapılması gerektiğini savunan akım. Karakter eğitimi¹⁸ taraftarları ahlâkî eğitimi faziletlerin eğitimi; değerler eğitimi¹⁹ taraftarları ise ahlâkî eğitimi ahlâk eğitiminin temeli saymaktadırlar. Bu sebeple Oser ve Reichenbach ahlâkî eğitimin tanımını bu iki akımı kapsayacak şekilde genişletmişlerdir. Onların tanımı da şöyledir: “Ahlâkî eğitim, ahlâkî olgunluğu artırma veya yeni bir karakter oluşturma ya da öğrencilere daha fazla ahlâkî fazilet kazandırma çabasıdır.”²⁰

Tüm bunlara bakarak şöyle söylenilebilir: “Ahlâkî eğitim, ahlâkî değerlerin ve esasların öğretimi ve ahlâkî faziletlerin ve yönelişlerin de eğitimidir.” Bu tanımda ahlâkın davranışsal, duygusal ve maarifet boyutu daha sonra gelmektedir. Bu sebeple de daha kapsamlı bir tanımdır.

Peygamber (s.a.a) ve Ehl-i Beyt'in (a.s) Eğitimsel Siyeri

Peygamber (s.a.a) ve Ehl-i Beyt'in (a.s) eğitimsel siyerini anlatabilmek için öncelikle “siyer (sîre)” ve “eğitim (terbiye)” kelimelerinin anlamını incelemek gerekir.

¹⁶ Yalçın, Cevanibu't-Terbiyeti'l-İslâmiyyeti'l-Esasiye, s. 296- 309.

¹⁷ Ulvan, Terbiyetu'l-Evlâd fi'l-İslâm, s. 167.

¹⁸ Character education.

¹⁹ Moral education.

²⁰ Oser ve Reichenbach; “Moral Education: Philosophical Issues”, The International Encyclopedia, C. 6, s. 39201.

Siyer: “Sîre”, fi’le vezinde, “seyr” kökünden türemiştir. Lügat kitaplarında siyer kelimesi için birçok anlam zikredilmiştir. Bu anlamların ilki “davranış”tır. Kamusu’l-Muhit²¹ sözlüğünde şöyle yazar: Seyr, gitmek anlamındadır. Master adı “sîre (davranış)”tır. Arapça’da “hasene seyr” denildiğinde güzel davranışlı mânası kastedilir.²²

Sözlükte bu kelime için zikredilen ikinci anlam “sünnet” ve “yöntem”dir. İbni Manzur ve Tarihî şöyle yazıyorlar: e’s-Sîre: e’s- Sunne.²³ Yöntem de yol ve metot anlamındadır. İbni Manzur şöyle yazıyor: e’s- Sîre: et- Tarika. “sâre bihim sîretu hasene” denildiğinde “onlara güzel davranıldı” anlamına gelir.²⁴

Üçüncü anlamı hal ve durumdur. “Allah buyurdu ki: Tut onu, korkma. Biz onu eski haline çevireceğiz”²⁵ ayetinde siyer kelimesi bu anlamı taşımaktadır.

Bu anlamların arasında yol ve yöntem (sünnet ve tarika) anlamı diğerlerinden daha genel ve yaygındır. Peki, siyer denildiğinde kastedilen mâna nedir? Siyer bir kimsenin yaşamı boyunca, muhtelif zamanlarda yapmış olduğu davranışlardır. Kişilerin ömürleri boyunca farklı zamanlarda değişik davranışlar sergilemesi gibi, her kişinin kendi siyeri de diğerleriyle farklılık arz etmektedir.

Yol ve yöntem (sünnet ve tarika) anlamındaki siyerin üç cüzü vardır: Söz, davranış ve söz ile davranışın niteliği. Zira davranış hem ameli (pratik, uygulamayı, işi) kapsamaktadır hem de sözü. Her davranışın ve sözün de kendine has özelliği vardır. İki kişinin aynı davranışı veya sözü iki farklı şekilde yapması mümkündür. Mesela her ikisi de çocuklarına “otur” diyebilirler ama biri bu sözü saygılı, diğeri hakaret eder şekilde söyleyebilir. Veya ikisi de eve girer ama birisi vakarlı ve metanetli, diğeri aceleyle... Bu ilişki aşağıda şöyle tasvir edilmiştir:

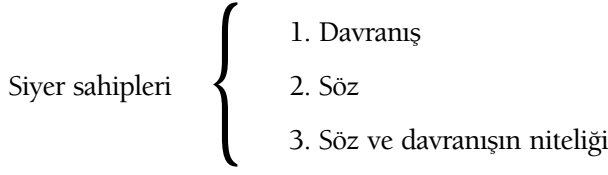
²¹ Firuzabadî; El-Kamusu’l-Muhit, “seyr” kelimesinin zeylinde.

²² a.g.e.

²³ İbni Manzur; Lisanu’l-Arap / Tarihî, Mecmau’l-Bahreyn, “sîre” kelimesinin zeylinde.

²⁴ a.g.e.

²⁵ Taha, 21.

Şema 1.
Siyerin unsurları.

Bu kitapta siyer, bu mânada kullanılmıştır. Bundan sonra Peygamber (s.a.a) ve Ehl-i Beyt'in (a.s) siyeri dediğimizde onların yol ve yöntemlerini (sünnet ve tarika) kastettiğimiz anlaşılmalıdır.

Eğitim

Lügat kitaplarında eğitim (terbiyet), “rebeve” maddesinin altında, artırmak ve rüşd olarak anlandırılmıştır. Ama eğitim ve öğretim alanında her düşünür başka bir açıdan bakmış ve özel tanımlamalar yapmışlardır. Bu kitapta konuya esas olarak alınan tanım ise şöyledir: “Eğitim ve öğretim bir temeli ve hedefi olan, ölçülüp tartılmış bir program esasınca, istenilen maarifet, inanç, bakış ve davranışları eğitim alanlara vermeye çalışan bir mecmuadır.”

Bu tanıma göre ders veren sadece öğretmen ya da üniversite hocası değildir. Aksine prensipli ve düzgün bir programla istenilen maarifet, bakış, inanç ve davranışları başkalarına öğretmeye çalışan herkese eğitmen denir. İkincisi, eğitim yeri sadece okullar ve üniversiteden ibaret değildir. Öyleyse bahsettiğimiz çalışmaların yapıldığı her yer eğitim yeri olarak adlandırılır. Üçüncüsü, bir kişinin bir takım davranışlarının tesadüfen başka bir kimse üzerinde etki bırakması mümkündür. Mesela onun inancını, bakış açısını ya da davranışını değiştirebilir. Oysa davranış sahibinin böyle bir kasdı olmamıştır. İşte bu tür davranışlar eğitici davranışlar değildir.

Açıklamak için bir örnek verelim. Bir kişi bir aracın kaza yapmasına ve şoförün tedbirsizliğinden dolayı hayatını kaybetmesine şahit oluyor. Bu olayı görünce kişinin şoförlüğe karşı bakış açısı tamamen değişiyor. Acaba burada şoförün davranışının eğitici olduğunu söyleyebilir miyiz?

Oysa şoförün eğitim kasdına sahip olmadığını, olayı gören kişi üzerinde etki bırakmayı düşünmediğini biliyoruz. Bu durumda cevap kesinlikle olumsuz olacaktır. Zira bu davranış, eğitici olursa tüm edepsizleri ve küstahları ahlâk eğitici saymamız gerekir! Çünkü Lokman Hekim'in sözüne (yani iyiyi kötülere bakarak öğrenmek) dayanarak onlardan ahlâk dersi öğrenilebilir!

Siyer ve eğitim kelimelerinin anlamlarının açıklık kazanmasından sonra "eğitimsel siyer" ve özellikle de "Peygamber (s.a.a) ve Ehl-i Bey'tin (a.s) eğitimsel siyeri" hangi mânadadır, görelim.

Peygamber (s.a.a) ve Ehl-i Bey'tin (a.s) Eğitimsel Siyeri

Geçtiğimiz konularda eğitimsel siyerin, başkalarını eğitmek için yapılan davranışlar olduğunu gördük. Bununla birlikte Peygamberimizin (s.a.a) ve Ehl-i Bey'tin (a.s) insanlarda istenilen maarifetin, inançların, görüşlerin ve davranışların gelişmesi için gösterdikleri tüm davranışlar, onların eğitimsel siyeridir.

Burada Peygamber'in (s.a.a) ve Ehl-i Bey'tin (a.s) eğitimsel siyerini gösteren iki örnek verelim:

İmam Sâdık (a.s) ceddinden nakille şöyle buyuruyor:

"Peygamber (s.a.a) bir taşı kaldıran bir grupla karşılaştı. Buyurdu: Ne yapıyorsunuz? Dediler: Bu yolla aramızdaki en güçlü ve dayanıklı olanı tesbit ediyoruz. Peygamber (s.a.a) buyurdu: Size aranızda en güçlü ve dayanıklı olanın kim olduğunu söyleyeyim mi? Evet, deyince Resulullah (s.a.a) şöyle buyurdu: Sizin en güçlü ve dayanıklı olanınız, mutlu olduğunda günaha düşmeyen, öfkelenildiğinde hak sözden uzaklaşmayan, kudretli olduğunda hak etmediği bir şeyi başkalarına vermeyeninizdir."²⁶

İmam Hüseyin de (a.s) şöyle buyuruyor:

"Emiru'l-Muminin (a.s) beyhude konuşan bir adamla karşılaştı. İmam durdu ve şöyle buyurdu: Ey adam, sen (sözlerinle aslında) yanındaki iki meleğe, Allah'a ulaştırmaları için bir mektup yazıp yolluyorsun. Öyleyse faydalı sözler söyle ve beyhude konuşmayı bırak."²⁷

²⁶ Sadûk, El-Emali, s.19.

²⁷ a.g.e., s. 32.

İki siyerde de Resulullah (s.a.a) ve Müminlerin Emiri Ali (a.s), muhataplarının maarifet, inanç, bakış ve davranışını İslâm'a uygun hale getirecek eğitici bir iş yapmışlardır.

Çeşitli Siyerler

Genel bir tabloda Resulullah'ın (s.a.a) ve Ehl-i Beyt'in (a.s) siyeri iki kola ayrılır.

1- Eğitime amaçlı siyerler (eğitimsel siyerler); yani Resulullah (s.a.a) ve Ehl-i Beyt'ten (a.s) insanları eğitmek için sâdır olan söz ve davranışlardır.

2- Eğitimsel amaçlı olmayan siyerler (eğitimsel olmayan siyerler); yani Peygamber (s.a.a) ve Ehl-i Beyt'in(a.s) insanları eğitime amacı gütmeyen söz ve davranışlarıdır. Bu davranış ve siyerlere vereceğimiz örneklerle bakınız.

“Peygamber (s.a.a) üç şekilde otururdu: Dizleri karnına çekiliyken kollarını dizlerinin önünde kavuştururdu. Bazen iki dizinin üzerinde otururdu. Bazen de bir ayağını baldırının altına koyar, diğer ayağını da üzerine yatırırdı. Ancak onun bağdaş kurarak oturduğu asla görülmedi.”

“Peygamber (s.a.a) hediye kabul ederdi ancak sadaka almazdı.”

“Peygamber (s.a.a) salatalığı hurmayla ve tuzla yerdi.”

“Onun en sevdiği meyveler kavun ve üzüm idi.”

“Yemeği çoğunlukla hurma ve suydı.”²⁸

Burada acaba Peygamber (s.a.a) bunları diğerlerinin öğrenip yapması için mi yapıyordu sorusu karşımıza çıkmaktadır. Böyle bir amaç yok gibi görünüyor. Bunlar Peygamber (s.a.a) ve Ehl-i Beyt'ten (a.s) diğerlerini eğitime amaçlı olarak sâdır olmayan söz ve davranışlardır.

Tabii ki bu, Masumlar'ın (a.s) eğitim amacı gütmeyen söz ve davranışlarının değeri ve etkisi olmadığı anlamını taşıyor. İnsan çoğu davranışını, yönelişini ve bilgisini başkalarından öğreniyor. Hatta bu, kendisi bile farkında olmadan vuku buluyor. İslâm'da ve diğer dinlerde iyi

²⁸ Tabatabaî; Sünenu'n-Nebi, s. 44, 45, 48, 54, 76, 77, 84.

arkadaşlar edinmenin önemine yapılan vurgu bu yüzdendir. Psikolojide bu tür etki altında kalarak öğrenmeye “sosyal öğrenme” adı veriliyor.

Bandura şöyle diyor: “Öğrenme çoğunlukla diğer insanların öğrendiklerine vekil olma, yaptıkları davranışları gözlemlene yoluyla şekil alan bir olgudur. Gözlemlene yoluyla öğrenme yetisi, halka genel davranış kurallarını sınavsız ve hatasız öğrenme ve davranışlarına şekil verme gücünü vermektedir.”²⁹

Ahlâkî Eğitimin Sınırları ve Edep Öğretimiyle İlişkisi

Ahlâkî eğitimin sınırlarının açıklığa kavuşması için iki soruyu cevaplamak zaruridir: İlki, acaba ahlâkî değerler dışında da değerler var mıdır? Diğeri, ilk sorunun cevabı olumluysa ahlâkî değerler ile diğer değerleri birbirinden ayıran ölçü nedir?

İlk sorunun cevabı bir yere kadar açıktır. Bir toplumdaki bütün değerler, ahlâkî değerlerden ibaret değildir. Aksine ahlâkî değerler kadar başka değerler de vardır.³⁰ Bir yazar değer çeşitlerini açıklarken şöyle söylemektedir: “Değerler iyi ve kötü, olmalı ve olmamalı kelimeleriyle anlatılan olgulardır. Bunlar birkaç kısma ayrılır: Gelenek ve göreneklere bağlı olan değerler, kanunî değerler, siyasî değerler, kıyaslanmayan değerler ve ahlâkî değerler. Ahlâkî değerlerle diğer değerlerin farkı, ahlâkî değerlerin değerini zamana ve mekâna ait maslahatlardan değil, son ve doğruluğu kesin esaslardan almasıdır.”³¹

Bu görüş her ne kadar değer çeşitlerini ve ahlâkî değerlerle diğer değerler arasındaki farkları güzel bir şekilde anlatıyor olsa da iki eksikliği vardır: İlk olarak değerlerini, diğerleriyle kıyaslanmayan değerlerden alanları ahlâkî değerlerden çıkarmak düşündürücüdür. Zira bazı (ahlâk = etik) filozofları tüm ahlâkî değerleri bu kısma bağlı görmektedirler. İkinci olarak, bu görüşde ahlâkî değerlerin menşei olarak gösterilen son ve doğruluğu kesin değerlerin neler olduğu açıklanmamıştır.

²⁹ Bandura; Sosyal Öğrenme Kuramı, s. 24.

³⁰ Murry; Moral Development and Moral, 2005.

³¹ Bâkırî; “Terbiyet-i Dinî ve Terbiyet-i Ahlâkî: Tefavutha ve şebahetha”, Vije-yi Terbiyet-i Ahlâkî, s. 221.

Müslüman ahlâk filozoflarının görüşüne göre ahlâkî değerlerin ölçüsü, insanı hakiki saadete ve kemale ulaştıracak iyi ve münasip etkisi olan ahlâkî fiillerdir. “Ahlâkî değer, ahlâkî fiilin istenilen neticeye ulaşmasını sağlama etkisine tabidir. Yani insanı hakiki saadet ve kemale ulaştırmalıdır. Eğer olumlu etkisi olursa ahlâkî fiil olumlu değere sahip olacaktır. Diğer bir deyişle erdem sayılacaktır. Eğer olumsuz etkisi olursa, yani insanı kemalden alıkoyarsa olumsuz değere sahip olacaktır. Diğer bir deyişle alçaklık sayılacaktır.”³²

Değerlerin çeşitli ve çok sayıda olduğunu anlamaktayız. Ahlâkî değerleri diğer değerlerden ayıran nokta da, ahlâkî değerlerin insanın kemal ve nihai saadete ulaşmasında müessir olmaları noktasındadır. İnsanın hakiki saadet ve kemali, sabit fiillerin etkisinde olduğundan, özel bir zaman ve mekân şartıyla da sınırlı olmadığından, ahlâkî değerler de sabit ve değişmezdirler. Buna karşın diğer değerler değişkendirler. Zira zaman ve mekâna uygun menfaat ve maslahatlarla, insan durumuna özel sınırlarla alakalıdır, insanın hakiki kemal ve saadetiyle değil. Bununla birlikte her değersel veriyi, ahlâkî veri olarak ele alamayız ve ahlâkî eğitim sınırları içerisine koyamayız. Aksine sadece ve sadece insanın hakiki kemal ve saadetiyle irtibatlı olan değerler ahlâkî değerlerdir ve ahlâkî eğitimin sınırları içerisindedir. Diğer taraftan ahlâkî değerler, insan yaşamının ve varlığının çeşitli alanlarını içine almaktadır. Bu sebeple ahlâk insan varlığının çeşitli alanlarına yönelik olarak İlâhî ahlâk, kişisel ahlâk, toplumsal ahlâk, çevre ahlâkı gibi ve yine toplumsal ahlâk da aile ahlâkı, cinsel ahlâk, iktisadî ahlâk, öğrencilik ahlâkı gibi bölümlere ayrılmıştır.

Anlatılanlara dikkat edilirse gelenek ve göreneklerle, kanunî ve siyasî değerlerle ilişkili değerler ahlâkî eğitimin dışındadır. Ancak ahlâkî değerlerin kendisi insan varlığının çeşitli alanlarını içine alan, çeşitli dallara ayrılmış geniş sınırlara sahiptir.

Burada ortaya başka bir soru çıkmaktadır. Acaba bahsedilen diğer değerler tamamen ahlâkî değerlerin dışında mı kalıyor? Aralarında hiç irtibat yok mu? Her toplumun siyasî, iktisadî ve diğer değerleri zaman ve mekânın getirdiği özel durumların etkisi altındaysa da, aynı zaman dilimindeki diğer toplumlardan yine de farklıdır. Bu farka rağmen toplumda

³² Misbah Yazdı; Felsefe-yi Ahlâk, s.118.

geçerli olan ahlâkî değerlerle de kuvvetli bir bağları vardır. Örneğin Müslüman toplumlarda yemek yeme kültürü birbirinden farklıdır. Ama hepsinde içkiden uzak durmak, domuz eti ve helal yoldan kesilmemiş eti yememek ortak bir kültürdür. Yine giyime ilişkin birçok farka rağmen İslâmî hicaba uygunlukları da ortak olan bir konudur.

Ahlâkî değerler ile diğer değerler arasındaki ilişki, bizi üç başka noktaya yönlendirmektedir: İlki, ahlâkî eğitim, toplum kabulünden, sosyalleşmeden veya edep öğretiminden (toplumun değişen değerlerinin yeni nesle öğretilmesi) farklıdır. Toplum kabulü ya da edeplendirme, gelenek ve göreneklerin, toplumsal kaidelerin kabulü ve bu yolla toplum içinde rahat bir hayat sürülebilmesi için verilen kişisel bir eğitimidir. Bu yolla diğer kişilerle uyumlu olunabilir ve toplum tarafından dışlanılmaz. Ancak ahlâkî eğitimin temel hedefi, toplumun istenilen ahlâkî değerlerine tamamen vâkıf, bilinçli ve özgürce bu değerleri seçerek yaşantısını bu esaslar üzerine kuran kişilerin eğitilmesidir.³³

İkincisi, diğer değerlerle toplumda kabul gören ahlâkî değerler arasındaki yakın ilişkiye teveccühle, edep öğretmek ahlâkî eğitimin mukaddimesidir. Zira kişiye edep öğretildiğinde toplumun görünen ahlâkî değerleriyle aşına olmaktadır. Bu da toplumun temel değerleri olan ahlâkî değerlerin kişiye verilmesi için ortam hazırlamaktadır.

Üçüncüsü, edep öğretmede gelenek ve göreneklerin, toplumsal kuralların kabulü önemlidir. Bu yüzden davranış ve gelenekler tekitle (pekiştirmeyeyle) aşılır. Maarifete ve muhabbete teveccüh edilmez. Hedeflenen sadece toplumsal âdâp ve kaidelerin kabulüdür. Ancak ahlâkî eğitimde asıl hedef kişinin bilinçli olarak değerleri kabul ederek kendini yapmaya mecbur hissetmesidir. Asıl tekit, maarifet ve muhabbet üzerinedir. En azından üç boyut, aynı derecede tekit edilir.

Özetle ahlâkî eğitimin içinde sadece ahlâkî değerler vardır. Diğer değerler bunun dışındadır. Tüm bunlara rağmen diğer değerler her ne kadar değişken ve ahlâkî değerlerle farklı bir sınıfta olsalar da, çoğunun kökeni ahlâkî değerlere dayanmaktadır. İşte bu yüzden edep öğretmek, ahlâkî eğitimin mukaddimesi ve zeminesidir.

³³ Daha fazla bilgi için bakınız: Don Cochrane; "Moral Education- A Prolegomenon"

Ahlâkî Eğitimin Diğer İlimlerle İlişkisi

Ahlâkî eğitim, ahlâk, psikoloji ve eğitim ilimlerinin ara dalı konumundadır. Ahlâk ilmi kabul gören değerleri ahlâkî eğitimin tercihinə sunmakta, öğrencilere hangi değerleri öğreteceğini söylemektedir. Psikoloji ise ahlâkî gelişimin mahiyetini, merhalelerini ve bunları etkileyen unsurları beyan etmektedir. Eğitim ilimleri ise eğitimin genel esas ve yöntemlerini sunarak ahlâkî eğitime yardımcı olmaktadır.

Ahlâkî Eğitimin Tarihçesi

Eskiler arasında ahlâk tezkiyesi ve nefis terbiyesi bahisleri olmaktadır. Ahlâk ilminde nefsin fazilet sıfatlarıyla nasıl süsleneceği ve rezil sıfatlardan nasıl arındırılacağı konuşulurdu. Nitekim Hâce Nâsiruddîn Tûsî *Ahlâk-ı Nasîrî* adlı kitabının ilk makalesinin dokuzuncu ve onuncu bölümünü nefis sıhhatini korumak ve rezil sıfatları tedavi etmek konusuna ayırmıştır. İbni Miskeveyh *Tehzibu'l-Ahlâk ve Tathiru'l-A'râk* kitabının ikinci makalesinde çocukların ahlâkî eğitimi konusunda özel bir bölüm ayırmış, altıncı makalesini ahlâkî hastalıklara ve yedinci bölümü de o hastalıkların tedavisine tahsis etmiştir. Ancak yine de ahlâkî eğitim adıyla müstakil bir ilim dalı yoktu.

Çağımızda ahlâkî eğitim müstakil bir konu olarak ele alınmaktadır. İran'da ve Arapça konuşulan bazı Müslüman ülkelerde bu konuyla ilgili araştırmalar yapılmıştır. Bu araştırmalardan bazıları Doktor Hüsrev Bâkırî'nin yazdığı "Ahlâkî Eğitimin Temel Uslupları (Çağdaş psikoloji ve ahlâk ilmine bir eleştiri)", Efzalu's-Sâdât Hüseyini Dehşehrî Hanım'ın yazdığı "Ahlâkî Eğitimin Ergenlik Dönemindeki Önemine İslâm Açısından Bir Bakış", Muhammed Hüseyini'nin "Allame Tabatabaî'nin Değer Tanımına Bakışı ve Ahlâkî Eğitim Delillerinin İncelenmesi" başlıklı doktora tezi, Doktor Yalçın'ın "Toplumsal Ahlâk Eğitimi" yazısı, Doktor Üsâme Şemut'un "Kur'ân ve Sünnet Halkasında Eğitim" adlı eseridir.

Yine de bu konuyla ilgili araştırmalar – özellikle bizim ülkemizden henüz yolun başındadır. Ülke kültürüne uygun ahlâkî eğitim teorilerini geliştirip zirveye ulaşmak için önümüzde daha çok uzun bir yol var.

Kitabın Konusuna Genel Bir Bakış

Çağımızda İran ve Arapça konuşan Müslüman ülkelerde ahlâkî eğitimle ilgili yapılan araştırmalar, aşağıdaki üç maddeden birine dâhildir ki, ayrıntılarına ikinci bölümde değineceğiz.

a) Ahlâkî eğitimle ilgili Müslüman âlimlerin görüşlerinin, bulunarak toplanması.

b) Ayet ve rivayetlerden ahlâkî eğitim unsurlarının bulunup çıkarılması.

c) Kıyaslama metodu.

Bu kitapta yazar ikinci yöntemi kullanmaktadır. Yalnız tüm İslâmî kaynakları kullanmak yerine sadece, Kur'ân'ın öğretilerini tefsir eden ve uygulayan Peygamberimiz (s.a.a) ve Ehl-i Beyt'in (a.s) siyerine dayanarak ahlâkî eğitim konusunu incelemiştir.

Yazarın, Peygamber (s.a.a) ve Ehl-i Beyt'in (a.s) siyerini incelerken çekincesi vardır; bu da onların siyerinin iki açıdan incelenmesinin öneminden kaynaklanmaktadır: İlki, onlar özel bir durumda nasıl davranıp ne söylemişler, özel bir hedefi gözeterek nasıl konuşmuşlar ve davranmışlar; bunların belirlenmesi. İkincisi, Masumlar'ın (a.s) söz ve davranışlarının ne şekilde olduğunun belirlenmesi. Bir siyerin türü ve niteliğine dikkat edilirse, o siyere hâkim olan kaideler, esaslar ve incelikler keşfedilip diğer durumlarda bunlardan istifade edilebilir. Bu kitabın siyeri araştırırken bütün çabası bu noktadan kaynaklanmaktadır. Zira eğitici birçok nokta Peygamber (s.a.a) ve Ehl-i Beyt'in (a.s) sözlerinde açıkça beyan edilmemiş, eğitici siyerlerde gizlenmiştir. Bu noktaları siyerlerin kalbinden çıkarmak siyer araştırmacılarının vazifesidir.

Peygamber (s.a.a) ve Ehl-i Beyt'in (a.s) eğitimsel siyeri ahlâkî eğitimin tertiplenmesinde üç temel rolü ifa edebilir: İlki, siyerlerini inceleyerek ahlâkî eğitim babında, mesela eğitimcilerde yanlış davranışları düzeltmek ya da beğenilen ahlâkî davranışları oluşturmak için onlar neler yapmışlardır, belirlenebilir. İkincisi, onların siyerindeki eğitimsel çalışmalar incelenerek faaliyetlerinde riayet edilen noktalar ve incelikler keşfedilebilir ve eğitimcilerin istifadesine sunulabilir. Üçüncüsü, birbiriyle ilgili

siyerlerin hepsine toplu bir bakış ve Masumlar'ın (a.s) ahlâkî eğitimle ilgili siyerlerinin mecmuasını tahlil ederek, ahlâkî eğitimin esas ve temellerini oluşturabilir, bulguların derlenmesiyle onların görüşüne göre ahlâkî eğitimin nasıl olması gerektiğini keşfedebiliriz.

Ahlâkî eğitimle ilgili bilgileri toplayarak Masumlar'ın (a.s) eğitimsel siyerinden faydalanabilmek için ön şart ahlâkî eğitim hakkında bilgi sahibi olmaktır. Bu yüzden siyerleri araştırmadan önce ahlâkî eğitim hakkındaki genel görüş ve düşüncelerle aşına olmak gerekir ki, ikinci bölüm bu konuya ayrılmıştır. Üçüncü bölümde Masumlar'ın (a.s) siyerinde ahlâkî eğitimin hedefi incelenmektedir. Dördüncü bölüm ahlâkî eğitimin esas ve temelleri, beşinci bölüm ise siyerde ahlâkî eğitim metotları konusuna ayrılmıştır.

İkinci Bölüm

Ahlâkî Eğitimle İlgili Görüş, Düşünce ve Yönelişlere Bir Bakış

Daha önce söylediğimiz gibi, Peygamber (s.a.a) ve Ehl-i Beyt'in (a.s) eğitimsel siyerini, ahlâkî eğitim için bir araya toplamak amacıyla araştırmak için ahlâkî eğitimle ilgili görüş ve düşüncelerle aşına olmak gerekir. Bu yüzden bu bölümde önce ahlâkî eğitimle ilgili isim yapmış düşünürlerin fikirlerini, sonra revaçta olan yönelişleri muhtasar olarak inceleyeceğiz. Bu inceleme bizi hem ahlâkî eğitimin çerçevesiyle hem de sorunlarıyla aşına kılacak.

Ahlâkî Eğitimle İlgili Görüş ve Düşünceler

Ahlâkî eğitimle ilgili düşünceleri üç guruba ayırabiliriz: Eski Yunan düşünürlerinin görüşleri, Müslüman düşünürlerin görüşleri ve çağdaş psikologların görüşleri. Bu üç gurubun önde gelenlerinin görüşlerine özetle değineceğiz.

Ahlâkî Eğitimle İlgili Bazı Eski Yunan Düşünürlerin Görüşleri

Eski Yunanlıların en önemli düşünürleri Aristo, Eflatun ve Sokrat idi ki kendilerinden sonraki düşünürler üzerinde kalıcı etki bırakmışlardır. Bu düşünürlerin ahlâkî eğitimle ilgili görüşlerini özet olarak anlatalım.

Sokrat ve Eflatun'a Göre Ahlâkî Eğitim

Yunanlıların büyük düşünürlerinden biri ve Aristo ve Eflatun gibi büyük düşünürlerin de hocası olan Sokrat'ın, üzerinde kafa yorduğu en mühim meselesi ahlâk ve ahlâkî eğitimidir. Maalesef Sokrat'ın kendisinden kalan yazılı eseri yoktur. Düşünceleri, dolaylı olarak, en gözde

öğrencisi Eflatun'un yazılı eserleri vasıtasıyla elimize ulaşmıştır. Diğer taraftan Eflatun'un eserlerinde Sokrat'ın dilinden yazılanlar gerçekten hocası Sokrat'ın kendi görüş ve teorileri midir; yoksa Eflatun'un kendisine mi aittir, belli değildir. Bu yüzden Eflatun'un eserinde yer alan görüş ve düşünceler, Sokrat ve Eflatun'un görüş ve düşüncelerinin toplamı olarak görülür.¹ Biz de burada Eflatun'un ahlâkî eğitim görüşlerini, "Ahlâkî eğitim temelleri" ve "Ahlâkî eğitim" başlıkları altında beyan edeceğiz.

Ahlâkî Eğitim Temelleri

Eski Yunanlı filozofların düşünce ve tartışmalarının mihverinde iki temel soru vardır: İlki, insanı hayra ve saadete erdiren nedir? Diğer bir deyişle insanın iyi yaşam kriterleri nelerdir? İkincisi, insanın hayır ve saadete erişmesi için nasıl davranması gerekir?

Sokrat ve ona tabi olarak Eflatun insanın, her zaman hayır ve saadetin peşinde olduğu için, kendi iyiliğine olan, kendisini saadete ulaştıracağını düşündüğü her davranışı tereddütsüz yapacağına inanıyorlardı. Tüm kötü davranışların kökeni ise saadet, hayır ve iyi davranışın ne olduğunu bilmemek ve cehalete dayanmaktadır. Elbette bu, hayır ve saadete ulaşmak için kişinin bağımsız olarak hayır, saadetli yaşam ve iyi davranışların mahiyetini bilmesinin şart olduğu anlamına gelmiyor. Zira kişinin bunları bilmeden de bu hedefe ulaşması mümkündür. Bu hedefe tesadüfen ya da hayır ve saadete nasıl ulaşılacağını bilen bir üstad veya müşşidin sözünü dinleyerek de ulaşılması mümkündür.

Her halükarda Sokrat ve Eflatun'a göre insanın saadeti eşyanın hakikatini tanımaya bağlıdır. Çünkü insan eşyanın hakikatinden haberdar olursa, sadece iyi ve saadetli bir yaşamın mahiyetinden değil, bunun için gerekli olan iyi davranışlardan da haberdar olur, onlara göre amel eder ve saadete ulaşır.

Ahlâkî Eğitim

Bahsini ettiğimiz görüşlere göre Sokrat ve Eflatun ahlâkî eğitimin hedefinin saadetli bir yaşama kavuşma olduğuna, bunun da hakikatleri tanıma yoluyla olacağına inanıyorlar. Burada insanın eşyanın hakikatini

¹ Furuğî; Seyr-i Hikmet der Avrupa, C. 1, s. 23.

nasıl bilebileceği sorusu akıllara geliyor. Eflatun, bu yüce hedefe ulaşabilmek için insanın tanıma gücünü (aklını) eğitmesi gerektiğini söylüyor. Sonra temeli matematik, felsefe ve diyalektik ilimlerini öğrenmeye dayalı bir eğitim programı öneriyor. Öğrenci yaklaşık on beş yıl süren bu eğitim devresini geçirdikten sonra eşyanın hakikatini, saadetli ve iyi bir yaşamın nasıl olduğunu bilecek, bu sayede her durumda ahlâkî davranacaktır. Yani doğru davranışı yapacaktır. Kimin daha dakik ve derin bilgisi varsa, o daha ahlâkî davranacaktır.

Maalesef tüm insanların hakikati tanıma yeteneğine sahip olmadığını söylemeliyiz. Bu kimselerin hayra ulaşmak için hekimlerin (hakikati tanıma kabiliyetine sahip kimselerin) söylediklerine amel etmeleri gerekir. Bu şekilde onların iyi adetleri gelişir, doğru şekilde davranabilirler ve hayra, kemale, mutluluğa ve saadetli yaşama kavuşabilirler.² Bu eğitim, eğitimcinin kendi aklı ve düşüncesiyle elde ettiği hakikati, delillerini anlatmadan sadece hakikatleri öğrenciye vermesiyle gerçekleşir.³

Elbette bu eğitim, öğrenciyi ahlâkî bağımsızlığa kavuşturmamaktadır. Ancak bu eğitimin zaten kendi başına ahlâkî bağımsızlığa ulaşamayanlar için olduğu unutulmamalıdır. Ayrıca bu eğitim, öğrencinin bu seviyeden daha ileri gitmesine mâni değildir, aksine daha ileri seviyelere gidebilmesi için altyapı kazandırmaktadır. Ek olarak bu eğitim, öğrencinin aklının, gemi aزیya almış arzu ve şehvetinin esiri olmasına izin vermez. Aksi takdirde insan aklı hayrı şerden, hakikati hayalden ayıramaz.⁴

Eflatun'a göre ahlâkî eğitim, öğrenci her türlü mânevî kirden arınmış bir ortamda olursa istenilen neticeyi verir. Bu yüzden eğer öğrenci cinselliği çeşitli şekillerde anlatan şiirlerin veya şehvet uyandıran gösterilerin, resimlerin ve müziklerin, ahlâksız davranışların övüldüğü bir çevredeyse; eğitimci her ne kadar ciddi olursa olsun bir yere varamaz. Sokrat, *Politeia* (Devlet veya Cumhuriyet adıyla çevrilmiştir) adlı kitapta şu soruyu sormaktadır: "Acaba çocuklarımızın bozuk bir otlak misali kötülüklerden oluşan bir tasvir içinde büyümelerinden, her gün bir miktar zehirli otlardan yiyip hazmetmelerinden, bunun sonucunda varlıklarının derininden

² Popkin ve Stroll; "Philosphy made Simple", s. 3.

³ Chateau; Büyük Eğitimciler, s. 24.

⁴ Chateau; Büyük Eğitimciler, s. 26.

zehir akmasından korkmamalı mıyız? Acaba kabiliyetli sanatkârlardan vakitlerini iyilik ve hayırları yansıtmak için harcamalarını isteyemez miyiz? Böylece çocuklarımız suyu ve havası güzel bir şehrin sakinleri olacaklar, temiz havayı soluma şansına sahip olacaklar... Hassas bir merhale olan çocukluk çağında, farkına bile varmadan, yavaşça düzene alışacaklar, düzeni sevecekler ve gerçek güzellik kendiliğinden hâsıl olacaktır.”⁵

Aristo'ya Göre Ahlâkî Eğitim

Ahlâkî Eğitim Temelleri

Aristo, her varlığın hayrının kendi tabiatına uygun olarak peşinden gittiği şeyde olduğuna inanmaktadır. İnsanın hayrı da doğal olarak peşine düştüğü şey, yani saadetli bir yaşamdan başka bir şey değildir. Ama saadetli bir yaşam nedir? Aristo bu soruyu şöyle cevaplıyor: “Saadetli yaşam, insan ruhunun var olan kuvvetlerinin fiile dökülmesidir.”⁶ Diğer bir deyişle “İnsanın saadeti, ruhun faaliyetlerinin kâmil erdemler esasına göre olmasındadır.”⁷ Aristo'ya göre mutluluk, varılacak yerin belli olduğu yolculuklar gibi değildir. Bir miktar çaba ile hemen ulaşılamaz. Ruhun faaliyetinin niteliği, diğer bir deyişle yaşam ve faaliyet işvesidir. Bu yüzden en başından bahsedilen yaşam işvesiyle beraberdir.

Aristo saadetli bir yaşamı daha dakik açıklamak için insanın mahiyetini araştırmakta ve şöyle söylemektedir: İnsan ruhu iki kısımdır: Akli ve akli olmayan kısım. İnsan erdemleri de ruhun boyutlarına bağlı olarak ahlâkî erdemler⁸ ve fikri erdemler⁹ olarak ikiye ayrılmaktadır. Ahlâkî erdemler, ruhun akli olmayan kısmının temayüllerinin ve isteklerinin niteliğiyle alakalıdır. Eğer bu kısma bağlı istek ve temayüller akli kısma ve ortalama olarak kurallara mutabık olursa ve sürekli tekrarlanırsa zamanla ahlâkî erdemler insanda gelişir ve yer eder. Bu şekilde gösterilen davranışlar da ahlâkî olacaktır. Fikri erdemler¹⁰ tamamen insan ruhunun akli

⁵ Chateau; Büyük Eğitimciler,

⁶ Kerferd, Encyclopedia of Philosophy, C. 1, s. 161.

⁷ Popkin ve Stroll, Philosophy made Simple, s. 8.

⁸ Moral virtues.

⁹ Intellectual virtues.

¹⁰ Intellectual virtues.

yönünden kaynaklanır. Bu erdemler de iki kısma ayrılır: İlki ve daha iyi olanı değişmez mevzu ve varlıklar (Tanrı gibi) üzerinde düşünce ve teamüllerdir. İkincisi tabiat ve maddî varlıklar gibi değişim halinde bulunan varlıklar üzerinde düşünce ve teamüllerdir. İlk kısımdaki erdemler “Teorik hikmet”¹¹, ikinci kısımdaki erdemler ise “Amelî hikmet”¹² olarak adlandırılmaktadır. Teorik hikmetin vazifesi hakikat hususunu keşfetmek, amelî hikmetin vazifesi ise iyi ve kötü davranışı, hayrı ve şerri birbirinden ayırmaktır. Eğer bir kimse tüm bu ahlâkî ve fikri erdemlere sahip olursa, iyi ve beğenilen bir kimse olur ve saadetli ve mutlu bir yaşam sürer.¹³

Ahlâkî Eğitim

Aristo’ya göre eğitim ve öğretimin hedefi, faziletli insanlar eğitebilmektir ve bu hedef eğitim olmadan elde edilemez. İnsan şahsiyetinin ve davranışlarının şekil almasında üç unsur müessirdir: Yaratılış, adet ve akıl. Değişime açık olan âdetin aksine yaratılış değişime açık değildir. Bu yüzden erdemli insanlar eğitebilmek için, onda akla uygun ve yatkın bazı adetlerin geliştirilmesi gerekir.¹⁴ Bu hedefe ulaşmak için en baştan çocukta istenilen ahlâkî davranışlar alışkanlık haline getirilmelidir. Bu şekilde, büyüdüğünde hiçbir zaman bu davranışları bırakmayacaktır.

Aristo’ya göre toplum, istenilen değerleri çocuklara verip sağlamlaştırmalıdır. Çocuklara istenilen davranışları ve değerleri verirken, üzerinde düşünmeye ve bu konuda eğitim almaya zorlanmalarına lüzum yoktur. Zira onların henüz bu yetileri yoktur. Bu iş, bu konular üzerinde düşünebilecekleri zaman olan yirmi yaşından sonraya bırakılır. Aristo’ya göre ahlâkî erdemlerin eğitimi için önce çocuklar telkin yoluyla erdemlerle tanıştırılır. Sonra erdemlerin tekrar yoluyla pekişmesi sağlanır. Bu yolla erdemlerle münasip ahlâkî adet ve davranışlar kendiliğinden gelişir. Tekrar ve alıştırmalar yoluyla yavaş yavaş ahlâkî erdemler olgunlaşır ve meyve verir. Bunlardan, Aristo’nun görüşüne göre ahlâkî eğitimde telkinin önemli bir rolü olduğu açıkça görülmektedir.¹⁵

¹¹ Theoreticalwisdom.

¹² Practical wisdom.

¹³ Kerferd, Encyclopedia of Philosophy, C. 1, s. 161- 162.

¹⁴ Hummel; “Aristotle” in Thinkers on Education, C. 1, s. 41.

¹⁵ Noddings; Philosophy of Education, s. 14.

Aristo'nun ahlâkî eğitime bakışındaki diğer bir nokta, hiç kimsenin her durumda ahlâka uygun davranacağına dair kesin söz veremeyeceğidir. Çünkü insan, kendisiyle ilgili durum değişikliklerinden kuvvetle etkilenmeye açıktır. Vesveseler karşısında dindik durmayı başaramayıp ahlâka aykırı bir iş yapması mümkündür.¹⁶

Aristo fikri erdemlerin geliştirilmesi için değişik konularda ilim almayı ve tefekkürü tavsiye etmektedir.¹⁷

Bazı Müslüman Düşünörlere Göre Ahlâkî Eğitim

İslâm dünyasında, başlangıçtan şimdiye kadar, seçkin düşünörleri ahlâkî eğitim konusundan bahsetmiş ve arkalarında değerli eserler bırakmışlardır. Tüm eserleri inceleyemeyeceğimiz için Hâce Nâsiruddîn Tûsî'nin *Ahlâk-ı Nâsirî* adlı kitabını ve İbni Miskeveyh'in *Tehzibu'l-Ahlâk ve Tathiru'l-A'râk* adlı kitabını özetlemekle yetineceğiz. Sonra ahlâkî sohbetlerde farklı bir yöneliş olduğu için Ebu Hamid Gazalî'nin *Kimya-yı Saadet* kitabındaki görüşlerine yer vereceğiz.

Hâce Nâsiruddîn Tûsî'ye Göre Ahlâkî Eğitim

Hâce Tûsî, kendinden öncekilerin görüş ve teorilerini de içinde barındıran *Ahlâk-ı Nâsirî* kitabında önce ahlâkî prensipleri, sonra ahlâkî bahisleri, en son da ahlâkî eğitimle ilgili bahisleri anlatıyor. Hâce Tûsî'nin bahisleri muhtasar ve özlü ama aynı zamanda kapsamlı ve kâmilidir. Burada Hâce'nin görüşleri, ahlâkî eğitim temelleri ve ahlâkî eğitim olmak üzere iki mihver üzerinde özetle beyan edilecektir.

Ahlâkî Eğitim Temelleri

Nefsin Mahiyeti ve Kemali: Hâce'ye göre insan nefsi, aklın idrak ettiği şeyler ve hayırla şerri birbirinden ayırma özelliğine ilâveten bedeninin idaresini de sağlayan, halis ve tek bir cevherdir. Bedenden sonra da yaşamına devam etmektedir. İnsan, dünyadaki tüm diğer canlılar gibi kemal ve noksanlık sahibidir. İnsan nefsinin kemali, onu diğer canlılardan

¹⁶ a.g.e.

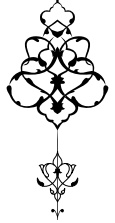
¹⁷ Hummel; "Aristotle" in *Thinkers on Education*, s. 41.

ayırان özelliğın daha fazla gelişmiş olması, noksanlığı ise bu özelliğın az gelişmiş olmasıdır. Bu özellik ne kadar rüşd ederse kişi o kadar kâmil ve saadetli olacak, bu özellik ne kadar eksik kalıp rüşd etmezse o kadar saadetten uzak ve noksan kalacaktır.

İnsanı diğer varlıklardan ayıran, insanı insan yapan özelliğı, aklıyla idrak edebilmesi ve hayırla şerri birbirinden ayırabilmesidir. Bununla birlikte herkes, bu melekenin kendisinde rüşd ettiğı oranda kâmil ve saadetlidir. Bu melekenin kendisinde rüşd etmediğı oranda da eksik ve bahtsızdır. Bununla birlikte insanın kemali iki kısımdır: Teorik kısım ve amelî (pratık) kısım. Teorik kemal; insanın dünyayı, dünyadaki varlıkları ve bunları yaratanı tanımasıdır. Amelî kemal ise önce kendi melekelerinin birbirlerine karşı taarruzda olmayacak şekilde birbiriyle uyumlu hale getirmesi, sonra ev halkıyla, daha sonra da şehirle uyum içerisinde olmasıdır. Diğer bir deyişle herkesin amelî kemali, kendi melekeleriyle evinde ve şehrinde adaleti sağlayabilmesidir. Önemli bir nokta, Hâce'ye göre teorik kemal olmadan amelî kemale ulaşmanın imkânsız olduğu, amelî kemal olmadan da teorik kemalin faydasız olduğuna inanmasıdır. Bu yüzden iki kemal birbirlerinin gerek şartıdırlar ve ikisinin de varlığı insan saadeti için zaruridir.

Nefis Kuvveti: İnsanın çeşitli melekeleri vardır. Bu melekelerden bazıları insanın iradesi dışında gelişerek kemale ulaşmaktadır. Ama bazı melekelerin kemal veya noksanlığı insanın iradesindeki davranışlara bağlıdır. Beslenme, büyüme, doğum gibi melekeler birinci gruptan, tefekkür, fikir gibi melekeler ikinci gruptandır. İkinci kısım melekeler Hâce'ye göre şöyledir: Tefekkür (akıl) melekesi, şehvet melekesi, gazap melekesi. Akıl melekesi akılla, maslahatlarla ve fesatlarla ilgili olan meseleleri anlamakla yükümlüdür. Şehvet melekesi neslin devamı için gereken işlerden, gazap melekesi tehditlerin bertaraf edilmesinden sorumludur.

Erdemlerin ve Aşağılık Sıfatların Sayısı ve Mahiyeti: İnsanın saadeti, akıl, şehvet ve gazap melekelerinin dengeli ve uyumlu bir biçimde bir arada olmasına bağlıdır. Akıl melekesinin dengesi hikmettir. Şehvet melekesinin dengesi iffettir. Gazap melekesinin dengesi ise cesarettir. Akıl melekesinin gözetiminde şehvet ve gazap melekelerinin uyumu,

adalet faziletini ortaya çıkarır. Yani insanın saadeti hikmet, iffet, cesaret ve adalete bağlıdır.

Her erdemle beraber iki aşağılık sıfat vardır. Zira dengeden ayrılmak ya ifrata yöneltir ya da tefrite. Hâce'ye göre aşağılık sıfatlar sekiz cinstir: Sefihlik ve akılsızlık akıl melekesinin, acelecilik ve korkaklık gazap melekesinin, azgınlık ve şehvetsizlik şehvet melekesinin rezil sıfatları, zulmetme ve zulme boyun eğme de adaletten ifrat ve tefrite kaymadır.

Hâce'ye göre erdem ve erdeme benzer arasında fark vardır. Bir kimse iffetli davranış gösterebilir ancak gerçekte bu davranış erdem olmayabilir. Çünkü o kimse bu davranışı beğenilen bir amel olduğu için değil, başka bir hedefe ulaşmak için göstermiştir. Öyleyse görünüşte erdem olan bir ameli, kişi ancak beğenilen bir amel olduğu için yapıyorsa gerçekten erdem olacaktır. Aksi takdirde erdeme benzer bir davranış olacaktır.

Hâce'ye göre huy, nefsânî bir özelliktir. Nefsânî özellikler iki kısımdır: Kalıcı olmayan özellikler ki bunlar çabucak kaybolur giderler; kalıcı özellikler ki bunlar kolaylıkla kaybolup gitmezler. İlk kısımdakilere meleke, ikinci kısımdakilere hal denir. Hâce'ye göre huy, kalıcı ve sabit nefsânî özellikler, yani melekedir. Böylece fiiller kolayca, düşünmeden ve kendiliğinden meydana gelir. Yine Hâce'ye göre tüm huylar edinilmiştir. Diğer bir deyişle tüm ahlâkî sıfatlar öğrenilebilirdir. Hâce insanda ahlâkî sıfatların nasıl oluştuğu sorusunu şöyle cevaplamaktadır: Bu sıfatlar adet edinmeyleydir. Şöyle ki insan bu sıfatlara uygun davranışları öğrenir ve tekrar eder. Tekrarlar sonucu o işi yapmak zamanla adet haline gelerek kuvvetlenir. Bu adet de kişide özel bir sıfatı meydana getirir.¹⁸

Ahlâkî Eğitim

Ahlâkî eğitimin hedefi: Hâce, ahlâkî eğitimle ilgili açık bir şey söylememiştir. Fakat ahlâk ve ahlâkın faydaları ile ilgili yaptığı konuşmalardan, ahlâkî eğitimin hedefini erdemleri geliştirmek ve ahlâkî rezaletleri ortadan kaldırmak olarak gördüğünü söyleyebiliriz.

Ahlâkî eğitimin esasları: Hâce bu hedefe ulaşabilmek için iki genel esas beyan etmiştir:

¹⁸ Tûsî; Ahlâk-ı Nasırî, s. 54-130.

1- Hâce'ye göre ahlâkî eğitimin temel kuralı yaratılışa tabi olmaktır. Bu esasa göre ahlâkî eğitimde önce şehvet, sonra gazap, en son da akıl melekesi ıslah edilmelidir. Çünkü çocuklarda önce şehvet, sonra gazap, daha sonra akıl melekesi ortaya çıkar ve rûşd eder.

2- Nefsânî melekeleri ıslah ederken de genel esas tıp ilmine tabi olmaktır. Tıp ilmi bedeni tedavi ederken iki şey yapmaktadır. İlk önce bedeninin azalarının dengeli olup olmadığını araştırmaktadır. Eğer denge-
deyse bunu korumaya, değilse hasta azaları tedavi ederek denge haline geri döndürmeye çabalamaktadır. Ahlâkî eğitim ve ıslah için de iki konuda gayret lâzımdır: Nefsin melekelerinin dengesini korumak ve nefsânî hastalıkları tedavi etmek.¹⁹

Ahlâkî eğitim yöntemleri: Hâce; erdemlerle süslenmek ve aşağılık sıfatlardan arınmak için bazı yöntemler beyan etmiştir. Bu yöntemler iki kısımdır: Her aşağılık sıfat ve erdem için geçerli olan genel yöntemler; sadece bir aşağılık sıfat ya da erdem için kullanılabilecek olan özel yöntemler.

Genel yöntemler: Hâce'ye göre genel ahlâkî eğitim yöntemleri üç guruba ayrılmaktadır:

a) Ortam hazırlayan yöntemler: Bu yöntemler doğrudan erdemlerin geliştirilmesi ya da aşağılık sıfatların ortadan kaldırılmasında rol oynamamaktadır. Aksine bu işin yapılabilmesi için zemin oluşturmaktadırlar. Bu yöntemler şöyledirler:

1- Nefsânî melekeleri dengede olan kimselerle muaşeret etmek ve ahlâkî melekeleri dengede olmayan kimselerden uzak durmak.

2- Kötü konuşmalar ve hikâyeleri dinlemekten kaçınmak ve günah meclislerinde bulunmamak. Elbette Hâce bunun asık suratlı olmak mânasına gelmediği konusunda uyarıyor.

3- Şehvet ve gazap duygularını coşturmak ve tahrik etmekten sakınmak. Çünkü bu iki duygu doğal ve ihtiyaç haddinde tahrik olurlar ve haddinden fazla tahrik edilmeleri, kontrollerinin kişinin elinden çıkmasına sebep olur.

¹⁹ Tûsî; Ahlâk-ı Nasırî, s.150-152.

b) Erdemlerin geliştirilmesi yöntemleri:

1- Bir şeyi yapmadan önce üzerinde düşünmek.

2- Beğenilen davranışları tekrar etmek. Bu bedeninin kuvvetlenmesi için yapılan spor gibi düşünülebilir. Erdemlerin ortaya çıkıp kuvvetlenmesini sağlar.

3- Beğenilmeyen ufak davranışları küçük görmemek. Çünkü bunlar daha büyük beğenilmeyen işler yapmaya yol açar.

4- Ayıplarımızı bulmaya ve onları ortadan kaldırmaya çalışmak.²⁰

c) Aşağılık sıfatları yok etme yöntemleri: Hâce, nefsânî hastalıkları tedavi etmek için öncelikle hastalığın türünü teşhis etmek gerektiğine inanır. Sonra hastalığın sebebi bulunarak tedavisine çalışılır. Hâce'ye göre nefsânî hastalıkların sebebi ya bedenseldir ya da nefsânî. Bedensel sebepler doktor tedavisiyle iyileştirilmeli, nefsânî sebepler ise ahlâk âlimlerinin açıkladıkları yöntemlerle tedavi edilmelidir.

Hâce nefsânî hastalıkların sebebinin yok edilmesi için bedensel hastalıkların tedavisinde olduğu gibi (yiyeceklerle tedavi, ilaçla tedavi, zehirle tedavi, ameliyat ve iğne ile tedavi) dört yöntem tavsiye etmektedir:

1- Aşağılık sıfatların kötülüğüne ve dünya ve ahiretteki fena sonuçlarına dikkat çekmek. Bu dikkatin sonucunda kişide aşağılık sıfatları terk etmek için irade oluşur. Aşağılık sıfatın zıddı olan bir erdeme uygun davranmak da o aşağılık sıfatın tedavisinde etkili olur. (Yiyeceklerle tedaviye paralel olan yöntem)

2- Eğer önceki yöntem işe yaramazsa fikir, söz ve amel ile nefsin kınanması, nefsânî hastalıkların tedavisinde diğer bir yöntemdir. Bu merhalede hastalığı kontrol altına alarak yok etmek için başka bir melekedен faydalanabiliriz. Örneğin şehvet melekесinin taşkınlığını önlemek için öfke melekесinden faydalanılabilir. (İlaçla tedaviye paralel olan yöntem)

3- Önceki yöntemler işe yaramazsa mevcut aşağılık sıfatın zıddı olan başka bir aşağılık sıfat yapılabilir. Bu davranış sonucunda mevcut sıfat

²⁰ Tûsî; Ahlâk-ı Nasırî, s. 155-165.

yavaş yavaş dengelenecektir. Yalnız dikkatli olunmalı, mevcut sıfattan kurtulurken diğer sıfat da terk edilmelidir. Zira o davranışa devam edilmesi başka bir hastalığa bulaşmakla sonuçlanır. (Zehirle tedaviye paralel olan yöntem)

4- Sayılan yöntemlerden hiçbiri işe yaramazsa nefis, zor amel ve görevleri yapmaya mecbur bırakılarak tembih edilmelidir. Hastalık ve sebebi ortadan kalkıncaya kadar buna devam edilmelidir. (Ameliyat ve iğne yoluyla tedaviye paralel olan yöntem)

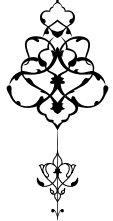
Özel yöntemler: Hâce Tûsî bazı ölümcül aşağılık sıfatlara (şaşkınlık, basit cehalet, mürekkebe cehalet, öfke, kötü kalplilik, korku, ölümden korkmak, şehvette aşırılık, avarelik, kederlilik ve haset) tedavi edici özel yöntemler sunmuştur.²¹

Ebu Hamit Gazalî'ye Göre Ahlâkî Eğitim

Gazalî, İslâm dünyasında etkili olmuş bilim adamlarındandır. Felsefe ciddi olarak muhalefet etmesiyle meşhur olmuştur. Muhalefeti o kadar etkili olmuştur ki ondan sonra İslâm dünyası (Şialar hariç) seçkin bir filozof görmemiştir. Hâce Nâsiruddîn ve diğerlerinin savunması da artık suyu kaçmış felsefeyi eski yatağına geri döndürememiştir. Ahlâkta onun asıl niyeti, bu ilmi çoğunlukla Yunan filozoflarının etkisinde olan felsefe kisvesinden çıkarıp özgür bırakarak asil dinî ilimler esasınca düzenlemektir. Ahlâk alanında en önemli kitabı *İhyau'l-Ulûmi'd-Din*'dir. Gazalî bu kitabı az bir değişikliklerle Farsça'ya çevirdi ve adını *Kimya-yı Saadet* koydu. Bu ismi koymasının sırrı ise şudur: Gazalî'ye göre insanın kemal ve saadete ulaşması için çaba göstermesi gerekir. İnsan varlığındaki bakırı altına dönüştüren bu çaba ve yöntemler de bu kitapta anlatılmıştır. Kemale ulaşmak için gösterilen çabalar bütünü kimyadır. Ama bakırı altına dönüştüren kimya değil, insanı hayvanlık mertebesinde Allah'a yakınlık makamına ulaştıran kimyadır.

Bu sebeple Gazalî'nin ahlâk ve ahlâkî eğitim görüşlerini mütalaa etmek özel bir ehemmiyete sahiptir. Burada özetle ahlâkî eğitimin esasları ve ahlâkî eğitimle ilgili bilgilerini beyan edeceğiz.

²¹ Tûsî; Ahlâk-ı Nasırî, s. 165-175.

Ahlâkî Eğitimin Esasları

Nefsin mahiyeti ve kemali: Gazalî, insanın beden ve nefsin bileşimi olan bir varlık olduğuna inanır. İnsanın hakikati ruh, akıl ya da kalp olarak da adlandırılan nefistir. Nefis, hakikati bu âlemden değil, gurbet, uzak âlemlerden olan ruhanî ve Rabbanî bir letafettir. Nefsin bu dünyaya gelme amacı kemale ulaşabilmektir. Nefsin kemali ise Allah'a yakınlık ve onun da neticesi uhrevî saadettir.²²

Nefsin melekeleri: Nefsin, hedefine ulaşmak için melekeleri ve askerleri vardır. Nefsin melekeleri şunlardır:

1- İdrak melekeleri. Bunlar hissedilebilen şeyleri tanımakla mükelleftir. Zâhirî şeyler için beş duyu ve bâtunî şeyler için hayal ve ezberde tutan hafıza gibi duyular kullanılır.

2- Muharrik melekeler. Amel ve harekette sorumludur. Kendi içinde ikiye ayrılır: a) Bais (sebeup olan, harekete geçiren) meleke: İnsanda münasip şeyleri cezbetmek (şehvet melekesi gibi), münasip olmayanları defetmek (öfke melekesi gibi) için sebepler oluşturur. b) Âmil meleke: İnsanı şehvet ve öfke melekeleriyle uyumlu hareket etmeye zorlar.

3- Âlim (akıl) melekeleri. Makul olanı anlayıp kavrayabilme, hayrı ve şerri ayırt etme görevini yapar ve yukarı âlemden feyiz alır.

4- Âmil melekeler (ameli akıl, adalet melekesi). Hareketin kaynağı olan bu meleke, âlim melekelerde istenilen davranışları yapmaya yöneltir.

İlk iki meleke insan ve hayvanda ortak, sonraki iki meleke ise insana özeldir ve diğer varlıklarda bulunmaz. Gazalî'ye göre insan nefsi, insanî ve hayvanî nefis melekelerinin savaş meydanıdır. Şehvet ve gazap melekesi, sürekli olarak akıl ve âmil melekelerle savaş halindedir. Eğer hayvanî melekeler kazanırsa insan hayvanlar gibi davranıp hareket edecektir. İnsanı nefis melekeleri kazanırsa melekeler gibi davranacaktır.

Erdemlerin ve aşağılık sıfatların mahiyetleri ve sayıları: Gazalî'ye göre erdem, insanî nefis melekelerinin hayvanî melekeler karşısında zafer kazanması ve şehvet ve gazap melekelerinin akıl ve âmil melekelerle tabi olmasıdır. Bu durumda kişiden sâdır olan her davranış iyi ve beğenilmiş

²² Gazalî, Kimya-yı Saadet, C. 1, s. 15.

olacaktır. Bu yüzden Gazalî iyi huyu, insanın her davranışının şeriate ve akla uygun olarak sâdır olması diye tanımlamaktadır. Ona göre asıl erdemler hikmet, cesaret, iffet ve adalettir. Aşağılık sıfatları ise sefihlik ve akılsızlık (akıl melekesinin aşağılık sıfatları), pervasızlık ve korkaklık (öfke melekesinin aşağılık sıfatları), azgınlık ve şehvetsizlik (şehvet melekesinin aşağılık sıfatları) olarak sıralar. Nefsin melekeleri arasında dengeyi sağlayan adalet melekesini sekteye uğratan zulüm de aşağılık sıfatlardandır. Gazalî, Hâce Tûsî'nin aksine (ki o sekiz tane olduğunu söyler) aşağılık sıfatları yedi tane olarak kabul eder. Zira adalet melekesi kendi içinde ya başarılıdır ya da değildir. Başarılıysa adalet olur, değilse zulüm.

Gazalî'nin Ahlâk Teorisinin Özellikleri

1- Gazalî Aristo'nun aksine insanın sadece erdemlere sahip olmasıyla kemale ulaşacağına inanmaz. Çünkü erdemlere ulaşmak sadece altyapıyı hazırlar, sonrasında Allah'ı zikrederek Ona muhabbete ve yakınlığa erişebilmelidir ve kemal işte budur.

2- Gazalî'ye göre ortalama bir maarifet için sadece akıl yeterli değildir, şeriaten de yardım almak gerekir.

3- Gazalî'ye göre ahlâk insanın diğerleriyle ve kendisiyle irtibatıyla sınırlı değildir. Allah'la olan irtibatı da kapsamaktadır. Bu yüzden Gazalî, ibadetleri de *Kimya-yı Saadet* ve *İhyau'l-Ulûmî'd-Din*'in dört temel erkânından biri saymış ve muhabbet, tevekkül ve rıza gibi erdemleri de erdemler fihristine koymuştur.

4- Allah ve Allah'a yönelmek, Gazalî'nin ahlâk teorisinin bel kemiğidir. Öyle ki bu konu yemek yemek ve evlilik gibi davranışlar üzerinde tesir bırakır. Bu yüzden kişi bu işleri yaparken belli âdâplara riayet etmelidir.²³

Ahlâkî Eğitim

Ahlâkî eğitimin hedefi: Gazalî'ye göre ahlâkî eğitimin hedefi insanı ahlâkî erdemlerle, (Gazalî'nin kendi deyimiyle) iyi huylarla süslemesidir.

²³ Şeydaneşeyd; Gazalî ve Hayyam'a göre Ahlâkta Akıl, s. 87- 101.

Gazalî'ye göre huy, nefiste sağlam bir duruştur ki bu sayede fiiller, üzerinde düşünülmesine gerek kalmadan kendiliğinden kişiden sâdır olur. Eğer bu duruş sonucu, sâdır olan tüm fiiller şeriat ve akla uygun olursa iyi huy, olmazsa kötü huy diye adlandırılır.

Ahlâkî eğitimin esasları: Gazalî ahlâkî eğitim için bazı esaslar belirlemiştir:

1- Ahlâkî eğitimde ilk ve en önemli kural nefsin isteklerine karşı koymaktır. Elbette bu ilk başta zor ve acıdır ama zamanla kolaylaşıp tatlılaşmaktadır.

2- Adım adım gitmeye dikkat etmek.

3- Öğrencinin durumunu dikkate almak.

4- Eğitimcinin ihtiyaçlarını dikkate almak.

Gazalî'ye göre hiç kimse bilgili bir üstadın yol göstericiliği olmadan, bu tehlikelerle dolu yolu başarıyla kat edemez.

Ahlâkî eğitim metotları: Gazalî'ye göre ahlâkî eğitim yöntemleri üç kısımdır: Altyapı hazırlayan yöntemler, erdemleri geliştiren yöntemler, aşağılık sıfatlardan arınma yöntemleri.

a) Altyapı hazırlayan yöntemler

1- Helal yiyecekler yiyerek haram yiyeceklerden uzak durmak. Çünkü ahlâkî eğitim üzerinde helal yiyeceklerin iyi, haram yiyeceklerin kötü etkisi vardır.

2- Nefsi nimetlere ve refaha alıştırmamak. Çünkü bu ahlâkî eğitim önünde önemli bir engeldir.

3- Erdem sahipleriyle dostluk etmek, aşağılık sıfatlılardan uzak durmak. Çünkü dostların, eğitim alan kişinin huyu üzerinde fazlasıyla etkisi vardır.

4- Ahlâksız şiirlerden ve hikâyelerden uzak durmak. Eğitim alan kişinin huyu üzerinde kötü tesir bırakırlar. Bu sebeple kişi bunlardan uzak durmalıdır.

b) Erdemleri geliştiren yöntemler

1- Erdemleri ve aşağılık sıfatları beyan etmek.

2- İyi davranışların faydalarını beyan etmek. Bu, insanda güzel davranışlarda bulunma güdüsünü geliştirmektedir.

3- Güzel davranışların tekrar edilmesi, alıştırmalarının yapılması. İyi davranışların yapılması ve yapmaya devam edilmesi. Başlangıçta zor ve acı olsa da nefsin erdemlerle süslenmesinde en önemli yoldur.

4- Ödül ve ceza.

5- Kontrol ve muhasebe. Bu yöntem ahlâkî eğitimde önemli bir role sahiptir. Her eğitim alanının bu yöntemi her zaman dikkate alması zarıdır.

c) Gazalî kötü sıfatları yok etmek için de aşağıdaki yöntemleri tavsiye etmektedir.

1- Kötü davranışların sebebini bularak ortadan kaldırmak.

2- Aşağılık sıfatların dünyevî ve uhrevî zararlarının açıklanması. Bu, eğitim alanının temizlenme güdüsünü takviye etmektedir.

3- Güzel olmayan işlerin çirkinliğini göstermek. Bu, kişinin o işlere olumsuz bakmasını sağlayacaktır.

4- Aşağılık sıfatların zıttı olan davranışları göstermek ve buna devam etmek.²⁴

Ahlâkî Eğitimle İlgili Bazı Batılı Çağdaş Psikologların Görüşü

Çağımızda yeni psikolojinin doğuşu ve gelişmesiyle birlikte ahlâkî eğitim ve ahlâkî gelişimle ilgili yapılan araştırmalarla, bu alanda yeni ufuklar açılmıştır. Bu araştırmalar bize ahlâkî eğitimi anlama konusunda yardımcı olabileceği için, Batılı çağdaş psikologların ahlâkî eğitim ve ahlâkî gelişimle ilgili görüşlerine özetle yer vereceğiz.

Piaget'ye Göre Ahlâkî Eğitim²⁵

Piaget, modern ilmin kabul ettiği esas, usul ve yöntemleri kullanarak çocukların ahlâk kurallarından ne anladığını araştıran ilk psikologdur. Kendisi çocukların davranış ve tepkilerini ölçmek için onları (misket)

²⁴ Gazalî; Kimya-yı Saadet, C. 2.

²⁵ Jean Piaget

oyarken izlemiştir. Zira oyunun, çocukların ahlâk kurallarından ne anladığını ve ahlâkî davranışlarının çeşidini göstereceğine inanıyordu.

Burada Piaget'nin ahlâkî eğitim hakkındaki düşüncelerini “Ahlâkî eğitim esasları” ve “Ahlâkî eğitim” başlıkları altında anlatacağız.

Ahlâkî Eğitim Esasları

Piaget, çocukların oyunlarını izleyerek ve onlarla konuşarak şu önemli sonuçlara ulaşmıştır:

1- Çocukların ahlâkı anlaması hemen değil, zamanla olmaktadır. Bu yüzden ahlâkî gelişim süreciyle yüz yüzeyiz. Şu anlamda ki çocukların ahlâk kurallarını anlamaları ve ahlâkî davranışları yavaş yavaş ortaya çıkmakta ve gelişmektedir.

2- Tüm çocukların ahlâkî gelişimi iki merhaleden oluşmaktadır. Bazı çocukların gelişiminin hızlı, bazılarınının yavaş olması mümkündür.

İlk merhale (Öz ahlâk): Bu merhalede şu özellikler barizdir: a) Çocuklar ahlâk kurallarını değişmez, sabit kurallar olarak görmektedirler. b) Çocuklara göre ahlâk kurallarından her türlü sapmanın olumsuz bir sonucu olması kaçınılmazdır. Çocuklar ahlâk kurallarından sapmanın doğal olarak olumsuz neticesi olacağına inanmaktadırlar, eli ateşe sokunca yanmasının doğal olması gibi. c) Çocuklar sadece somut bir getirisi olan davranışların ahlâkî olduğuna hükmediyorlar. Fâilin niyetiyle ilgilenmiyorlar. d) Çocuklar bu merhalede ahlâk kurallarını düzenleyenlerin yetişkinler, bazen de Allah olduğunu düşünüyorlar. Bu kuralların koyulmasında kendilerine bir pay biçmiyorlar. Bu yüzden Piaget bu merhalede çocukların oldukça “bağımlı” olduğunu söylüyor.²⁶

Piaget'e göre bu merhalede iki unsur etkili rol oynar: Çocukların benmerkezciliği²⁷ ve büyükleriyle olan ilişkileri. Benmerkezcilik çocuğun bilinç düzeyinin artması sonucunda olur. Bu yüzden başkalarının görüşlerini önemsemez. Bu dönemde büyüklerle olan ilişkisi de tek taraflıdır,

²⁶ heteronomous

²⁷ egocentrism

karşılıklı değildir. Bu iki unsur, bu merhalede çocukların ahlâk gelişiminin ortaya çıkmasına sebep olur. Ama çocuklar, zamanla anlayışları gelişerek benmerkezcilikten sıyrılmakta ve kendi arkadaşlarıyla karşılıklı ilişkiler kurmaktadır. Bu iki unsur çocukların bu merhaleyi zamanla geride bırakarak ahlâkî gelişimin ikinci merhalesine geçmelerini sağlamaktadır.

İkinci merhale (İşbirliğine dayalı ahlâk): Bu merhalede çocuğun ahlâkî gelişimi şu özelliklere sahiptir. a) Ahlâkî kuralların değişmez ve sabit olduğunu düşünmezler. Bu yüzden kurallara eleştirel gözle bakarlar ve seçerek kullanırlar. b) Davranışların ahlâkî hükmünü verirken somut neticesinin yanı sıra fâilin niyetine de bakarlar. c) Kurallardan ayrılmanın neticesinin mutlaka ceza olacağına inanmazlar. Eğer bir ceza olacaksa bunun âdil olmasını beklerler. d) Çocuklar ahlâk kurallarını, iki ya da daha fazla kişinin meselelerini âdil bir şekilde çözmek üzere anlaşması olarak görürler. Çocuklar bu merhalede artık “bağımsız”lardır.

3- Ahlâk ve ahlâkî davranış, anlayış ve derk ediş, çekişme meselesi değildir. Aksine karşılıklı iletişim ve sorunlara âdil bir çözüm yolu bulmak için bir araya toplanmaktır.

4- Piaget’in gözlemleri sonucu vardığı kanı, bir araya toplanıp işbirliğiyle oluşturulan oyun kurallarına, başkaları tarafından hazırlanıp sunulan veya dayatılan kurallardan daha fazla çocuklar tarafından amel edilmekte olduğu doğrultusundadır.²⁸

Ahlâkî Eğitim

Piaget, araştırmasının bulgularına dayanarak ahlâkî eğitim için iki tavsiyede bulunuyor: İlki, okullarda kanun ve kuralları düzenlerken öğrencilerle işbirliği yapılsın. Diğeri, öğretmenler sınıfta ahlâk kurallarını telkin etmek yerine, sınıfın sorunlarını çözmek için işbirliği yapsınlar. Böyle olursa öğrencilerin kendisi ahlâk meselelerini ve kurallarını keşfederler ve ahlâkî davranışlara zorlanmalarıyla ahlâkî anlayışları gelişir ve artar.²⁹

²⁸ Havza ve Üniversite İşbirliği Kurumu, İslâm Nazarında Eğitimin Hedefleri, C. 2, s. 1066-1078 ve Murray, 2005.

²⁹ Murray; “Moral Development and Moral Education: an Overview” in www.studies in Moral Development and Education.

Kohlberg'e Göre Ahlâkî Eğitim

Kohlberg, Piaget'nin ahlâk gelişimiyle ilgili görüşlerini inceleyerek geliştirmiştir. Kohlberg ahlâkî gelişimi incelerken, ahlâkî muammaları muhataplarına hikâye şeklinde anlatıyordu ve onlardan bunu çözerek delillerini söylemelerini istiyordu. O, çözüm yollarına değil, muhataplarının sundukları delillere bakarak ahlâkî gelişimlerini ölçüyordu. Kohlberg'in ahlâkî eğitimle ilgili düşüncelerini "ahlâkî eğitim esasları" ve "ahlâkî eğitim" başlıkları altında inceleyelim.

Ahlâkî Eğitim Esasları

Kohlberg çalışmalarının sonucunda insanın ahlâkî gelişiminin üç düzey ve altı merhaleden oluştuğu neticesine vardı: İlk düzey, gelenek öncesi ahlâk³⁰ (4- 10 yaş arası); ikinci düzey, gelenek ahlâkî³¹ (10- 13 yaş arası); üçüncü düzey, gelenek sonrası ahlâk³² (13 yaşından sonra). Her bir düzey iki merhaleden oluşmaktadır.

İlk düzey: İlk düzeyde çocukta ahlâk ve ahlâk ölçülerini anlama yetisi yoktur. Sadece cezadan kaçınmak ve ödül alabilmek için ahlâkî kurallara uyar.

İlk merhale (itaat ve ceza ahlâkî)³³: Çocuk tamamen bağımlıdır. Bu merhalede ebeveynlerin doğru ve iyi bildiklerini doğru ve iyi olarak kabul ederler. Ahlâkî davranmak da ebeveynlere itaat etmektir. Bununla birlikte ebeveynin sözünü dinlemelerinin tek sebebi cezadan uzak kalmaktır.

İkinci merhale (değişime dayalı ahlâkî)³⁴: Bu merhalede çocuk artık kendisinden başkalarına da yönelmektedir. Ama bu yönelmenin tek sebebi kendi hedef ve ihtiyaçlarına ulaşabilmektir. Bu yüzden başkalarını sadece kendi isteklerine ulaşmada bir araç olarak görmektedir. Çocuk açısından iyi ve doğru, karşılığında eşdeğer bir fayda sağlayabildiği şeylerdir. Ahlâkî kurallara uymasının nedeni de maddî bir ödül elde etmektir.

³⁰ Preconventional morality.

³¹ Conventional morality.

³² Post conventional morality.

³³ Heteronom ahlâk (Cezadan kaçma ve ödül alma ahlâkî), *müt*.

³⁴ Bireycilik ve çıkara dayalı alışveriş ahlâkî (Pazar, değiş-tokuş ahlâkî), *müt*.

İkinci düzey: Bu düzeyde çocuk, ebeveynleriyle daha fazla uyum içerisinde olma peşindedir ve başkalarının görüş ve isteklerine yönelir. Bununla birlikte ahlâkî kurallara, başkalarının onayını alabilmek ve onlar tarafından kınanıp dışlanmamak için uyarlar. Bu düzeyin de iki merhalesi vardır: Üçüncü merhale, iyi kız-iyi erkek olarak konum alma; dördüncü merhale, toplumsal kurallara saygı noktasında konum alma.

Üçüncü merhale (iyi kız-iyi erkek)³⁵: Bu merhalede çocuk başkalarının görüşüne ve kendisinden beklenenlere çok teveccüh eder. Onun için iyi ve doğru, yakın çevresinin kendisinden beklentileridir. Bu yüzden bu merhalede ahlâkî davranış, yakın çevresinin istekleri doğrultusunda hareket etmek anlamını taşır. Ahlâkî kurallara uyma sebebi, başkalarının onayını (mânevî ödül) alabilmektir.

Dördüncü merhale (iyi vatandaş)³⁶: Bu merhalede çocuk yakınlarının beklentisinden geçerek içinde yaşadığı tüm topluma teveccüh etmektedir. Buna bağlı olarak toplumsal kanunlara dikkat etmeye başlamıştır. İyi ve doğru olan, kanunlarla belirlenmiş olanlar ve ahlâkî davranmak ise toplumsal kanunlara uymak anlamını taşımaktadır. Çocuk bu merhalede kanunların toplumsal düzeni ve toplumun kendisini korumak için zaruri olduğunu keşfetmiştir. Bu sebeple kanunlara saygı duymaktadır. Toplumsal kurallara uymasının nedeni toplumsal düzeni korumak ve kanunlara duyduğu saygıdır.

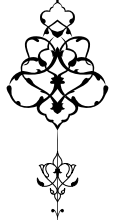
Üçüncü düzey: Bu düzeyde çocuğun ahlâk ve ahlâkî kurallardan anladığı, yakın çevresi ve yaşadığı toplum sınırından öteye gitmekte, evrensel bir boyut kazanmaktadır. Bu düzeyde ahlâkî kurallar tamamen içselleşmekte ve kişi diğerlerini kendi kabul ettiği esaslara göre değerlendirmektedir. Bu düzey de iki merhaledir: Beşinci merhale, kendi kabul ettiği ahlâkî esaslara dayalı ahlâk ve altıncı merhale, evrensel esaslara dayalı ahlâk.

Beşinci merhale (Kendi kabul ettiği esaslara dayalı ahlâk)³⁷: Bu merhalede kişi yaşadığı toplumun kurallarına bağlıdır ve toplumda düzenin korunması için bu kuralları gerekli görmektedir. Ancak ahlâkın

³⁵ Kişiler arası ilişkiler ve uyum evresi (Akran kanısı ahlâkı), *müt*.

³⁶ Sosyal vicdan evresi (Kanun ve düzen ahlâkı), *müt*.

³⁷ Toplumsal anlaşma, yararlılık, bireysel ahlâk evresi, *müt*.

temel kurallarının esasını kavradığı için, ona göre iyi ve doğru, ahlâkın temel kurallarının esasıyla uyumlu olandır. Bu yüzden toplumsal kurallar, zikredilen esaslarla uyumlu olduğunda iyi ve doğrudurlar. Eğer bu esaslara daha uygun kanunlar düzenlemek mümkünse o kanunlar değiştirilebilirler. Bu merhalede ahlâkî davranmak, zikredilen esaslara uygun davranmak anlamına gelmektedir. Toplumsal kurallara uymak da esasa uymanın alâmetlerindendir ama yalnızca biridir. Bu yüzden de kanun değişebilir ve yerine esasa uygun başka bir kanun koyulabilir. Bu merhalede kişinin ahlâkî kurallara riayet etmesinin sebebi vicdanının rahat edebilmesidir.

Altıncı merhale (Evrensel esaslara dayalı ahlâk)³⁸: Bu merhalede kişi ahlâkî temel esasları anlayıştan öteye gitmiş ve adalet, eşitlik gibi evrensel ahlâkî kuralları kavramıştır. Ahlâkî hükümleri de bu temele dayalıdır.

Kohlberg, daha sonraki eserlerinde ahlâkî gelişim merhalelerinde bir değişikliğe giderek altıncı merhaleyi kaldırdı. Zira bu merhaleyi onaylayacak deneysel bir veriye ulaşamadı.³⁹

Ahlâkî Eğitim

Kohlberg araştırma bulgularına dayanarak ahlâkî erdemlerin öğretilmesi esasına dayalı geleneksel ahlâk yöntemini reddediyor. Zira ona göre geleneksel yöntem, ahlâkî huyların erdemler toplamından müteşekkil olduğu gibi doğru olmayan bir varsayım üzerine kuruludur. Yanlış bir varsayım olduğu için iyi sıfatları teşhis etmek için bir yöntem yoktur. Öğrencilere hangi sıfatların öğretileceği, hangilerinin öğretilmeyeceği açık değildir. Diğer taraftan geleneksel yöntem taraftarlarının görüşünün aksine iyi sıfatların neler olduğu konusunda fikir birliği yoktur. Bu yüzden bu görüşün sonucunda her öğretmen sosyal ve kültürel durumuna bağlı olarak kendince iyi bildiği sıfatları öğrencilere öğretecektir. Üstelik birçok kişi aynı ahlâkî erdemlere ve değerlere inanmasına rağmen, iş amele geldiğinde farklı davranışlar sergilemektedirler.

³⁸ Evrensel ahlâkî prensipler evresi, *müt.*

³⁹ Nunner-Winkler, "Moral Development" in The International Encyclopedia, s. 3914-3920; Murray, "Moral Development and Moral Education: an Overview"

Kohlberg'e göre ahlâkî eğitimin hedefi erdemleri öğretmek ve tekrarlatmak değil, öğrenciyi ahlâkî gelişimin alt merhalelerinden üst merhalelere taşıyabilmektir. Elbette ahlâkî anlayışın üst merhalelere yükselmesi sadece öğrencinin ahlâkî maarifetinin niceliğinin artması mânasında değildir. Aksine Piaget'nin araştırmalarında isbat ettiği gibi, bir üst merhaleye yükselmek, yeni bir ahlâkî düşüncenin yapılanması mânasındadır. Bu, önceki sorunları çözen, daha karışık ahlâkî sorunların çözülmesi için de güç veren türden bir yapılanmadır.

Kohlberg, ahlâkî sorunlarla ilgili karşılıklı konuşma yoluyla daha önce anlatılan hedefe ulaşabileceğinin mümkün olduğuna inanıyor. Zira öğrenciler tartışırken kendi ahlâkî düşünce yapılarına (dâhil oldukları ahlâkî gelişim merhalesine) ait sorunlarla aşına oluyorlar ve bir denge-sizlik hissediyorlar. Bu, onları dengeye ulaşabilmek için bir üst merhaleye geçmeye zorluyor.

Bu yöntem öğrencilerin ahlâkî yükselişlerini delillendirebilmek için faydalıdır. Ancak muhtelif araştırmalar, ahlâkî gelişim ve anlayışla ahlâkî davranış arasında irtibat olduğuna dair bir neticeye ulaşmıyor.⁴⁰ Aynı şekilde Damon ve Colby, kabul edilen ahlâkî örneklerle yani ahlâkî değerlere inanan, hatta en zor durumlarda bile bunlara amel etmekten taviz vermeyen kimselere ahlâkî gelişimin tüm merhalelerinde rastlandığına dair rapor hazırlamışlardır.⁴¹ Kohlberg bu eksikliği ortadan kaldırmak için meslektaşlarının yardımıyla *âdil toplum*⁴² konusunu matrah etmiştir. Âdil toplumdan kasıtları şudur: Okullarda öğrencilerden oluşan bir grup oluşturulmalıdır. Bu gurubun üyeleri birbirlerine karşı sorumlu olmalıdır. Âdil toplumun çekirdeğini, öğrencilerin her gün karşılaştıkları sorunlarına grup oturumlarında çözüm arama oluşturmaktadır. Öğrencilerin ve öğretmenlerin oy kullanmasıyla (ki oyları da eşit sayılacaktır) bu sorunlara çözüm yolu bulunacaktır. Bu yöntemin öğrencilerin ahlâkî davranışları üzerinde etkili olduğu ve daha sorumlu kıldığı gözlenmiştir.⁴³

⁴⁰ Nunner-Winkler, "Moral Development" in The International Encyclopedia of Education, C.7, s. 3910.

⁴¹ a.g.e.

⁴² Just Community

⁴³ Nunner-Winkler, "Moral Development" in The International Encyclopedia of Education, c. 7, s. 3914- 3920, "Moral Development and Moral Education: an Overview"

Turiel'e Göre Ahlâkî Eğitim⁴⁴

Kohlberg'in ahlâkî gelişimle ilgili uzun süreli araştırmalarının sonucunun yorumlanmasında bazı sorunlar vardı. Bazıları Kohlberg'in görüşünün bazı parçalarında ufak değişikliklerle bu sorunların giderilebileceğine inanıyorlardı. Bazıları ise ancak tümünden bir değişiklik yapılırsa sorunların giderilebileceğini savunuyorlardı. İkinci görüşde olanlardan birinin çabaları sonucu *Alan teorisi*⁴⁵ olmuştur ve bu teori Turiel tarafından geliştirilmiştir.

Bu teoriye göre insanın sosyal gelişiminin çeşitli alanları vardır. Bu alanların her birinin de kendine has mantığı ve yapısı vardır. Diğer bir deyişle bir toplumda kabul gören değerlerin tümü ahlâkî değerler değildir. Aksine başka değerler de vardır. Bu şekilde insanî değerlerin alanları vardır ve birbirleriyle karşılıklı irtibat halindedirler. Üstelik her birinin kendine özgü bir mantığı ve yapısı vardır. Bu sebeple her bir alanı anlamak, hem diğer alanların mantığını ve yapısını hem de birbirleriyle olan ilişkilerini anlamayı gerektirir.

Kohlberg ve Piaget'nin araştırmalarının eksikliği, toplumsal değerler ve benzerlerini ahlâkî değerlerden ayırmamış olmalarıdır. Gerçekte Kohlberg ve Piaget'nin araştırmalarıyla sadece ahlâkî gelişim ölçülmüyor, insanların farklı alanlarda farklı yolları anlamak ve birbirleriyle uyumlu hale getirmek için yaşlarına ve kendilerine has çabalarıyla ulaştıkları ruhsal ve zihinsel gelişim merhalelerinin sonucu ölçülüyor. Bununla birlikte alan teorisine göre insanların çocukluklarında Kohlberg ve Piaget'nin teorilerinde söylediklerinden daha fazla ahlâkî anlayışa sahip olmaları hiç de uzak bir ihtimal değildir.

Bu teorinin ahlâkî eğitime iki pozitif getirisi olmuştur: İlki, ahlâkî değerlerin her kültür ve dinden bağımsız olarak öğretilmesi mümkündür. Zira bu değerler, kökü yerel kültürde olan, bir dine veya kültüre bağlı diğer değerlerden ayırdır. İkincisi, öğretmen, öğrencinin ahlâkî gelişimi için ahlâkî, toplumsal ve diğer değerleri tahlil edebilmelidir. Birbirine karışmış çeşitli değerleri ayırt edebilmelidir.⁴⁶

⁴⁴ Elliot Turiel.

⁴⁵ Domain Theory

⁴⁶ Murry, "Moral Development and Moral Education: an Overview"

Gilligan'a Göre Ahlâkî Eğitim

Gilligan, Kohlberg'i eleştiren bir başka isimdir. Ona göre Kohlberg'in araştırması kadınlar açısından taraflıdır. Zira Kohlberg'in araştırmasında kadınlar yer almamıştır, tüm denekleri erkektir. Gilligan kadınlarla yaptığı görüşme sonucu iki tür ahlâk olduğu sonucuna varmıştır: Adaletle dayalı ahlâk ve sorumluluk ve korumaya dayalı ahlâk. Adaletle dayalı ahlâk eşitliğe, sorumluluk ve korumaya dayalı ahlâk ise barışa dayalıdır. Bu iki tür ahlâk karşılıklıdır. Kadınların çoğu sorumluluk ve korumaya dayalı ahlâkı, erkeklerin çoğu ise adalet ahlâkını takip ederler. Kohlberg'in ahlâkî gelişim ve merhaleleriyle ilgili teorisi sorumluluk ve koruma ahlâkına değil, erkeksi olan adalet ahlâkına dayalıdır. Oysa kadınların ahlâkî gelişiminin ölçümü sorumluluk ve koruma ahlâkına dayalı olmalıdır. Bu yüzden adaletle dayalı ahlâk merhalelerinde erkeklerin daha yüksek derecelere ulaşması, ahlâkî gelişimde kadınlara üstünlük sağladıklarını göstermez.⁴⁷

Ahlâkî Eğitimle İlgili Yaklaşımlar

Yaklaşım, bir konuya teveccüh ederek özel bir açıdan araştırılması ve incelenmesi mânasında kullanılmıştır. Ahlâkî eğitim yaklaşımları, her bir yaklaşım ahlâkî eğitimin karanlık bir noktasını aydınlatığı, bu konunun farklı açılarını incelediği için önem arz etmektedir. Bu yaklaşımları bilmek, ahlâkî eğitimle ilgili tüm verileri bilmemize zemin hazırlar. Ahlâkî eğitimle ilgili daha önce yapılmış araştırmalardan elde edilmiş sonuçları inceleme şansımız olur. Bunları özetleyerek sınıflandırabiliriz. Sonuçta ahlâkî eğitimle ve bu alanda yapılan çalışmalarla ilgili nispeten kapsamlı bir taslak elde edebiliriz. Bu konuyu iki başlık altında inceleyeceğiz: Batılı düşünürlerin ahlâkî eğitim yaklaşımları ve Müslüman düşünürlerin ahlâkî eğitim yaklaşımları.

Batılı Düşünürlerin Ahlâkî Eğitim Yaklaşımları

Ahlâkî eğitim konusunda var olan yaklaşımların sayısı ve neler oldukları hakkında düşünürler arasında görüş birliği yoktur. Bazıları ahlâkî eğitimde iki yaklaşımın hâkim olduğunu söylemektedir: "Erdem mihverli yaklaşım"

⁴⁷ Murry; "Moral Development and Moral Education: an Overview"

ve “Esas mihverli yaklaşım.” Önceleri erdem mihverli yaklaşım revaçtayken, ahlâkî eğitimle ilgili bir araştırma yapıp sonuçlarının alınmasından sonra bu yaklaşım şiddetli bir şekilde tenkit edilmiş ve gözden düşmüştür. Zira bu araştırmanın sonucunda öğrencilerin ahlâkî davranışlarının sıfat mihverli değil, durum mihverli olduğu görülmüştür. Şu anlamda ki öğrenciler içinde bulundukları duruma göre ahlâkî ya da gayri ahlâkî davranıyorlardı.⁴⁸

Bazıları ahlâkî eğitimle ilgili üç farklı yaklaşım olduğunu söylemişlerdir: Değerler yaklaşımı⁴⁹, bakışlar yaklaşımı⁵⁰, karakter yaklaşımı⁵¹. Bazıları da ahlâkî eğitimle ilgili iki temel yaklaşımdan bahsederler⁵²: Bilişsel gelişim yaklaşımı⁵³, karakter eğitimi yaklaşımı⁵⁴. John Elias da ahlâkî eğitimde beş önemli yaklaşımdan söz eder⁵⁵: Erdem etiği⁵⁶, sebep etiği⁵⁷, adalet etiği⁵⁸, koruma etiği⁵⁹, toplumsal tenkit etiği⁶⁰.

Bazıları ahlâkî eğitimde iki temel küme olduğunu savunur⁶¹: Değerler eğitimi kümesi⁶² ve karakter eğitimi kümesi⁶³. Bolotin ve Efron ise ahlâkî eğitimin yedi unsuru olduğunu söyler⁶⁴: Karakter eğitimi unsuru⁶⁵, kültürel miras unsuru⁶⁶, adalet toplumu unsuru⁶⁷, koruyucu toplum unsuru⁶⁸,

⁴⁸ Rich; “The Conflict in Moral Education: Teaching Principles or Virtues?” in Clearing House, s. 293.

⁴⁹ The values approach.

⁵⁰ The views approach.

⁵¹ Ryan, “Values, Views or Virtues?”, in Education week, s. 72.

⁵² Tappan, “Moral Education in the Zone of Proximal Development”, in Journal of Moral Education, s. 141- 142.

⁵³ Cognitive development approach.

⁵⁴ Character education approach.

⁵⁵ Elias, Philosophy of education: Classic and contemporary, s. 58.

⁵⁶ The ethic of virtue.

⁵⁷ Ethic of reason.

⁵⁸ Ethic of justice.

⁵⁹ Ethic of care.

⁶⁰ Ethic of social criticism.

⁶¹ Liloyd-Zannini.

⁶² Moral education.

⁶³ Character education.

⁶⁴ Joseph and Efron; “Seven Worlds of Moral Education” in Phi Delta Kappan, s. 525.

⁶⁵ Character Education.

⁶⁶ Cultural heritage.

⁶⁷ Just community.

⁶⁸ Caring community.

barış içinde yaşama eğitimi unsuru⁶⁹, ahlâkî araştırma unsuru⁷⁰, sosyal hareket unsuru⁷¹. Seccâdî de ahlâkî eğitimde on yaklaşımı tanıtmıştır:

1- Dolaylı yaklaşım⁷²; dinî ve değersel inançlar ders programında üstü kapalı olarak yer almalıdır.

2- Ahlâk ve değerlerin zihindeki taraflarını tekide dayalı yaklaşım. Piaget ve Neo- Kantian bu yaklaşıma örnektir.

3- Koruma ahlâkî yaklaşımı⁷³ veya toplumsal sorumluluk yaklaşımı.

4- Sonuç yaklaşımı. Ahlâkî davranışların sebep ve sonucuyla ilgilenir, ahlâkî kural ve esaslarla değil.

5- İlahiyat yaklaşımı⁷⁴. Ahlâkî davranışları insanüstü bir buyruk olarak görmektedir.

6- Bilimsel yaklaşım⁷⁵. Bu yaklaşım ahlâkî davranışları etkileyen dış etkenlere teveccüh ederek onları karar ölçüsü kabul etmektedir.

7- Değerlerin açıklanması yaklaşımı⁷⁶. Bu yaklaşıma göre öğrencilere değerler sadece anlatılmalı, aşılınmamalıdır.

8- Değerlerin analizi yaklaşımı⁷⁷. Bu yaklaşıma göre öğrenci değerlerin nedenini açıklayabilmelidir ve bu ahlâk öğretiminde en iyi yoldur.

9- Psiko analitik yaklaşım⁷⁸. Buna göre insan davranışlarının kökü kendiliğinden varlığındadır ve onları tahrik eden bazı unsurlar kontrol altına alınmalıdır.

10- Toplumsal öğrenme yaklaşımı⁷⁹. Buna göre insan kuvvetlendirilmiş davranışları müşahade ederek ahlâkî davranışları yapmayı öğrenir.

⁶⁹ Peace education.

⁷⁰ Ethical inquiry.

⁷¹ Social action.

⁷² İmplicit approach.

⁷³ Care approach.

⁷⁴ Theological approach.

⁷⁵ Scientific approach.

⁷⁶ Values clarification approach.

⁷⁷ Values analysis approach.

⁷⁸ Psychoanalytic approach.

⁷⁹ Social learning.

Doğrudan öğrenme, örnek oluşturma, taklit ve takviyenin ahlâkî eğitimde önemli bir rolü vardır.⁸⁰

Şimdiye kadar söylediklerimizden, ahlâk eğitimiyle ilgili aşağıdaki yaklaşımların olduğunu görüyoruz:

- 1- Erdem mihverli yaklaşım,
- 2- Esas mihverli yaklaşım,
- 3- İlahiyatçı yaklaşım,
- 4- Sonuç yaklaşımı,
- 5- Bilimsel yaklaşım,
- 6- Bilişsel gelişim yaklaşımı,
- 7- Değerlerin açıklanması yaklaşımı,
- 8- Değerler yaklaşımı,
- 9- Bakışlar yaklaşımı,
- 10- Ahlâk ve değerlerin zihinsel taraflarına tekide dayalı yaklaşım,
- 11- Dolaylı yaklaşım,
- 12- Adaletçi yaklaşım,
- 13- Korumacı yaklaşım,
- 14- Toplumsal eleştiriye dayalı yaklaşım,
- 15- Kültürel miras yaklaşımı,
- 16- Barışçıl yaşam öğretimi yaklaşımı,
- 17- Ahlâkî araştırmaya dayalı yaklaşım,
- 18- Karakter eğitimi yaklaşımı,
- 19- Toplumsal öğrenme yaklaşımı,
- 20- Âdil toplum yaklaşımı,
- 21- Koruyucu toplum yaklaşımı,
- 22- Toplumsal hareket yaklaşımı,
- 23- Psiko analitik yaklaşım,
- 24- Felsefî yaklaşım.

⁸⁰ Seccâdi, "Ruyikerdha ve Reveşha-yi Terbiyet-i ahlâkî ve Erzeşi, Baznigerî ve Nevşinasi", Pejuheşha-yi Ulûm-i İnsânî, s. 156- 159.

Ahlâkî Eğitim Yaklaşımlarının Sınıflandırılması

Yukardaki ahlâkî eğitim yaklaşımlarına göz gezdirilecek olursa bazı yaklaşımların farklı isimlerle tekrarlanmış olduğu görülür. Mesela *değerlerin açıklanması yaklaşımı* ile *değerlerin araştırılması yaklaşımı* birbirinden farklı görünmüyor. Çünkü her ikisinde de eğitimci, öğrenciye değerleri ve nedenlerini anlatmaya çalışıyor ama bunları telkin etmekten kaçınıyor. Aynı şekilde *bilimsel yaklaşım* ve *sonuç yaklaşımı* arasında da fark görülüyor. Çünkü ikisinde de davranışın görünen sonucu dikkate alınmakta ve ona göre hüküm verilmektedir. *Değerler yaklaşımı* ve *değerlerin açıklanması yaklaşımı* arasında da fark yoktur. Yine *bilişsel gelişim yaklaşımı* ve *ahlâk ve değerlerin zihinsel taraflarını tekide dayalı yaklaşım* birbiriyle aynıdır.

Bazı yaklaşımların tekrarından geçerse, genel bir bakışla, ahlâkî eğitimdeki yaklaşımlar ya ahlâk felsefesine hâkim öğretilerden, ya gelişim psikolojisi, özellikle de ahlâkî ve bilişsel gelişim öğretilerinden veya ahlâkî eğitime has bir teoriden doğmuştur. Örneğin bilimsel yaklaşım ve ilahiyatçı yaklaşım, ahlâk felsefesinde revaçta olan öğretilerdendir ama ahlâkî eğitim üzerinde etki bıraktığı için bu kalemde de zikredilmiştir. Erdem mihverli yaklaşım ve esas mihverli yaklaşım da ahlâk felsefesinin konu ve tartışmalarından doğmuştur. Psiko analitik yaklaşım, toplumsal öğrenme yaklaşımı ve bilişsel gelişim yaklaşımı ise psikolojinin revaçtaki öğretilerinden kaynağını almıştır. Dolaylı yaklaşım, değerlerin açıklanması yaklaşımı, karakter yaklaşımları da eğitim tarafı olan yaklaşımlardandır.

Bu şekilde ahlâkî eğitimle ilgili yaklaşımları üç düzeyde sınıflandırabiliriz. İlk düzey: Felsefe rengindeki yaklaşımlar. İkinci düzey: Psikoloji rengindeki yaklaşımlar. Üçüncü düzey: Eğitim rengindeki yaklaşımlar.

Eğitim ve öğretim ara branş olduğundan ve diğer ilimlerin, özellikle de insanî ilimlerin bulgularını kullandığından, psikolojik yaklaşımların derecesi eğitimsel yaklaşımların derecesinden daha yüksektir. Diğer taraftan Psikolojide bahsi geçen yaklaşımların da bir şekilde felsefi yaklaşımlara dayanan bir kökü vardır. Buna göre felsefi yaklaşımlar, psikolojik yaklaşımlardan önce, psikolojik yaklaşımlar da eğitimsel yaklaşımlardan önce gelir.

Daha yakından incelersek sadece eğitimsel yaklaşımlar başlığı altında zikredilen yaklaşımlar için kelimenin tam mânasıyla ahlâkî eğitim yaklaşımları diyebiliriz. Diğer yaklaşımlar ahlâkın kendisiyle ilgili yaklaşımlardır ve ahlâkî eğitim ve ahlâkî eğitim yaklaşımları üzerinde tesir bıraktıkları için ahlâkî eğitim kaynaklarında zikredilmişlerdir. Yaklaşımlar iki genel başlıkta incelenebilir: Ahlâk ile ilgili yaklaşımlar ve ahlâkî eğitimle ilgili yaklaşımlar. Ahlâk ile ilgili yaklaşımlar iki kısımdır: 1- Felsefi yaklaşımlar, 2- Psikolojik yaklaşımlar. Bu yaklaşımların ayrıntısı 2 numaralı şemada gösterilmiştir. Şemada da gösterildiği gibi sonuca bağlı, ilahiyatçı, fazilet mihverli, esas mihverli, adalete dayalı, korumaya dayalı, barışçıl yaşam ve toplumsal eleştiri ahlâkî yaklaşımları, ahlâka felsefi bakan yaklaşımlardır. Bilişsel gelişim, psiko analitik, toplumsal öğrenmeye dayalı yaklaşımlar da ahlâka psikolojik bakan yaklaşımlardır. Bilişsel gelişim eğitimi, ahlâkî anlayış, karakter eğitimi, ahlâkî araştırma, bakış, değerlerin anlatılması, dolaylı, toplumsal hareket, korumacı toplum ve adil toplum yaklaşımları ahlâka eğitimsel bakan yaklaşımlardır.

Ahlâkî eğitim yaklaşımları	Ahlâk yaklaşımları	Felsefi yaklaşımlar	1- Sonuca dayalı ahlâk	5- Adalet ahlâkı
			2- İlahiyatçı ahlâk	6- Korumaya dayalı ahlâk
			3- Fazilet mihverli ahlâk	7- Barışçıl yaşama dayalı ahlâk
			4- Esas mihverli ahlâk	8- Toplumsal eleştiri
		Psikolojik yaklaşımlar	1- Bilişsel gelişim yaklaşımı	
			2- Tahlile dayalı yaklaşım	
	Ahlâkî eğitim yaklaşımları	3- Toplumsal öğrenme yaklaşımı		
		1- Ahlâkî delillendirme ve bilişsel gelişim yaklaşımı	6- Dolaylı yaklaşım	
		2- Karakter eğitimi yaklaşımı	7- Değerlerin anlatılması yaklaşımı	
		3- Toplumsal hareket yaklaşımı	8- Bakış yaklaşımı	
		4- Adalet toplumu	9- Ahlâkî araştırma yaklaşımı	
		5- Korumacı toplum		

Şema 2:

Ahlâkî eğitimle ilgili kaynak olan ahlâkî eğitim yaklaşımlarının sınıflandırılması.

Ahlâkî Eğitim Yaklaşımlarının İncelenmesi Ve Eleştirilmesi

Söylendiği gibi yaklaşımlar ahlâk yaklaşımları ve ahlâkî eğitim yaklaşımları olarak ikiye ayrılmaktadır. Şimdi bu yaklaşımları özetle inceleyip eleştireceğiz.

Ahlâk Yaklaşımları

a) Felsefi yaklaşımlar: 2 numaralı şemada da görüldüğü gibi felsefi yaklaşımlar 8 tanedir. Şimdi bunları özetle inceledikten sonra sınıflandıracğız.

1- Sonuca dayalı yaklaşım: Seccâdî'nin söylediği gibi ahlâkî değerleri inceleyip iyi ya da kötü, doğru ya da yanlış olduklarını belirlemede bu yaklaşımın ölçüsü, sonuçlarının olumlu ya da olumsuz olmasıdır.⁸¹ Örneğin bu tür ahlâkta doğru sözlülük iyi ve doğru bir davranıştır, zira olumlu bir sonucu vardır. Yalancılık ise kötü ve yanlış bir davranıştır çünkü olumsuz bir sonucu vardır. Bu yaklaşım eleştiriye tabi tutulmuştur. Zira sadece sonucuna göre ahlâkî değerler hakkında hüküm verilemez. Aksine davranışın neticesi kadar davranışı gösterenin niyeti ve sebebi de dikkate alınmalıdır.⁸²

2- İlahiyatçı yaklaşım: Bu yaklaşıma göre ahlâkî meselelerde ve değerler hakkında hüküm vermede ölçü, davranışların sonucu değil, Allah'ın istek ve iradesidir. Bu yaklaşımda Allah'ın dinî metinlerde iyi bildiği ve yapılmasını emrettiği her davranış ve sıfat iyi ve değerlidir. Dinî metinlerde çirkin sayılan ve yanlış telakki edilip yasaklanan her davranış ve sıfat da kötü ve yanlıştır, ahlâkî değeri de menfidir. Bu yaklaşıma göre örneğin namahreme bakmak ahlâka aykırı, yanlış ve kötüdür, bakan için olumsuz sonucu olsun ya da olmasın. Bu dinî ahlâk yorumu tüm Müslüman kelimcilerin kabul ettiği bir yorum değildir. Mutezili ve Şii kelimcılara göre Allah'ın emirleri ve yasakları, gerçek maslahat ve fesatlıklara dayalıdır. Şöyle ki Allah, insanın faydasına olan şeyleri emretmiş, zararına olanları da yasaklamıştır. Bu yüzden Allah'ın emirleri ve yasakları

⁸¹ Seccâdî; "Ruyikerdha ve Reveşha-yi Terbiyet-i Ahlâkî ve Erzeşi...", Pejuheşha-yi Ulûm-i İnsânî, s. 156- 159.

⁸² Frankena; Ahlâk felsefesi, s. 154.

haddi zatında iyilik ve kötülük ölçüsü değildir, aksine eşyanın zatındaki iyilik ve kötülük, asıl ahlâkî hüküm ölçüsüdür.

3- Erdem mihverli ahlâk: Bu yaklaşım insan ahlâkını özel erdemlerden müteşekkil bilmektedir. Bu yüzden konusu olumlu ve olumsuz ahlâkî sıfatların izahı, sayısı, aralarındaki ilişkileri, esasları ve kollarıdır. Bu yaklaşım Eflatun'un, özellikle de Aristo'nun eserlerinde görülmektedir. Yunan eserlerinin tercümesiyle Abbasiler döneminde İslâm kültürüne girmiştir. Bu yaklaşım Batılı eğitim ve öğretimde, özellikle Amerika'da yirminci yüzyılın başlarına kadar revaçtaydı. Ama daha sonra Martin Rich'in deyimine göre ahlâkî eğitimle ilgili tahkikler yapıp sonuçlarının açıklanmasından sonra bu yaklaşım şiddetle tenkit edilmiş ve böylece zayıflamıştır. Çünkü bahsedilen tahkikin sonucunda öğrencilerin ahlâkî davranışlarının karakter sıfatlarına dayanmadığı, durumlarına dayandığı görüldü. Şöyle ki öğrencilerin içinde bulundukları duruma göre davranışları ahlâkî ya da gayri ahlâkî olabiliyordu. Bu araştırmayla öğrencilerin çoğunun, bazı durumlarda doğru bazı durumlarda ise yanlış davrandığı anlaşıldı.⁸³ Frankena'nın dediği gibi: "Eğer esası (fayda esası veya iyilik ve adalet esası gibi) kabul etmezsek hangi hasletlerin takviye veya telkin edilmesi gerektiğini bilemeyiz."⁸⁴ Kant da şöyle demiştir: "Esaslar hasletler olmadan güçsüzdür ve hasletler esaslar olmadan kör."⁸⁵

4- Esas mihverli yaklaşım: Bu yaklaşıma göre ahlâk nefsanî sıfatlar ve erdemler toplamı değildir. Aksine yaşamımızdaki davranışlarımızı yönlendirip hidayet eden esaslar ve kurallar toplamıdır. Bu yaklaşımda ahlâk, mantıkla eş değerdir. Nasıl ki mantık kendi esas ve kurallarıyla düşüncelerimizi sapmaktan ve yanlış düşüncelerden koruyorsa, ahlâk da ahlâkî kural ve esaslar yardımıyla bizi yanlış davranışlara düşmekten ve sapmaktan korur. Bu yaklaşımda ahlâk, davranış mantığıdır. Esas mihverli ahlâk, Kant'ın eserlerinde öne çıkmıştır ve yirminci yüzyılda Kohlberg ahlâkî gelişimle ilgili araştırmasını Kant'ın teorisini temel alarak şekillendirmiştir. Piaget, Gilligan ve ahlâkî gelişimle ilgili araştırma yapan diğer psikologlar da bu yaklaşıma bağlıdır. Bu yaklaşıma yapılan en

⁸³ Rich; "The Conflict in Moral Education: Teaching Principles or Virtues?" in Clearing House, s. 293.

⁸⁴ Frankena; Ahlâk Felsefesi, s. 145.

⁸⁵ a.g.e.

önemli eleştirisi şudur: Ahlâkı, davranış esasları ve kuralları olarak kabul edebiliriz ancak iyi ahlâkla ahlâklanmak ve bu esaslar ve kurallara uy-
mak, sadece kuralları bilmekle mümkün olmaz. Kuralları bilmenin yanı
sıra kurallara uygun davranmayı alışkanlık haline getirmek de zaruridir.
Bu yüzden ahlâkî eğitimde sadece bu yaklaşımla yetinmeyiz.⁸⁶

5- Adalet mihverli yaklaşım: Bu yaklaşıma göre ahlâkın temel kural
ve esası adaletin uygulanmasıdır. Yani başkalarının mutluluğuyla alakalı
olunmalı ve onlara insaflı davranılmalıdır. Her kişinin ahlâkî gelişimi-
nin zirvesi, kendisinin ve başkalarının tüm davranışlarını adalet esasına
göre incelemesi ve değerlendirmesi gerekir. Çünkü bu yaklaşımda ada-
let, evrensel ve kültürler üstü bir ahlâkî esastır. Bu yaklaşım Kohlberg'in
ahlâkî gelişimle ilgili araştırmasına temel oluşturmuş ve Gilligan tarafın-
dan eleştirilmiştir.

6- Korumacı ahlâk yaklaşımı: Bu yaklaşımı Gilligan ortaya atmıştır.
Gilligan araştırmalarında çoğu insan için ahlâkın temel esasının ilgi ve
muhabbet olduğu, ahlâkî saldırıların da bu esasa göre davranılmak ist-
endiğinde karşılaşılan saldırılar olduğu sonucuna varmıştır. Bu yüzden
Kohlberg'in aksine esas temelin adalet değil, başkalarına ilgi ve onları ko-
ruma güdüsü olduğuna inanır. Kohlberg'i de adaleti, korumadan daha
üstün gösterdiği için kınamaktadır.

7- Barışçıl yaşam yaklaşımı: Bu yaklaşıma göre ahlâkın temel esası
insanlar, hayvanlar ve doğanın barış içerisinde yaşamasıdır. Bu yüzden
insanlar arasında savaş ve kışkırtmaya, insanların hayvanlarla savaşıma-
sına ve doğa olayları ve yaşam alanına saldırılmasına karşıdır.

8- Toplumsal eleştiri ahlâkı: Bu ahlâk toplumun siyâsî durumuyla
ilgilendir ve temel esası toplumsal adalettir. Bu yaklaşımın hedefi, öğren-
cilerin toplumdaki adaletsiz durumlara dikkat ederek değiştirmeye ça-
baya-
layacak şekilde eğitilmeleridir. Bu yüzden bu yaklaşımı adalet ahlâkının
bir kolu olarak görebiliriz.

Görünüşe göre son dört yaklaşımın birbirinden ayrıldığı nokta, ahlâkî
esasın ya da erdemin bir taneden fazla olmamasıdır. Her yaklaşımda sa-
dece bir esas üzerinde durulmuştur. Ama bu ayrımların isbatı oldukça

⁸⁶ Frankena; Ahlâk Felsefesi, s.144-145.

zordur. Hem erdem ya da ahlâk esasının sadece bir tane olduğunu, hem de hangi yaklaşımdaki erdem ya da ahlâk esasının asıl temel olduğunu isbatlamak mümkün değildir.

Şimdi akla bir soru gelmektedir. Acaba bu yaklaşımların hepsi aynı düzeyde mi yer almaktadır? Bu sorunun cevabı olumsuzdur. Çünkü az bir dikkatle bakılırsa son dört yaklaşımın (adalet, korumacı, barışçıl yaşam ve toplumsal eleştiri) erdem mihverli veya esas mihverli yaklaşımın içinde oldukları görülecektir. Eğer adalet, korumacılık, barışçıl yaşam ve toplumsal eleştiriye nefsanî fazilet veya sıfat olarak görürsek bu yaklaşımlar erdem ahlâkının parçasıdır ama ahlâkî kural ve esaslar olarak kabul edersek esas mihverli ahlâkın parçası olacaktır.

Peki, ilahiyatçı ahlâk ve sonuca dayalı ahlâk için ne söylenebilir? Bu ikisinin erdem mihverli ve esas mihverli ahlâk yaklaşımlarıyla ilişkisi iki şekilde düşünülebilir: İlki, ilahiyatçı ve bilimsel ahlâkı, erdem mihverli veya esas mihverli yaklaşımın içinde görelim. İkincisi, tam tersi erdem ve esas mihverli ahlâkı, ilahiyatçı veya bilimsel yaklaşımın içinde görelim.

Son olarak derlenmiş bir sınıflandırma yaparak ahlâkî eğitimde felsefi yaklaşımları 3 numaralı şemada görebiliriz.

Şema 3:

Ahlâka felsefi yaklaşımların sınıflandırılması

b) Psikolojik yaklaşımlar: Daha önce ahlâkî eğitim kaynaklarında psikolojik bir yaklaşımdan söz edilmişti ve o bilişsel gelişim yaklaşımıydı. Bu yaklaşım ahlâkî eğitimle ilgilenen birçok araştırmacının dikkatini kendisine çekmiştir. Toplumsal öğrenme yaklaşımı, psikologların ilgisini çekmiş ve birçok araştırmalara sebep olmuşsa da ahlâkî eğitimde bağımsız

olarak ilgi çekmemiştir. Psiko analitik yaklaşım da eğitim ve ahlâkî eğitimde bazı noktaları aydınlatmış ve ahlâkî gelişimin bazı yönlerinde yardımcı olmuşsa da ahlâkî eğitimde toplumsal yaklaşımdan daha az üzerinde durulmuştur. Psikoloji alanındaki diğer yaklaşımlar da ahlâkî eğitim üzerinde etkili olabilir. Ancak ahlâkî eğitim kaynakları arasında zikredilmedikleri için burada bahsetmekten kaçınıyoruz.

1- Bilişsel gelişim yaklaşımı: Bu yaklaşımda öğrencilerin ahlâkî bilgileri, gelişim ve eğitim güçlerini artırmak, ahlâk ve ahlâkî değerlerle ilgili bilinç düzeylerini yükseltmek üzerinde durulmuştur. Bu yaklaşıma göre öğrenci ahlâkî değerleri ve doğru davranmayı öğrendiğinde, kendiliğinden bu davranışlara yönelecek ve beğenilmeyen davranışlardan uzak duracaktır.⁸⁷ Bu yaklaşımın köklerine eski Yunan ve Sokrat'ın teorilerinde rastlanabilir. Sokrat'a göre insanın tüm yanlış hareketlerinin kaynağı cehalet kaynaklıdır. Çirkin davranışlı insan, davranışlarının çirkinliğini bilseydi asla o davranışı göstermezdi.

Psikolojideki bilişsel gelişim yaklaşımı, Piaget'nin araştırmalarıyla kendi zirvesine ulaşmıştır. Kohlberg bu yaklaşımı ahlâk psikolojisi alanında kullanarak insanın ahlâkî gelişimini incelemek ve merhalelerini belirlemek için kullanmıştır. Kohlberg şu soruların cevabını bulmaya çalışıyordu: Çocuklar ahlâkî meseleleri hangi yaşta derk edebiliyorlar? Ahlâkî derk (anlayıp kavrayabilme) ve anlayışları nasıl gelişiyor? Hangi unsurlardan etkileniyorlar ve hangi merhalelerden geçiyorlar? Bu araştırmayı yapma ve sorulara uygun cevaplar bulmaya çalışmaktaki amacı, ahlâkî eğitimi bilimsel ve sağlam bir temele oturtabilmektir.

Kohlberg birçok araştırmadan sonra şu sonuca vardı: İnsanın ahlâkî gelişimi sabit ve belirli merhalelerden geçmek suretiyle gerçekleşiyor. Bu merhaleler tüm kültürler ve milliyetlerde aynıdır ama bu merhaleleri geçmek için gerekli olan zaman ve her merhaleye geçme süresi kültürlere ve milliyetlere göre farklı olabilir.

Bu yaklaşım psikologların eleştirisine maruz kalmıştır. Bu eleştirilerin en önemlisi, insanın tüm davranışlarının, bilgisine göre yorumlanıp

⁸⁷ Tappan; "Moral Education in the Zone of Proximal Development"; in Journal of Moral Education, s. 142.

belirlenemeyecek olmasıdır. Çünkü insan davranışları bilgiden olduğu kadar duygulardan ve çevresel faktörlerden de etkilenir.⁸⁸

2- Toplumsal öğrenme yaklaşımı: Bu yaklaşıma göre insanın öğrenmesi kişisel bir olay değildir, kişisel unsurlarla birlikte başkalarının davranışını gözlemleme, örnek alma gibi toplumsal unsurlardan da etkilenir. Örnekler ve onları takip etmenin, insanın öğrenmesinde, bilimsel gelişiminde ve ahlâkında önemli bir rolü vardır.

Bu yaklaşım da bilginin yanında çevresel faktörlere de önem vermesine rağmen eleştirilmiştir. Bazıları bu teorinin sağlam ve uyumlu olmadığını söylemektedirler. Teorideki bazı kavramlar oldukça eleştirilmiştir. Bazı önemli konuların da fazla üzerinde durulmamıştır.⁸⁹

3- Psiko analitik yaklaşım: Freud tarafından ortaya atılan bu yaklaşıma göre insanın öğrenmesi sadece bilinçli yönelişlere ve sebeplere bağlı değildir, bilinçsiz yönelişler ve sebepler de davranışları üzerinde etkilidir.

Bu yaklaşım insan davranışları hakkında önemli bir noktayı aydınlatmıştır. O da insanın davranışları üzerinde bilinçsiz yöneliş ve sebeplerin etkisidir. Yine de bu yaklaşım önemli eleştirilerin hedefi olmuştur. Mesela bazıları şöyle söylemiştir: Önümüzde olan teori bazen kafa karıştırıcı, çoğunlukla da sınanması güçtür.⁹⁰

Ahlâkî Eğitim Yaklaşımları

3 numaralı şemada da görüldüğü gibi ahlâkî eğitim kaynağı olarak dokuz ahlâkî eğitim yaklaşımı zikredilmiştir. Şimdi her birini inceleyerek sınıflandıracğız.

1- Bilişsel gelişim, ahlâkî delillendirme ve anlayış gücünü eğitime yaklaşımı: Bu yaklaşım daha çok psikolojideki bilişsel gelişim yaklaşımından etkilenmiştir. Psikolojide bilişsel gelişim yaklaşımı kullanımı ahlâkî gelişimi tanıma, çocuklarda ahlâkî anlayışın ortaya çıktığı yaşla ilgili sonuçlar,

⁸⁸ Pervin; 1372 Revanşinasi-yi Şahsiyet: Nazariye ve Tahkik, C. 1, s. 314-315; Bâkırî; Mebani-yi Şiveha-yi Terbiyet-i Ahlâkî (Nakd-i Tatbiki-yi İlm-i Ahlâk ve Revanşinasi-yi Muasır), s. 202- 204.

⁸⁹ a.g.e., s. 184- 188.

⁹⁰ a.g.e., s. 188.

ahlâkî anlayışın gelişimi ve kemalinin seyri, merhaleleri ve üzerinde etki bırakan unsurları tespit etme alanlarındadır. Ulaşılan sonuçlar ahlâkî eğitimde de kullanıldı ve bu yaklaşımı savunanlar, şu esasi kurala ulaştılar: Ahlâkî eğitimde hedefe ulaşabilmek için çocukların doğru ve yanlış davranış ve ahlâkî değerleri anlayış kudretlerini eğitmek ve geliştirmekten başka bir yol yoktur.⁹¹ Öyleyse ahlâkî eğitimin temel hedefi, çocukların ahlâkî bilişsel gelişim kudretlerinin en iyi şekilde olgunlaşması için öğretmenlere metotlar öğretmek ve iyi bir ders programı hazırlamak olmalıdır.

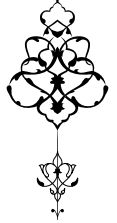
2- Dolaylı yaklaşım: Seccâdi bu yaklaşım hakkında şöyle söylüyor: “Ahlâkî ve değersel eğitim ve öğretim konusunda en önemli ve esaslı yaklaşım, dolaylı yaklaşımdır. Bu yaklaşıma göre dinî inançlar ve değerler, çocuğa dolaylı olarak, ders programlarında gizlenmiş bir şekilde verilmelidir.”⁹² Ahlâk ve değer öğretimini dolaylı yoldan yapmanın kendine has artıları vardır ve ahlâkî eğitimin tesirini artırmaktadır. Fakat acaba tüm ahlâkî öğretileri dolaylı olarak öğrencilere öğretmek mümkün müdür? Öyle görünüyor ki bu imkânsızdır. O yüzden ahlâkî eğitimde sadece bu yaklaşımla yetinilemez. Bunun yanı sıra değerlerin anlatılması yaklaşımı gibi diğer yaklaşımlara da ihtiyaç vardır.

3- Değerlerin açıklanması yaklaşımı: Bu yaklaşımda değerlerden kastedilen kişinin istediği, ulaşmayı arzuladığı veya bir değer verdiği şeylerdir. Yaklaşımın amacı öğrencileri değerlerle tanıştırmaktır. Ama bu yaklaşımın mutlaka uyulması gereken kuralı, öğretmenin öğrencilere kendi değerlerini kabul ettirmeye çalışmamasıdır. Sadece onları hangi değerleri kabul edebilecekleri ve nasıl ölçecekleri konusunda bilgilendirmelidirler. Böylece kendi değerlerini açıkça anlayabilir, ahlâkî tercihlerinde daha iyi olan seçeneği seçebilirler. Bu yaklaşımın en zayıf olduğu nokta; ahlâkî eğitimin asıl vazifesi olan, toplumun kabul edilen en iyi değerlerini yeni nesle öğretme sorumluluğundan kaçması, bunu da bu işin değerlerin telkiniyle eşdeğer olduğu bahanesini kullanarak yapmasıdır.⁹³

⁹¹ Tappan; “Moral Education in the Zone of Proximal Development” in Journal of Moral Education, s. 141-261.

⁹² Seccâdi, “Ruyikerdha ve Reveşha-yi Terbiyet-i Ahlâkî ve Erzeşi...” Pejuheşha-yi ulûm-i İnsânî, s. 156-157.

⁹³ Ryan and Bohlin; “Values, Views or Virtues?”, Education Week, C. 18, 25. baskı, s. 72.

4- Bakışlar yaklaşımı: Bu yaklaşımda ahlâkî davranışlara ve değerlere olumlu bakışı pekiştirmek esastır. Bakış, kişinin karşılaştığı durumlarda aldığı zihni konumudur. Bu yaklaşımda öğretmenin vazifesi karşıt ahlâkî mevzuların tartışılması yoluyla öğrencinin ahlâkî konulara bakışının şekillendirilmesidir. Bu yaklaşımın zayıf noktası sadece ahlâkî konulara olumlu bakışın sağlanmaya çalışılması ama öğrencinin davranışı ve hafifliğiyle ilgilenilmemesidir.⁹⁴

5- Ahlâkî araştırmalar yaklaşımı: Bu yaklaşımda ahlâkî eğitim, temeli ahlâkî sorunlardan oluşan konuların tartışılmasıdır. Bu yolla öğrencinin ahlâkî anlayış ve delillendirme gücü gelişecek, ahlâkî maarifeti daha üst merhaleye yükselecektir. Öğretmenin rolü, öğrencileri ders konularında işlenen değerler konusuna yönlendirmektir. Böylece ilmî olarak gelişecekler, ahlâkî, gayri ahlâkî ve ahlâka muhalif amellerin sonuçlarından da haberdar olacaklardır. Bu yaklaşımın iki genel özelliği vardır: İlki ahlâkî eğitimle ilmî konuları bir araya getirmek için iyi bir yoldur. İkincisi, başkalarının bakış açılarını anlamaya, onlara teveccüh etmeye ve ahlâkî hüviyet kazandırmaya yardımcıdır. Diğer taraftan bu yaklaşımın iki de genel zayıf noktası vardır: Biri öğretmenin ahlâkî değer olup olmadığı açık değildir. Diğer, bu yaklaşım sadece maarifet boyutuna önem vermektedir, öğrencilerin amel ve davranışları boyutuyla ilgilenmemektedir.⁹⁵

6- Ahlâkî karakter eğitimi yaklaşımı (ahlâkî davranış adetleri ve sıfatları): Bu yaklaşım, sadece öğrencinin zihni ve ahlâkî bilgisiyle ilgilenen bilişsel gelişim yaklaşımının aksine öğrencinin kendisiyle ilgilenmektedir. Çünkü çocukların ahlâkî delillendirme ve bilişsel eğitim almalarının ahlâkî yaşayıp davranmalarını sağlamadığına inanmaktadır.⁹⁶ Bu yaklaşıma göre ahlâkî eğitimde önemli olan ve öğrencinin yaşantısının ve davranışlarının ahlâkî olmasını sağlayan şey ahlâkî karakterdir. Ahlâkî karakter de ancak münasip ahlâkî adetler edinene kadar ahlâkî davranışların tekrarlanmasıyla mümkün olur. Çocukların bazı davranışları gösterebilmeleri, bazılarında kaçınabilmeleri için, yani doğru davranışları seçerek tekrarlayabilmeleri için doğrudan hidayet edilip yönlendirilmeleri

⁹⁴ Ryan and Bohlin; "Values, Views or Virtues?"

⁹⁵ Joseph and Efron; "Seven Worlds of Moral Education" in Phi Delta Kappan, s. 531.

⁹⁶ Tappan; "Moral Education in the Zone of Proximal Development" in Journal of Moral Education, s. 141- 261.

gerekir. Bunun için kendilerine örnek alacakları büyüklerin, özellikle de öğretmenlerin yaşamlarını ve ahlâkî davranışlarını müşahade edebilmeleri lâzımdır.⁹⁷ Bu yüzden bu yaklaşımda öğretmenlerin, ebeveynlerin ve yetişkinlerin ahlâkî eğitimdeki önemi inkâr edilemez özel bir öneme sahiptir. Bu yaklaşım Batılı ülkelerde, özellikle de Amerika'da 1970'li yıllarda ilgi çekmiş ve revaçta olmuştur.⁹⁸ Levid Zienning şöyle söylüyor: “Bu bakışın taraftarları çocukların ahlâkî eğitiminde onların davranışlarına müdahale etmemiz gerektiğine inanıyorlar. Ayrıca çocuklar, başkalarının ne kadar âdil ve ahlâklı yaşadığını görmelidirler ki onları taklit edebilsinler.” Bu görüşü ortaya atan Wynne şöyle söylüyor: “İyi karakter kazanılır, öğrenilmez.” Doktor Larry, Doktor Likona, Bennete ve Kilpatrick bu bakışın taraftarı olan seçkinlerdendirler.⁹⁹ Bu yaklaşım, felsefî bir yaklaşım olan *erdem mihverli ahlâkın* etkisinde kalmıştır. Bu yüzden erdem mihverli ahlâk için yapılan eleştiriler bu yaklaşım için de geçerli olmaktadır. Şöyle ki, ilim ve tanıma olmadan sadece iyi davranış alışkanlıklarının (ahlâkî erdemlerin) geliştirilmesiyle ahlâkî eğitimin hedefine ulaşılamaz. Bu hedef ise kişileri eğiterek ahlâkî yönden bağımsız olmalarını sağlamaktır. Bunun için ahlâkî eğitimde sadece karakter eğitimi yaklaşımıyla yetinilemez. Yanında öğrencilere adetler ve iyi davranışlar ve bunların ahlâkî delilleri tanıyabilme gücü de öğretilmelidir. Bunlara ek olarak Tappan'ın da söylediği gibi bu yaklaşımın taraftarları “neden kendilerinin yaklaşımının etkili ama bilişsel gelişim yaklaşımının işe yaramaz olduğunu anlatamazlar. İşte bu, bu yaklaşımın temel zayıf noktasıdır.”¹⁰⁰

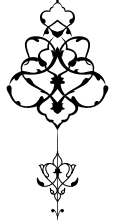
7- Âdil toplum: Bu yaklaşım, ahlâkın kurucu değeri olarak adaleti görmektedir. Öğrencilerin ahlâkî eğitim hedefine ulaşmaları için okulun ve sınıfın demokratikleşmesi gerekir. Böylece öğrenciler ahlâkî kötülükler üzerinde düşünebilir ve hep beraber adalet ve insaf üzerine karar almayı öğrenebilirler. Bu sayede öğrencilerin ahlâkî delillendirmeyi anlama kuvveti gelişir ve daha yüksek bir düzeye ulaşır. Ayrıca herkes kendisi adalet misyonunu (görevini) üstlendiği için öğrencilerin âdilane davranışlar

⁹⁷ Joseph and Efron; “Seven Worlds of Moral Education” in Phi Delta Kappan, s. 525.

⁹⁸ Leming; “Whither Goes Character Education: Objectives, Pedagogy and Research” in Journal of Moral Education, c. 179, 2. Baskı, s. 13.

⁹⁹ Liloyd- Zannini.

¹⁰⁰ Tappan; “Moral Education in the Zone of Proximal Development” in Journal of Moral Education, s. 143.

göstermelerini, uygunsuz davranışlardan kaçınmalarını teşvik edecek uygun zemine oluşacaktır. Bu yaklaşımın iki güzelliği vardır: İlki, adaletin kişilerin hakkını koruduğuna inanmaktadır. İkincisi, öğrenciler görüşlerinin etkili olduğunu hissediyorlar. Çünkü araştırmaları var olan günlük ahlâkî sorunlar üzerinde yoğunlaşmıştır. Âdil toplum yaklaşımının bazı sorunları da vardır: Birisi, öğrencilerin birbirlerine ve öğretmenlerine güvenebilmeleri için çok zamana ihtiyaçları vardır. Diğeri, öğretmenler öğrencilere demokrasi değerlerini anlatacak altyapıya sahip değillerdir.¹⁰¹

8- Koruyucu toplum yaklaşımı: Bu yaklaşım okulu aile, çalışanları ise ailenin fertleri gibi görmektedir. Aile fertleri nasıl birbirleriyle yakın, samimi, duygusal ve birbirlerine karşı saygılı ilişkiler içindeyseler, okul çalışanları da birbirleriyle ve öğrencilerle, öğrenceler de yine kendi aralarında böyle bir ilişki içerisinde olmalıdırlar. Ders programının içeriği ile okul çevresine ve sınıfa uygun deneyimler birbirinden farklıdır. Bu yüzden bu okulda farklı kişiler yan yana aynı sınıfta olabilirler. Bu yaklaşım tamamen koruyucu ahlâk yaklaşımının etkisi altındadır. En önemli tarafları şunlardır: a) Öğrenciler okul ortamını emniyetli, âdil, koruyucu ve öğrenmeye teşvik edici olarak görürler. b) Ortamın bu özelliği öğrencilerin yanlış davranışlardan uzak durmalarını ve birbirlerini korumalarını sağlar. Yaklaşımın zayıf noktası ise öğretmenlerin her zaman ve koşulda böyle bir ortamı oluşturamayacak olmasıdır. Üstelik çoğu zaman böyle bir ortamı oluşturmak için gerekli ihtiyaçların okullar tarafından temin edilmesi mümkün olmamaktadır.¹⁰²

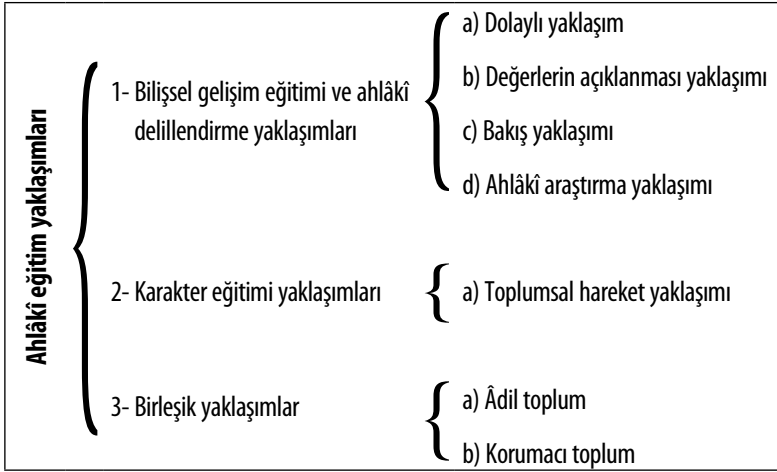
9- Toplumsal hareket yaklaşımı: Bu yaklaşım daha çok toplumun siyasi durumuyla ilgilenmektedir. Temel değerleri adalet ve gönüllülüktür. Yaklaşımın hedefi toplumun adaletsizlikleriyle ilgilenecek ve bunları değiştirmeye çabalayacak öğrenciler yetiştirmektir. Bu yaklaşımın iki üstün özelliği vardır: İlki bunun programı hem öğrencilerin hem de yetişkinlerin sorunlarıyla ilgilidir. İkincisi, kendisini ahlâkî, toplumsal ve siyasi etken gören, etkisiyle toplumsal değişiklik yapabileceğini düşünen öğrenciler yetiştirmektedir. Yaklaşımın zayıf noktası ise öğrencilerin ada-

¹⁰¹ Joseph and Efron; "Seven Worlds of Moral Education" in Phi Delta Kappan, s. 531.

¹⁰² a.g.e.

letsiz durumları değiştiremeyince ya da bu durumlarla ilgilenemeyince karamsarlığa düşmektedirler.

Şimdi şu sorular akla gelmektedir: Acaba tüm bu yaklaşımlar aynı düzeyde midirler? Acaba bunları sınıflandıramaz mıyız? Bu yaklaşımların üç kısma ayrılması mümkün görünüyor: Bilişsel gelişim eğitimi ve ahlâkî anlayış yaklaşımları, karakter eğitimi yaklaşımları ve birleşik yaklaşımlar. 4 numaralı şemada bu sınıflandırmayı görelim.

Şema 4:
Ahlâkî eğitim yaklaşımları sınıflandırması.

Müslüman Düşünürlerin Ahlâkî Eğitim Yaklaşımları

Çağımızda İran ve Müslüman Arap ülkelerde ahlâkî eğitimle ilgili yapılan araştırmalarda aşağıdaki üç yaklaşımdan birine uyulmuştur:

İlk yaklaşım: Ahlâkî eğitime Müslüman âlimlerin gözüyle yaklaşmak. Bu yaklaşımda araştırmacı, Müslüman âlimlerin ahlâkî eğitimle ilgili görüşlerini bir araya toplamaya çalışır. Ali Rıza Sâdıkzade'nin yüksek lisans tezi olan "Gazalî ve Feyz'e göre ahlâkî tehzîp temelleri, esasları ve yöntemleri" konusu buna bir örnektir. Bu tezde Gazalî ve Feyz'in ahlâkî eğitim temelleri, esasları ve yöntemleri sınıflandırılarak kıyaslanmıştır.

Aynı şekilde Muhammed Hüseyinî'nin doktora tezi de "Allame Tabatabaî'nin değer bilimine bakışının incelenmesi ve bunların ahlâkî

eğitim delilleri” konusuyla bu yaklaşıma diğer bir örnektir. Doktor Hüseyinî bu çalışmasında önce Allame'nin değer bilimiyle ilgili görüşlerini araştırmış, sonra da Allame'nin ahlâkî eğitimde değer bilimi görüşlerinin delillerini beyan etmiştir.

İkinci yaklaşım: İslâm açısından ahlâkî eğitimin incelenmesi. Bu yaklaşımda araştırmacı, ahlâkî eğitim unsurlarını ayetlere ve rivayetlere başvurarak çıkarmaya ve derlemeye çalışır. Saide Davudî'nin “Sahife-i Seccâdiye’de ahlâkî eğitim” başlıklı yüksek lisans tezi, bu yaklaşıma bir örnektir. Bu tezde üç temel soru üzerinde çalışılmıştır: 1- Sahife-i Seccâdiye’de konu edilen ahlâkî nizam, kişisel midir yoksa toplumsal mıdır? 2- Ahlâkî davranışların ölçüsü hangisidir? 3- Sahife’deki ahlâkî eğitim esasları değişken midir yoksa sabit midir? Sonuçta ahlâkî eğitimin ölçü ve merkezi nedir?

“İslâm açısından ergenlik dönemindeki ahlâkî eğitime bir bakış” başlıklı Efzalu’s-Sâdât Hüseyinî Dehşehrî'nin yazısı da bu alandaki diğer bir örnektir. Bu kitap iki bölümdür: İlk bölümde müellif, ahlâk ve ahlâkî eğitim mefhumlarını ele almış ve ikinci bölümde İslâm’da ahlâkî eğitim düzenini; hedefleri, merhaleleri, esasları ve yöntemleriyle beraber anlatmıştır.

Bu eserlere bir başka örnek Doktor Üsâme Şemut’un “Kur’ân ve sünnette ahlâkî eğitim” adlı makalesidir. Ona göre İslâm’da ahlâkî eğitim iki kısımdır: Teorik ve amelî (pratîk) kısım. İslâm’da ahlâkî eğitimin teorik kısmı Kur’ân ve sünnetin ahlâkî görüşleridir. Bu kısımda İslâm’daki ahlâkî eğitimle ilgili bazı esaslar anlatılmaktadır. Ahlâkî eğitimin amelî kısmı ise Kur’ân-ı Kerim’in genel yol göstericilikleridir.

Diğer bir örnek Doktor Mikdat Yalçın’ın “Toplumsal ahlâkî eğitim” adlı eseridir. Yazar, “İslâmî esaslara göre eğitim açıları” adlı kitabında da bir bölümü bu konuya ayırmıştır. Bu bölüm aynı adla yazdığı kitabının özetidir. Ahlâkî eğitimin önemini anlattıktan ve İslâmî ahlâkî tarif ettikten sonra ahlâkın bazı özelliklerini anlatmış ve sonra da İslâm’da ahlâkî eğitim yöntemlerinden bahsetmiştir.

Üçüncü yaklaşım: Karşılaştırmalı yaklaşım. Bu yaklaşımda bazen Müslüman bir düşünürün ahlâkî eğitimle ilgili görüşleri Batılı bir düşünürün

bu konudaki görüşleriyle veya Batılı psikologların ahlâkî eğitim görüşleriyle kıyaslanmaktadır. Bazen de İslâm'ın ahlâkî eğitim görüşleriyle diğer inançların görüşleri kıyaslanır. Doktor Bâkırî'nin *Ahlâkî eğitim yolları temelleri* (Ahlâk ilmi ve çağdaş psikolojinin eleştirisi) kitabı bu sınıftandır. Bu kitapta geçmiş ahlâk (İslâmî ahlâk) bazı önemli psikoloji görüşleriyle temel ve yöntem açısından birbirleriyle kıyaslanmış ve eleştirilmiştir.

Yine Ekber Rehnema'nın doktora tezi olan "Ahlâkî eğitimde Kant'ın ve Hâce Nâsiruddîn'in görüşlerinin kıyaslanması" bu yaklaşıma diğer bir örnektir.

Üçüncü Bölüm

Peygamber (s.a.a) ve Ehl-i Beyt'in (a.s) Siyerinde Ahlâkî Eğitimin Hedefi

İkinci bölümde ahlâkî eğitimle ilgili revaçta olan düşüncelerle ve bu konudaki yaklaşımlarla aşına olduk. Bu bölümde Masumlar'ın (a.s) siyerinde ahlâkî eğitimin hedeflerini inceleyeceğiz. Bu amaçla önce hedefin anlamı ve belirlenmesinin zarureti, devamında Peygamber (s.a.a) ve Ehl-i Bey'tin (a.s) bıraktığı bize ulaşan eserlere istinaden ahlâkî eğitimin hedefi açıklanacaktır.

Hedefin Anlamı

Hedef lügatte yüksek olan şeyler (bina, kum tepesi ve benzeri), isabet tahtası, insanın ulaşmak için çabaladığı şeyler (makam, mal mülk gibi), amaç ve gaye olarak tanımlanmıştır.¹ Ancak eğitim ve öğretimde hedef, faydalı olduğu belli olan, ulaşılmak istenen son durum anlamındadır ve ulaşmak için uygun eğitim faaliyetlerinde bulunulmalıdır.²

Hedef Belirleme Zarureti

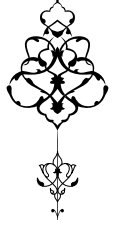
Eğitim ve öğretimin bir parçası olan eğitim hedeflerinin dört temel rolü vardır:

1- Eğitim hedefleri, eğitim faaliyetlerine rehberlik ederek yol gösterir. Bu yüzden belirli bir hedef olmazsa, eğitim faaliyetleri yolu da belirsiz olacaktır.

2- Eğitim hedefleri, özellikle de orta düzeyli hedefler, eğitim öğretim çalışanlarına amaç sunmaktadır ve hedefe ulaşmak için harekete geçmelerini sağlamaktadır.

¹ Muayyen, Farsça sözlük, "hedef" kelimesinin zeylinde.

² Havza ve Üniversite İşbirliği Kurumu, İslâm'a göre Eğitimin Hedefleri, s. 5

3- Eğitim faaliyetleri ve başarı ve başarısızlık oranları, eğer bir hedef belirlenmişse tespit edilebilir. Hedef belirlemek suretiyle eğitim faaliyetlerini değerlendirebilir, kuvvetli ve zayıf noktalarını tanıyabilir ve nihayetinde ıslah edebiliriz.

4- Eğitim hedeflerinin belirlenmesi, muhtelif eğitim ve öğretim alanlarında çalışanların birbirleriyle uyumlu olmalarını sağlar, aynı ya da zıt işlerin yapılmasını engeller.³ Söylediklerimizden ahlâkî eğitimde eğitim hedeflerini belirlemenin zaruri olduğu, hedef olmadan bu alanda başarıya ulaşmayı beklememek gerektiği açıkça anlaşılmaktadır.

Siyerde Ahlâkî Eğitimin Hedefi

Masumlar'ın (a.s) siyerinde ahlâkî eğitimin hedefinin basit değil, parça ve unsurlardan müteşekkil birleşik bir emir olduğu görülmektedir. Bu parça ve unsurlardan biri erdemlerin eğitimi ve aşağılıkların ortadan kaldırılması, diğeri ise ahlâkî anlayış ve akıl etmenin eğitimidir.

1- Erdemlerin Eğitimi ve Aşağılıkların Ortadan Kaldırılması (Ahlâkî değerlere Amelde Bağlı Kalma Gücünün Eğitilmesi)

Masumlar'ın (a.s) siyerinde ahlâkî eğitim hedefinin parça ve unsurlarından biri ahlâkî erdemlerin eğitimidir. Çünkü onlar kendi takipçilerini erdemlere davet ediyorlar, aşağılıklardan alıkoyuyorlardı. Nitekim Peygamber (s.a.a) risaletinin hedefleri arasında güzel ahlâkî kemale ulaşmayı saymakta ve şöyle buyurmaktadır:

“Ben ancak güzel ahlâkî tamamlamak için gönderildim.”⁴

Bir başka rivayette Hz. Ali'ye (a.s) şöyle nasihat etmektedir:

“İyi ahlâkî sıfatlara sahip ol ve amel et. Kötü ahlâkî sıfatlardan uzak dur. Eğer böyle yapmazsan kendini kına.”⁵

³ Bu konuda daha fazla bilgi için bkz: Havza ve Üniversite İşbirliği Kurumu, İslâm'a Göre Eğitim Hedefleri, s. 6 ve Şeriatmedarî, Toplum ve Eğitim ve Öğretim, 8. Baskı, Tahran, Emir-i Kebir, 1367, s. 178.

⁴ Nuri; Mustedreku'l-Vesâil, C. 11, s. 187.

⁵ Kuleynî; Kâfi, C. 8, s. 79.

İmam Ali (a.s) de bir başka rivayette şöyle buyuruyor:

“Faziletlerle süslen ve rezilliklerden uzaklaş.”⁶

Bunlardan başka birçok rivayet mevcuttur. Bu rivayetlerde Peygamber (s.a.a) ve Ehl-i Beyt (a.s) halkı iyi adetler edinmeye çağırmış ve kötü adetlerden sakındırmışlardır. Peygamber (s.a.a) bir rivayette şöyle buyuruyor:

“Çok yemeye ve içmeye alışan kimse katı kalpli olur.”⁷

Diğer bir rivayette ise şöyle buyuruyor:

“Nefsini sabra alıştır. Çünkü sabır iyi bir ahlaktır.”⁸

İmam Bâkır (a.s) da oğlu İmam Sâdık'a (a.s) şöyle tavsiye ediyor:

“Dilini iyi sözlerle alıştır ki ondan faydalanabilesin. Çünkü dilini neye alıştırırsan ona alışır.”⁹

Bu rivayetler açıkça Masumlar'a (a.s) göre iyi alışkanlıkların -ki bunlar ahlâkî erdemlerin ta kendisidir- beğenilen, kötü alışkanlıkların ise -ki bunlar da ahlâkî alçaklıklardır- beğenilmeyen alışkanlıklar olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Bu yüzden insanları beğenilen davranışlara yönlendirmiş, beğenilmeyen davranışlardan alıkoymuşlardır.

Bununla birlikte Masumlar'ın (a.s) siyerinde eğitim hedefinin bir parçası erdemlerin eğitimi ve alçaklıkların uzaklaştırılmasıdır. Fakat dikkat edilmelidir ki erdemlerin eğitimi ve alçaklıkların ortadan kaldırılması, eğitim alanının beğenilen davranışları kolaylıkla yapmasını, kötü davranışlardan uzak durmasını sağlamaktadır. Diğer bir deyişle eğitim alanının nefsinin erdemlerle süslemesi ve alçaklıklardan arındırması, amelde ahlâkî değerlere bağlı kalmalarını sağlamakta, içsel ve dışsal etkenlerin de bu bağlılığı bozamaması gücünü vermektedir.

Şuna dikkat edilmelidir ki Masumlar'ın (a.s) siyerinde iyi ahlâkî sıfatlar tevhidî mahiyete sahiptir. Bu yüzden Peygamber (s.a.a) ve Ehl-i Beyt'in (a.s) siyerinde seküler toplumların ahlâk düzeninde yer almayan

⁶ Amidi; Gurur'u'l-Hikem ve Dureru'l-Kilem, s. 318.

⁷ Nuri; Mustedreku'l-Vesâil, C. 1, s. 213.

⁸ Tûsî, C. 4, s. 384.

⁹ Sadûk; Hisal, C. 1, s.169.

ihlas, yakîn, tevekkül, korku ve ümit, şükür, Allah aşkı ve zikri gibi sıfatlar üzerinde durulmuştur. Aynı şekilde diğer ahlâkî düzenlerde Allah'tan ayrı olan ahlâkî sıfatlar, Masumlar'ın (a.s) siyerinde Allah'a imandan kaynaklarını almaktadırlar. Örneğin yoksulların elinden tutmak örf ahlâkı düzeninde, insanların aynı türden olmaları hasebiyle, bunun toplumsal ahlâkî vazifeleri olduğu inancına dayalıdır. Masumlar'ın (a.s) ahlâkî düzeninde ise bu dinî vazifedir ve Allah'a imandan kaynağını alır. Müminleri sevmek ve midenin ve tenasül organının iffetini korumak da böyledir. İmam Bâkır (a.s) buyuruyor:

“Peygamber (s.a.a) buyurdu: İmanın en büyük kısımlarından biri Allah yolunda müminin mümini sevmesidir. Biliniz ki Allah için seven, Allah için düşmanlık eden, Allah için bağışlayan ve Allah için men eden kimse Allah'ın seçilmiş kullarındandır.”¹⁰

Bu rivayete göre müminlerin birbirlerini sevmelerinin kökünde Allah'a iman vardır. Oysa örf ahlâkına dayanan düzenlerde sevgiler, dünyevî maslahatlar ve menfaatler çerçevesinde olur ve sadece bu çerçevede değerlidir. Yine İmam Bâkır (a.s) buyuruyor:

“İbadetlerin en iyisi mide ve tenasülün iffetidir.”¹¹

Masumlar'ın (a.s) siyerinde erdemlerin ve ahlâkî iyi adetlerin eğitime önem verildiği görülüyor. Ancak kabul ettikleri tüm ahlâkî erdemlerin kökünde iman ve Allah'a inanç vardır ve dünyevî maslahatların yanı sıra insanın uhrevî maslahatlarını da temin etmektedir.

2- Ahlâkî Anlayış ve Akıl Etme Eğitimi

Peygamber (s.a.a) ve Ehl-i Beyt'in (a.s) siyerinde ahlâkî eğitim hedefinin ikinci parça ve unsuru ahlâkî anlayış ve akıl etmedir. Çünkü onların siyerinde erdemler ve beğenilen ahlâkî adetlerin anlama, tanıma ve bilgi olmadan bir değeri yoktur. Peygamber (s.a.a) buyuruyor:

“Allah, kullarının arasında akıldan daha iyi bir şey taksim etmemiştir. Akıl sahibinin uykusu, cahilin geceyi uykusuz geçirmesinden iyidir. Akıl sahibinin kalması cahilin yolculuğundan daha iyidir. Allah hiçbir resulü veya

¹⁰ Kuleynî; Kâfî, C. 2, s. 125.

¹¹ a.g.e., s. 79.

nebiyi aklını kemale erdirip tüm ümmetten daha akıllı olmadan görevlendirmemiştir. Peygamberin yapmayı düşündüğü (henüz yapmadığı) tüm çaba gösterenlerin çabasından daha üstündür. Kul, Allah'ı derk (anlamadan, tanımadan) etmeden İlâhî farzları eda etmiş sayılmaz. İbadet edenlerin hiçbirinin ibadeti fazilet olarak akıl sahiplerininkine ulaşmaz. Akıl sahiplerinden Allah, Kur'an-ı Kerim'de şöyle bahsetmektedir: Akıl sahiplerinden başkası zikretmez.”¹²

İmam Kâzım (a.s) buyuruyor:

“Ey Hişam, Allah'ın halka iki hücceti vardır: Zâhirî hüccet ve bâtinî hüccet. Zâhirî hüccetler resuller, peygamberler ve imamlardır ve bâtinî hüccet ise halkın aklıdır.”¹³

İmam devamında şöyle buyuruyor:

“Ey Hişam, Emiru'l-Muminin (a.s) şöyle buyuruyordu: Allah'a akıldan daha iyi bir şeyle ibadet edilmemiştir.”¹⁴

Bu rivayette açıklıkla Peygamber (s.a.a) ve Ehlibeyt'in (a.s) nazarında din ve dindarlığın temel rüknünün akıl olduğu görülmektedir. Öyle ki nübüvvetin gerek şartı Peygamberin aklının kemali ve diğerlerinin aklına olan üstünlüğüdür. Akıl sahibinin ibadetleri, amelleri ve davranışları, cahilin ibadetlerinden ve amellerinden üstündür.

Akıllara bu rivayetlerin genel olarak akıl etme ve tefekkürle ilgili olduğu, ahlâkî anlayış ve maarifetle bir ilgisi olmadığı sorusu gelebilir. Cevabında bu rivayetlerin içeriğinin akıl etme ve tefekkürün genel olarak dindarlığın bir rüknü olduğunu ifade eden külli rivayetler olduklarını, İslâm ahlâkı öğretileri de İslâm'ın bir parçası olduğu için akıl ve anlayışın İslâmî ahlâkla ahlâklanmanın esas rükünlerinden olduğunu söyleyebiliriz.

Bu konuyu daha açıklıkla beyan eden başka rivayetler de vardır:

Bir grup sahabe, Allah Resulü'nün (s.a.a) yanında bir adamı namazını, ibadetini ve iyi özelliklerini sayarak övdüler ve bu konuda mübalağa ettiler. Peygamber (s.a.a) buyurdu: “Onun akli nasıldır?” Cevabında “Ey Allah'ın Resulü, biz onun ibadet ve çeşitli hayır işlerindeki çabasını anlatıyoruz ama siz onun aklını mı soruyorsunuz?” dediler. Peygamber (s.a.a) buyurdu: Ahmak

¹² Kuleynî; Kâfî, c. 1, s. 12.

¹³ a.g.e., c. 1, s. 15.

¹⁴ a.g.e., s. 17.

kişi ahmaklığı yüzünden bedbahtlıklara yakalanır ve günahkârlardan daha beter olur. Yarın (kıyamet gününde) halk, akli ölçüsünde kemal derececelelerini geçerler ve Yaradanlarına ulaşırlar.”¹⁵

Peygamber'in (s.a.a) ashâbı bahsedilen kişinin namazını, orucunu, ibadetini ve iyi özelliklerini övüyorlar ki bu sayılanların hepsi iyi ahlâkî sıfatlardır. Oysa Peygamber'e (s.a.a) göre bir kimse ahlâkî iyi işler yapsa ama ahlâkî bilgi ve anlayışa sahip olmasa, davranışlarının bir değeri yoktur.

Başka bir rivayette İmam Sâdık (a.s) Mufaddal'a şöyle buyuruyor:

“Ey Mufaddal, akletmeyen kimse kurtuluşa eremez ve ilmi olmayan kimse akledemez. Anlayış ehli olan kimse de tez yücelir”¹⁶.

Dikkat edilirse bu rivayette İmam'ın buyruğuna göre akıl ve anlayış ehli olmayan kimse kurtuluşa eremeyecektir. Kurtuluşa ermenin şartlarından biri ahlâkî değerlere bağlı kalmak olduğuna göre İmam Sâdık'ın (a.s) nazarında akıl ve anlayış ehli olmayan kimsenin ahlâkî davranışlarının bir değeri olmadığını söyleyebiliriz. Bu rivayetten anlaşılıyor ki iyi ahlâkî davranışların gösterilmesi ancak akıl ve anlayışla birlikte olursa değerlidir ve Allah tarafından ödüllendirilir. Çok açık ki bahsedilen akıl etme ve anlayış, ahlâkî akıl ve anlayıştır, başka bir şey değil. Amel sahibinin akıl ve anlayışı ne kadar çok olursa, değeri ve ödülü o kadar fazla olacaktır. Bununla beraber beğenilen ahlâkî davranışlar, iyi ahlâkî adetler ve özellikler ahlâkî anlayış ve bilgi olmadan, tek başına bir değere sahip değildir.

Söylediklerimizden Peygamber (s.a.a) ve Ehl-i Beyt'in (a.s) siyerinde ahlâkî erdemlerin eğitiminin tek başına yeterli olmadığı anlaşılmaktadır. Bunların yanında ahlâkî anlayış ve bilgi yönü de eğitilmelidir. Ahlâkî anlayış ve bilgi, eğitimcinin müstakil olarak doğruyu yanlıştan ayırabilmesine ve muhtelif durumlarda kendi ahlâkî vazifesini bilebilmesine yardımcı olursa değerlidir. Daha önce beyan edildiği gibi ahlâkî erdemlerin eğitimi de insanın çeşitli durumlarda iç ve dış engellere rağmen doğru davranışları göstermesini kolaylaştırmaktadır. Bu yüzden ahlâkî eğitimin hedefi, ahlâkî erdemlerle birlikte ahlâkî derk, anlayış ve bilgi eğitiminin

¹⁵ İbnu Ebi'l-Hadid; Şerhu Nehci'l- Belağa, C. 20, s. 4.

¹⁶ Kuleynî; Kâfî, C. 1, s. 26. Bu konudaki diğer bir rivayet için bakınız, aynı eser s. 11.

verilmesidir diyebiliriz. Böylece öğrenci müstakil olarak doğru ve yanlış ahlâkî davranışları tanıyarak amel edebilecektir.

Sonuç olarak Masumlar'ın (a.s) siyerinde ahlâkî eğitim hedefi, ahlâkî vazifeyi teşhis ve bunlara amel etme gücünün eğitilmesidir. Burada iki noktaya dikkat edilmesi zaruridir:

Birinci nokta:

Ahlâkî vazifeyi teşhis gücünün eğitilmesi şu anlamdadır ki öğrenci başkalarını taklit etmeden iyiyi kötüden, güzeli çirkinden ayırt edebilme bilgisi ve akıl yetisine sahip olabilmelidir.

Ahlâkî eğitim hedefinin bu boyutuyla ilgili şu noktaya dikkat edilmelidir: Ahlâkî vazifeyi teşhis gücü, kişinin sadece kendi aklına dayanarak, ilâhî vahiyden yardım almadan iyi ve kötü davranışları, hayrı ve şerri birbirinden ayırabileceği anlamına gelmemektedir. Öğrencinin akla ve ilâhî vahye dayanarak hayrı ve şerri, iyiyi ve kötüyü birbirinden ayırabileceği mânasındadır. Çünkü Masumlara (a.s) göre insan akli birçok durumda hayrı şerden, iyiyi kötüden ayıramaz ve kesin bir hüküm veremez. Bu yüzden her zaman yaşamda doğru yolu bulmak için vahye ve ilâhî yol göstericiliğe ihtiyaç duyar. Emiru'l-Muminin Ali (a.s) oğlu İmam Hasan'a (a.s) hitapla şöyle yazmaktadır:

“Eğer bu nasihatlerimin bir kısmının (kavranılmasının ve kabulünün) senin için zorluğu olursa bunu kendi bilgisizliğine ver. Çünkü sen başlangıçta bilgisiz yaratıldın ve sonra âlim oldun. Bilmediğin şeyler ne kadar da çoktur ve haklarında şüphe edersin. Gözlerin onlarla ilgili hataya düşer, daha sonra onları görür. Öyleyse seni yaratan, sana rızık veren ve seni kemale ulaştırana yapış. Kulluğunla ve yönelişinle kendini ona tanı ve ondan kork ve bil ki ey oğlum! Kimse aynı Peygamber (s.a.a) gibi Allah'tan haber getirmemiştir. Öyleyse onun arkasından, onun rehberliğinde kurtuluşa ermekten hoşnut ol.”¹⁷

Masumlar'ın (a.s) siyeri esasınca insan akli tek başına tüm iyi ve kötü davranışları anlayıp kavrayabilip birbirinden ayıramayacak kadar zayıftır. Bu yüzden beşerin ilâhî hidayete tevessül edip sıkıca sarılmasından başka çaresi yoktur. Bir davranışın ilâhî hükmü hakkında şüpheye düştüğünde

¹⁷ Nehcü'l-Belağa, 31. Mektup, s. 395- 396.

ise İlâhî günah tuzağına düşmemek ve yoldan çıkmamak için ihtiyat etmelidir. İmam Sâdık (a.s) Ömer bin Hanzala'ya şöyle buyuruyor:

“Meseleler şu üçünün dışında değildir. Doğruluğu açık olan ve amel edilen, yanlışlığı açık olan ve kendisinden kaçınılan ve (doğruluğu ya da yanlışlığının teşhisi) müşkül olan ve bilgisi Allah ve Peygamberinin (s.a.a) yanında olan. Allah resulü (s.a.a) buyurdu: Helal açıktır, haram da açıktır ama bazı işler helal ve haram arasında şüphelidir. Şüpheleri terk eden İlahi haramlardan kurtulur, şüphelere amel eden harama düşer ve bilmenden helak olur.”¹⁸

Ahlâkî vazifelerin akla ve vahye dayanarak teşhis edilmesi gücü yüce bir hedeftir ancak herkesin ulaşabileceği bir hedef değildir, denmesi mümkündür. Acaba bu güce sahip olamayanlar ahlâkî eğitimden mahrum mu kalmalıdır? Cevabında şöyle söylememiz gerekir. Peygamber (s.a.a) ve Ehl-i Beyt'in (a.s) siyeri esasınca eğer bir kimse şahsen bir davranışın iyi veya kötü olduğuna dair karar veremezse, doğruyu yanlıştan, hayrı şerden ayırabilen güvenilir bir şahsın görüşüne göre amel edebilir. İmam Hasan Askerî (a.s) bu konuda şöyle buyuruyor:

“Nefsini (pislikten) arındıran, dinini koruyan, nefsinin isteklerine muhafefet eden ve Mevlası'nın (Allah'ın) emirlerine itaat eden bir fakihi, halkın geneli taklit etmelidir.”¹⁹

Bu rivayetten de açıkça anlaşılmaktadır ki her ne kadar Masumlar (a.s) başkasını körü körüne taklit etmeye, taklit edilme vasıflarına sahip olmayanların ve güven telkin etmeyenlerin taklit edilmesine şiddetle karşı iseler de gerekli ilme ve takvaya sahip kimselere başvurulmasını uygun görüyorlar ve Şialarını onları izlemeye teşvik ediyorlar. Bu konu elbette akla uygundur. Çünkü insan akli da kişinin kendisinin doğru bir karar veremediği bir konuyla ilgili, o konuda uzmanlaşmış, maharet sahibi ve güvenilir kimselere müracaat ve onların görüşüne göre amel etmesine hükmetmektedir.

Bu rivayetlerin ahlâkî meselelerle ilgili olmadığıнын söylenmesi de mümkündür. Dinî konularla alakalıdır, denilebilir. Ancak İslâmî ahlâk, İslâm dininin bir parçası olduğundan, İmam'ın (a.s) Şialarına dinî vazifelerini teşhis etmek için fakihlere müracaat edin buyruğu ahlâkî da kapsayacaktır.

¹⁸ Kuleynî; Kâfî, C. 1, s. 67.

¹⁹ Hürrü'l-Âmilî; Vesâilu's-Şia, C. 27, s. 131.

Bu duruma göre uzman olmayan halkın, ahlâkî vazifelerini teşhis için İslâmî ahlâk konusunda güvenilir uzmanlara müracaat etmesi lâzımdır.

İkinci nokta:

Erdemlerin eğitimi, kötü huyların ortadan kaldırılması veya ahlâkî ilimlere amel etmek demek, kişinin kendi vazifesini teşhis ettikten sonra bu teşhise uygun amel etmesi ve iç ve dış engellerin etkisinde kalmaması demektir. İçsel engeller genel olarak doğru ahlâkî davranışlarla tezat halinde olan nefsin meyilleridir. Dışsal engeller ise genellikle doğru davranış karşısında çeşitli sebeplerden kaynaklanan toplumsal muhalefettir.

Masumlar (a.s) birçok rivayette müminin zerre kadar da meşru olmayan nefsânî meyillerine tabi olmaması gerektiği üzerinde durmuşlardır. Emirü'l-Muminin Ali (a.s) şöyle buyuruyor:

“Size nefsinizin eğilimlerinden uzak durmanızı tavsiye ediyorum. Nefsânî eğilimler insanı körlüğe yani dünya ve ahirette yanlış yola götürür.”²⁰

Diğer bir rivayette ise şöyle buyuruyor:

“Sizin hakkınızda iki şeyden korkuyorum. Nefsinizin meyillerine uymanız ve uzun süren arzulara bulunmanız. Nefsin isteklerine uymak insanı haktan uzaklaştırır, uzun süreli arzular ise insanı ahiretten gafil kılar.”²¹

Aynı şekilde Masumlar (a.s) birçok rivayette amelin doğruluğu teşhis edildikten sonra, halkın çoğunluğu karşı olsa bile, yapılması hususunda şüphe edilmemesi gerektiğini hatırlatmışlardır. Cafer bin İsa şöyle söylüyor:

Biz İmam Rıza'nın (a.s) huzurundaydık. Yunus bin Abdurrahman da oradaydı. Bu sırada Bir grup Basralı içeri girmek için izin istediler. İmam (a.s), Yunus'a üzerinde perde ve örtü olan harabe bir odaya girmesini işaret etti ve ona “Ben izin vermeden hareket etme” buyurdu. Basralılar girdiler ve Yunus hakkında çok kötü konuştular. İmam Rıza (a.s) başını önüne eğmişti ve bir şey söylemiyordu. Basralılar kalkıp gittiler. İmam (a.s) Yunus'a dışarı çıkması için izin verdi. O ağlayarak dışarı çıktı ve dedi ki “Sana feda olayım, ben senin imametini savunurken ashabin yanında böyle bir durumda mıyım?” İmam (a.s) şöyle buyurdu: “Ey Yunus, imamin senden razı iken

²⁰ Muhaddis Nuri; Mustedreku'l-Vesâil, C. 12, s. 113.

²¹ Kuleynî; Kâfî, C. 2, s. 235.

ashabın bu tür konuşmalarının sana bir zararı yoktur. . . Ey Yunus, eğer sağ elinde inci olsa ve halk onun deve pisliği olduğunu söylese veya elinde deve pisliği olsa ama halk onun inci olduğunu söylese senin durumunda bir değişiklik olur mu?” Hayır, diye cevapladı. İmam (a.s) devamla buyurdu: “Sizin durumunuz da böyledir. Eğer doğru yoldaysanız ve İmamınız sizden razıysa halkın söylediklerinin size bir zararı dokunmaz.”²²

İmamlar (a.s) birçok rivayette Şialarına Allah'ın emirlerini yerine getirirken kimsenin kınamasından korkmamalarını tavsiye etmişlerdir. İmam Bâkır (a.s) şöyle buyuruyor:

“Allah yolunda kınayıcıların kınamasından korkmayınız.”²³

Bu şekilde Peygamber'in (s.a.a) ve Ehl-i Beyt'in (a.s) siyerinde ahlâkî eğitimin hedefinin, ahlâkî erdemlerin eğitiminin yanı sıra, ahlâkî akıl etme ve anlayış eğitiminin verilmesi olduğu açıklığa kavuştu. Bunu yaparken öğrenci, akla ve vahye veya güvenilir ve salahiyet sahibi kişilere başvuru olarak kendi ahlâkî vazifesini belirlemeli ve iç ve dış engellere takılmadan ahlâkî vazifesine amel etmelidir.

Özet

a) Peygamber (s.a.a) ve Ehl-i Beyt'in (a.s) siyerinde ahlâkî eğitimin nihaî hedefi, kendi ahlâkî vazifesini çeşitli şekillerde, müstakil olarak veya muteber mercilere başvurarak teşhis edebilecek ve iç ve dış etkilerin tesiri altında kalmadan kendi ahlâkî vazifesine amel edebilecek öğrencilerin eğitilmesidir.

b) Peygamber (s.a.a) ve Ehl-i Beyt'in (a.s) siyerine dikkat edilecek ve bazı beşerî ahlâkî eğitim ekollerıyla kıyaslanacak olursa Peygamber'in (s.a.a) ve Ehl-i Beyt'in (a.s) siyerinde ahlâkî eğitim hedefi, ne akıllı ve düşünceyi tamamen kenara atmakta ne de gereğinden fazla büyümektedir. Aksine beşerî aklı gerçek haddi ve ölçüsünde, olduğu gibi görmektedir. Diğer taraftan onların siyerinde vahyin yüce bir yeri olmasına rağmen hiçbir zaman beşerî aklın ve anlayışın yerine geçmemiştir. Diğer bir deyişle Peygamber (s.a.a) ve Ehl-i Beyt'in (a.s) siyerinde ahlâkî eğitimin hedefi gerçekçi bir bakış açısıyla hem aklın hakkını vermektedir hem de vahyin ve hiçbir diğeri bahane edilerek uzaklaştırılmamaktadır.

²² Meclisî; Bihâru'l-Envâr, C. 2, s. 65.

²³ Kuleynî; Kâfî, C. 5, s. 55.

Dördüncü Bölüm

Peygamber (s.a.a) ve Ehl-i Beyt'in (a.s) Siyerinde Ahlâkî Eğitim Esasları ve Temelleri

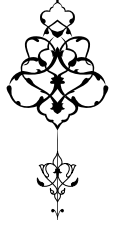
Önceki bölümde ahlâkî eğitimin hedefi incelendi. Bu bölümde siyerde ahlâkî eğitim esas ve temelleri incelenecek. İlk önce esas ve temel tanımlanacak, sonra elde edilen altı esas ve temelin açıklanmasına geçilecektir.

Temel ve Esas Kavramları

Ahlâkî eğitim temelleri, ahlâkî eğitimin genel yönünü belirleyen ve ahlâkî eğitim yöntemleri ve esaslarının belirlenmesinde rol oynayan açıklayıcı ifadelerdir. “Esas” lügatte kök ve temel anlamındadır fakat eğitim bilimleri, yönetim gibi uygulamalı ilimlerde “genel talimatlar olarak görülebilen ve yol göstericiliğinden faydalanılabilecek genel kurallar” anlamını taşımaktadır.¹ Eğitim faaliyetlerinin genel yönünün esas ve temeli belirlemektedirler.

Ahlâkî eğitimin temellerini ve ona bağlı olarak ahlâkî eğitimin esaslarını genel ve özel iki guruba ayırabiliriz. Biri, ahlâkî eğitimin genel esas ve temelleri, ahlâkî eğitim kadar diğer eğitim alanlarında da etkilidirler. Örneğin, insanın bilgi gücünden faydalanması, iradesini kullanması, zâhirin bâtına tesiri, bâtının zâhire tesiri ve ihsanın cazibesi ahlâkî eğitimin genel temellerinden sayılmaktadır. Çünkü hem ahlâkî eğitim üzerinde hem de inanç ve ibadet vb. eğitimleri üzerinde etkilidirler. Ancak ahlâkî eğitimin özel esas ve temelleri, sadece ahlâkî eğitimde kullanılabilmekte, siyasî, iktisadî, ibadet vb. gibi diğer eğitim dallarında

¹ Bâkırî; Nigâh-i Dubare be Terbiyet-i İslâmî, s. 64.

kullanılamamaktadır. Burada sadece ahlâkî eğitimin özel esas ve temellerinden bahsedilecektir.

İlk Temel: Ahlâk ve Dinin İç İçe Oluşu

Masumlar'ın (a.s) siyerinde tüm ahlâkî davranışlar ve erdemler dinî emirlerin bir parçasıdır, müstakil değildir. Örneğin iffet, halkın arasını bulma, başkalarının işleriyle ilgilenerek sorunlarını gidermeye çalışma, hayâ gibi ahlâkî erdemler, Peygamber (s.a.a) ve Ehl-i Beyt'in (a.s) siyerinde İslâm dininin bir parçası olarak görülmüş ve dinî emirler arasında sayılmışlardır. İmam Bâkır (a.s) şöyle buyuruyor:

“En güzel ibadet mide ve tenasül organının iffetidir.”²

Bu rivayette mide ve tenasül organının iffeti, ibadet olarak görülmektedir. Diğer bir rivayette halkın arasının bulunması sadaka (ki mali bir ibadettir) sayılmaktadır. İmam Sâdık (a.s) buyuruyor:

“Allah'ın sevdiği sadaka, halkın arasını ilişkileri bozulmuşken düzeltmek ve araları açıldığında birbirleriyle yakınlaştırmaktır.”³

Aynı şekilde halkın işlerine ilgi göstermek, Müslümanlığın belirgin özelliği olarak bilinmiştir. Peygamber (s.a.a) şöyle buyuruyor:

“Akşamı sabaha ulaştırdığı halde Müslümanların işlerine teveccüh etmeyen, Müslüman değildir.”⁴

Ve yine hayâ (beğenilmeyen davranışları göstermekten utanmak) imanın bir boyutu sayılmıştır. İmam Sâdık (a.s) bu konuda şöyle buyuruyor:

“Hayâ imandandır ve iman (yeri) cennettir.”⁵

Buraya kadar Masumlar'ın (a.s) siyerinde ahlâkın dinin bir parçası olduğu ve ikisinin birbirinden ayrılamayacağı konusu açıklığa kavuştu. Peki, bu ilişki, İslâm dininin nihai hedefinin insanların huylarını ıslah etmek olduğu anlamına mı geliyor? Bu soruya kesin bir cevap vermek zor

² Kuleynî; Kâfî, C. 2, s. 79.

³ a.g.e., s. 209.

⁴ a.g.e., s. 163.

⁵ a.g.e., s. 106.

görünüyor. Bir taraftan Peygamber (s.a.a) ve Ehl-i Beyt'ten (a.s) nakledilen bazı rivayetler bu konuyu teyit ediyor. Şu rivayetlere bakınız:

Resulullah (s.a.a) buyurdu:

- Ben güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim.⁶

- Müminlerin iman yönünden en kâmilî, en iyi huylu olanıdır.⁷

- Bana en çok benzeyeniniz, en iyi huylu olanınızdır.⁸

- Bir hadiste adamın biri, Peygamber'in (s.a.a) yanına gelerek şöyle söyledi: Ey Allah'ın Resulü, din nedir? Buyurdu: "Güzel ahlâk." Adam Peygamber'in (s.a.a) sağ tarafından gelerek "Din nedir?" diye yine sordu. Peygamber (s.a.a) cevabında yine "Güzel ahlâk" buyurdu. Sonra sol tarafından gelerek "Din nedir?" diye tekrar sordu. Peygamber (s.a.a) "Güzel ahlâk" diye cevapladı. Adam bu sefer de Peygamber'in (s.a.a) arkasından gelerek "Din nedir?" diye sordu. Peygamber (s.a.a) ona dönerek "Yoksa anlamıyor musun? Din yani öfkelenmemek."⁹

Bu rivayetlerde açıklıkla iman, iyi huyla eşdeğer tutulmuştur. Hatta son rivayette din; güzel ahlâk ve öfkelenmemekle eşdeğerdir. Bu rivayetleri esas alırsak, dinin hedefi sadece ahlâkın ıslah edilmesi değildir, ahlâk dinle eşdeğerdir ve din ahlâktan başka bir şey değildir, diyebiliriz.

Diğer taraftan başka şeylere delil olan rivayetler de vardır. Örneğin Peygamber'den (s.a.a) nakledilen bir rivayete göre:

"İyi huy dinin yarısıdır."¹⁰

Yine bir başka rivayette şöyle geçiyor:

"İmamı olmadan ölen kimse, cahiliyet ölümü ile ölmüştür."¹¹

Bu rivayette ahlâkî bir mesele olmadığı halde imamı olmamak dinsizlikle eşdeğer tutulmuştur.

⁶ Tabersî; Mekârimu'l-Ahlâk, s. 8.

⁷ Kuleynî; Kâfî, C. 2, s. 99.

⁸ Sadûk; El-Emali, s. 271.

⁹ Meclisî; Bihâru'l-Envâr, C. 68, s. 393.

¹⁰ Sadûk; Hisal, C. 1, s. 30.

¹¹ Meclisî; Bihâru'l-Envâr, C. 8, s. 17.

Konuyu toparlayacak olursak Peygamber (s.a.a) ve Ehl-i Beyt'in (a.s) siyerinde ahlâk ve dinin derin ve sağlam bağları olduğunu söyleyebiliriz. Ahlâk dinin bir parçasıdır ve yüce bir makama sahiptir. Ama bu, İslâm dininin hedefinin halkın ahlâkını temizlemek olduğu anlamına gelmemektedir.

Birinci Esas: Ahlâkî Eğitim ve Dinî Eğitimin İç İçe Oluşu

Peygamber (s.a.a) ve Ehl-i Beyt'in (a.s) siyerinde ahlâkî eğitim ve dinî eğitimin iç içe oluşu esası, ahlâkî eğitimin Peygamber (s.a.a) ve Ehl-i Beyt'in (a.s) siyerinde dinî eğitimin bir parçası olduğu anlamındadır, yani ayrı ve bağımsız değildir. Bunun için öncelikle ahlâkî eğitimi dinî eğitimden ayırmamak gerekir. İslâmî eğitim ve öğretimin tarihi boyunca da, seküler devletlerin aksine, ahlâkî eğitim dinî eğitimden ayrı değil, bilakis dinî eğitimin içinde yer alıyordu. El-İhvanî'ye göre İslâm dinî ahlâkın temellerinden biri ve İslâmî ahlâk da İslâm dininin bir parçası olduğu için Müslümanlar çok eskilerden beri din öğretimine özen gösteriyorlardı ve din öğretimi sırasında ahlâkî eğitim de verilmiş oluyordu.¹²

Günümüzde sekülerizmin öncülerinden olan İngiltere bile dinî eğitimin ahlâkî değerlerin gelişiminde etkili olduğu sonucuna ulaşmıştır. Halstead ve Taylor her gün İngiltere okullarında yapılan toplu ibadet¹³ için şöyle söylemektedirler: “Her ne kadar bazıları bu yönetime karşı çıksalar da bazıları bunun ahlâkî ve mânevî değerlerin gelişiminde etkili olduğu görüşündedirler.”¹⁴ Diğer bir nokta ahlâkî eğitim, dinî eğitim olmadan başarılı olamaz. Elvan'ın da söylediği gibi ahlâkî faziletlerle süslenmek, Allah'a imanın (dinî eğitimin) bir meyvesidir. Allah'a iman ve onun her an tüm amellerimize ve davranışlarımıza şahit olduğuna dair inanç, Müslümanın kötü işlerine ve beğenilmeyen davranışlarına engel olmaktadır.¹⁵ Eğer erdemlerle süslenmek ve beğenilen ahlâkî davranışlar sadece temiz İslâm ağacının meyvesiyse bu meyveyi İslâm'dan başka ağaçlarda arayan kimsenin yaptığı havanda su dövmektir. Bu tatlı meyveye gönül veren

¹² El-İhvanî, Et-Terbiyetu fi'l-İslâmî, s. 109- 111.

¹³ Collective worship.

¹⁴ Halstead and Taylor; Values in Education and Education in Values, s. 179.

¹⁵ Elvan; Terbiyetu'l-Evlâd fi'l-İslâm, C. 1, s. 167- 171.

kimsenin önce öğrencinin varlık bostanında din fidanını yetiştirme peşinde olması gerekir. Şaşırtıcıdır ki çağdaş dünyadaki ahlâkî eğitimde söz sahibi olanlar da ahlâkî eğitimin, seküler ülkelerde de dinî eğitim olmadan hedeflerine ulaşamayacağı sonucuna varmışlardır. Hill şöyle söylüyor: “Birçok araştırmacı sadece değerlerin öğrenilmesinin, kişide onlara uygun amel edilmesi için yeterli isteklendirme sağlamadığı sonucuna varmışlardır. Değerlere uygun hareket etme isteklendirmesinin kökü, varlık âlemi ve insanın dünyadaki hayatı üzerine temel inançlara dayanmaktadır. Bu temel inançlar ise genel olarak dinî inançlardır. Bu yüzden dinî öğretim, ahlâkî eğitimin ayrılmaz bir parçasıdır.”¹⁶

İkinci Temel: Amelin Salih Olması ve Âminin İsteklendirmesi

Bu temel, Peygamber (s.a.a) ve Ehl-i Beyt'in (a.s) siyerinde ahlâkî amelin değer ölçüsüne dair özel bir bakış açısidir. Masumlar'ın (a.s) siyerine bakarsak onlar açısından ahlâkî davranışlar ancak hem amel ve hem de âminin (yapanın) niyeti ve isteklendirmesi iyi olursa değerlidir. Amelin iyiliği ise yapılan amelin şeriate uygun olması mânasındadır. Emiru'l-Muminin Ali (a.s) şöyle buyuruyor:

“Allah'a ve Peygamberi'ne uyan yüce kurtuluşa erer ve birçok sevaba nail olur. Allah ve Peygamberi'nden yüz çeviren ise açıkça ziyan eder ve acı verici bir azaba layıktır.”¹⁷

Allah Teâlâ mutlak âlim ve hakîmdir (hikmet sahibidir) ve boş yere bir şeyi emretmez ya da yasaklamaz. Onun her emrinde bir maslahat ve her yasağında bir fenalık vardır. Allah, insanın maslahatlara ulaşması ve fenalıklardan âmânda kalması için peygamberler yollamıştır. İnsanın saadete ve kurtuluşa ermesi için gereken her şeyi de onlar vasıtasıyla insanlara ulaştırmıştır. İmam Bâkır'dan (a.s) rivayet edilen bir hadiste Resulullah'ın (s.a.a) şöyle buyurduğunu okuyoruz:

“Ey insanlar, sizi cennete yakınlaştıracak ve cehennemden uzaklaştıracak hiçbir şey yoktur ki ben ondan sizi haberdar etmemiş olayım.”¹⁸

¹⁶ Hill; Values Education in Schools: Issues and Challenges, s. 24.

¹⁷ Kuleynî; Kâfî, C. 1, s. 142.

¹⁸ a.g.e., c. 5, s. 80.

Diğer bir rivayette de şöyle buyuruyor:

“Allah Teâlâ Müslümanların ihtiyacı olan her konuyu kendi kitabında nazil etmiş ve Peygamberi'ne (s.a.a) beyan etmiştir. Yol gösterici olsun diye her şey için bir had ve bir delil belirlemiştir ve bu hadlere riayet etmeyenler için de bir had belirlemiştir.”¹⁹

Bu rivayetlere göre saadete ve kemale ulaşmanın yolu, Allah'ın emirlerine uymaktan geçer. İslâm'da saadete ulaşmak ve belalardan uzak kalmak için lâzım olan bütün düsturlar beyan edilmiştir. Söylediklerimizle bir başka konu da aydınlanmaktadır, o da her meşru amel ve davranışın aynı zamanda makul da olacağı konusudur. Çünkü Allah'ın emir ve yasakları gerçek maslahat ve kötülüklerden kaynağını almaktadır. Bu yüzden de fakihler “aklın hükmettiği her şeye şeriat de hükmeder”²⁰ inancındadırlar.

İyi olan ve beğenilen sebep (isteklendirme) nedir? İyi olan ve beğenilen sebep, Allah'ın rızasından ve Ona itaatten başka bir şeye niyet edilmemesidir. İmam Sâdık'ın (a.s) şöyle buyurduğu rivayet edilir:

“Allah azze ve celle buyuruyor: Ben iyi bir ortağım, bir kimse bana yaptığı ameline başkasını ortak ederse onu kabul etmem, yalnız halis olarak bana yapılı kabul ederim.”²¹

Başka bir rivayette İmam Sâdık'ın (a.s) “Hanginizin daha güzel iş yaptığını denemek için (böyle yaptı)”²² ayetinin açıklamasında şöyle buyurdu:

“Kastedilen daha fazla amel değildir, amelin doğruluğudur. Yani Allah'tan korkmak, doğru ve iyi niyet gibi... Halis amel, yaptığını Allah'tan başka kimsenin övmesini istememendir.”²³

Bu iki rivayet esasınca Allah katında davranışlar, eğer doğru bir sebebe dayanıyorsa kabul buyurulur. Doğru sebep ise Allah'ın emirlerine uyma niyeti ve amelde ihlasın ta kendisidir.

¹⁹ Kuleynî; Kâfî, c. 5, s. 59.

²⁰ Bu konunun daha fazla açıklaması üçüncü temelde gelecektir.

²¹ Hürri'l-Âmilî; Vesâilu's-Şia, C. 1, s. 61.

²² Hud, 7.

²³ Kuleynî; Kâfî, C. 2, s. 16.

Söylediklerimizden iyi amelin batıl ve beğenilmeyen bir sebebe dayanması durumunda değerinin olmadığı ve keza beğenilmeyen amelin de doğru sebebe dayansa bile bir değere sahip olmadığı açıklığa kavuşuyor. İmam Hasan Askerî (a.s) İmam Sâdık'tan (a.s) şöyle buyurduğunu naklediyor:

“Bilgisiz halk bir adamın yüceliğinden bahsediyor ve onu fazlasıyla övüyorlardı. Onu görmek istedim ancak beni tanımasını istemedim. Onu gördüğümde etrafımı birçok insan sarmıştı ve o sürekli onların elinden kurtulmaya çalışıyordu. Bilahare kurtuldu ve yola düştü. Onu takip ettim. Nihayet bir fırına girdi ve fırıncı başka bir şeyle ilgilenirken iki ekmeği gizlice aldı. Kendi kendime belki bir alışverişleri vardır diye düşündüm. Sonra bir nar satıcısına gitti ve yine fırsattan istifade ederek iki narı gizlice aldı. Şaşırdım ve yine bir alışverişinin olabileceğini, onun hırsızlık yapmaya ihtiyacı olmayacağını düşündüm. Yoluna devam etti ve bir hastanın yanına gelince iki ekmeği ve iki narı ona bıraktı. Kendisine ne yaptığımı sordum. Dedi ki “yoksa sen Cafer bin Muhammed misin?” Evet dedim. Dedi ki: “Bu kadar bilgisizsen ailenin şerafeti ne işine yarıyor?” Dedim: “Ne hakkında bilgisi-zim?” Dedi: “Allah’ın şu sözü hakkında ki buyurdu: **“İyi iş yapana on katı ödül verilir ve kötü iş yapana aynı ölçüde ceza verilir.”** Ben dört kötü amel işledim ve dört iyi amel. Kötü amelimin cezası dörttür ve iyi amel-lerimin ödülü kırk. Kötüyü iyiden çıkarırsam bana otuz altı iyilik kalır.” Ona dedim ki: “Allah seni öldürsün! Acaba Allah’ın şöyle söylediğini duyma-dın mı ki buyurdu: **“Allah sadece takva ehlinde kabul eder.”** Sen iki ek-mek çaldığında iki günah satın aldın ve iki nar çaldığında iki günah daha aldın. Sonra onları sahiplerinin izni olmadan başkasına verdiğin için gü-nahlarına dört tane daha ekledin. Yoksa dört günahın üzerine kırk iyilik eklemiş değilsin.”

İkinci Esas: Zâhirî ve Bâtınî Temizlenme

Amelin ve âmilin niyetinin salih olması esasına göre ahlâkî eğiti-min hedefine ulaşması için hem insanın zâhiri lâıyk olmayan davranış-lardan ve hem de bätını uygun olmayan niyetlerden arınmış olmalıdır. Masumlar’ın (a.s) siyerinde her amelin zâhiri ve bätını vardır. Amelin zâhiri, insanın vücut azalarından meydana gelen hareketlerdir. Ame-lin bätını ve ruhu ise insanı bir davranışı göstermeye iten sebeptir. Eğer amelin sadece zâhiri iyiye değeri yoktur. Sadece bätını ve ruhu iyiye de

değersizdir. Yine de amele değer verme noktasında bâtının rolü, zâhirin rolünden daha fazladır. Bu yüzden siyerde niyetin halis olması ve bâtının pis sebeplerden arındırılması üzerinde tekitle durulmuştur. Resulullah (s.a.a) şöyle buyuruyor:

“Amellerin değeri niyetindedir. Herkes niyeti kadar fayda sağlar. Cihat edip de niyeti ilâhî ecir almak olan kimsenin eciri Allah'tandır. Cihadı dünya menfaatlerini elde etmek veya kıymetli esir alarak fidye karşılığında özgür bırakmak niyetiyle yapan ise niyetinden başkasını elde etmez.”²⁴

Üçüncü Temel: Aklın ve Vahyin Birbirini Tamamlayıcı Olması

İkinci temelde, Peygamber (s.a.a) ve Ehl-i Beyt'in (a.s) siyerinde amel-in hem kendisi hem de niyeti salih olduğunda değerli olduğu konusu beyan edildi. Şimdi şu soru gündeme gelmektedir: Acaba Peygamber (s.a.a) ve Ehl-i Beyt'in (a.s) siyerine göre insan kendi aklına dayanarak uygun ya da uygun olmayan davranışları birbirinden ayırabilir mi?

Bu sorunun cevabında şöyle dememiz gerekir: İnsan aklı adaletin iyi olması, ihsanda bulunmak gibi birçok genel ahlâkî değerleri anlayıp kavrayabilir. Genel ve açık bazı değer ölçülerini de anlayıp kavrayabilir. Ancak farklı durum ve hallerdeki tüm ahlâkî ve gayri ahlâkî değer ölçülerini belirleyebilmek, insan aklının üstesinden gelebileceği bir şey değildir. Böyle durumlarda şeriate başvurmaktan başka bir çaresi yoktur. Çünkü bir amelin insanın hakiki kemali üzerindeki etkilerini hesaplayarak belirlemek insanı aşan bir durumdur.

Çeşitli rivayetlerde Allah'ın, insanın hidayeti için iki hüccet belirlediği açıklanmıştır: Akıl ve şeriat. İmam Sâdık (a.s) Hişam'a hitaben şöyle buyurmaktadır:

“Ey Hişam, Allah halka iki hüccet tayin etmiştir; zâhir hüccet ve bâtın hüccet. Zâhir hüccet Peygamberler ve İmamlardır, bâtın hüccet ise akıldır.”²⁵

Rivayetin umumi oluşuna teveccühle, bu rivayete göre Allah, ahlâkî değerleri teşhis etmek için insanlara iki araç sunmuştur: Akıl ve Peygamberler ile İmamlar. Buraya kadar Masumlar'ın (a.s) siyerinde hem insan ak-

²⁴ Hürri'l-Âmilî; Vesâilu's-Şia, C. 1, s. 48.

²⁵ Kuleynî; Kâfî, C. 1, s. 16.

lının hem de vahyin birlikte ahlâkî değerleri, doğru ve yanlış davranışları teşhis etmede rol sahibi olduğu konusu anlaşıldı.

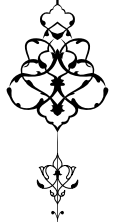
Şimdi şu soru akla gelmektedir: Ahlâkî değerleri teşhis etmede aklın ve vahyin birbiriyle ilişkisi nasıldır? Acaba her biri bağımsız olarak insanı doğru yola iletir mi? İmam Sâdık'tan (a.s) nakledilen bir rivayette bu ilişki beyan edilmiştir:

“İlk ve esas olan ve her şeyi canlandıran ve takviye kaynağı olan ve onsuz insanın hiçbir şeyden fayda sağlamayacağı şey akıldır. Allah, akılı yarattıklarına ziynet ve nur olarak bahşetmiştir. Allah'ın kulları, akılla kendilerini yaratanı ve yaratılmış olduklarını, Allah'ın müdebbir olduğunu ve Allah'ın tedbiri altında olduklarını, Allah'ın baki olduğunu ve kendilerinin fani olduğunu anlayıp kavrayabilirler... Aklın vasıtasıyla iyiyi ve çirkini tanır- lar ve karanlığın kökünün cehalette, aydınlığın kökünün ise ilimde olduğunu anlarlar. Bu onlara aklın yol göstermesidir. İmam'a şöyle dendi: Acaba Allah'ın kulları akılla yetinebilirler mi? İmam (a.s) buyurdu: Akıllı kimse, Allah'ın verdiği ve kıvam, ziynet ve hidayet kaynağı kaldığı aklın yol göstericiliğiyle Allah'ın hak olduğunu bulur, tek yaratıcısının O olduğunu anlar. Anlar ki Yaradan'ının hoşnut oldukları, hoşnut olmadıkları ve kulluğu ve günahı vardır. Öyleyse akılı ona yol göstermektedir ve ilim ve araştırma olmadan bu konuları anlamayacağını bilmektedir. Eğer Allah'ın iradesine, kerahetine, kulluğuna, günahına dair ilim öğrenmezse aklının bir faydasını görmeyeceğini de bilmektedir. Bu yüzden ilmi ve edebi araştırmak -ki akıl bunlara dayalıdır- akıl sahibi için gereklidir.”²⁶

Bu rivayete göre insan, aklının yardımıyla Allah'ı tanır, aynı akılı vasıtasıyla iyiyi kötüden, çirkini güzelden ayırabildiği gibi. Buna rağmen İlâhî hidayete muhtaçtır. Bu yüzden insan, aklın yardımıyla Allah'a kulluğun, günahın, emirlerin, yasakların olduğunu anlar, Allah'ın emirlerine ulaşabilmek için vahye yönelir ve peygamberler ocağı önünde talebelik için dizini yere vurur.

Anlatılan konulara dikkat edilecek olursa şu sonuçlara ulaşılır: Evvela ahlâkî değerleri ve doğru ve yanlış davranışları birbirinden ayırmada hem akıl hem de vahiy rol oynamaktadır. İkinci olarak her ne kadar aklın bazı genel ahlâkî kuralları ve bazı ölçüleri derk (anlayıp kavrayabilme) etme kuvveti varsa da diğer genel kurallar ve özel durum ve konuların

²⁶ Kuleynî; Kâfî, C. 1, s. 29.

uygulanmaları ve daha ince ahlâkî kuralların aydınlanabilmesi için vahye ihtiyaç vardır. Bu yüzden Masumlar'ın (a.s) siyerinde akıl ve vahiy birbirlerinin tamamlayıcısıdır ve insan iyiyi kötünden ayırabilmek için akıl ve vahyin ikisine de muhtaçtır.

Üçüncü Esas: Ahlâkî Dimağın Yanında Kulluk Eğitimi

Ahlâkî dimağ, düşünce ve ahlâkî meseleler hakkında karar alma ve hükmetme gücünün geliştirilmesi ve takviye edilmesi anlamındadır. Ahlâkî kulluk ise teslimiyet ve ahlâkî meselelerde İlahî emirlere riayet etme ruhiyesinin takviye edilerek geliştirilmesi anlamındadır.

Dimağ ve kulluğun birbirlerine muhalif olduğu, bir araya gelemeyeceği, ahlâkî dimağ ve kulluğun ahlâkî eğitimin bir esası olarak yan yana gelemeyeceği söylenilebilir. Cevabında Peygamber (s.a.a) ve Ehl-i Beyt'in (a.s) siyerinde, bu esasın temelini açıklarken de söylediğimiz gibi, dimağ ve kulluk birbirine zıt değildir, aksine birbirlerinin tamamlayıcısıdır, dememiz gerekir. Zira bunların her birinin rolü ve kullanıldığı alanlar ayrıdır. Aklın rolü ve kullanım alanlarını sıralamak gerekirse, ilk olarak zulmün kötülüğü, adaletin güzelliği, doğru sözlülüğün iyiliği, yalancılığın kötülüğü gibi erdemlerin ve aşağılık sıfatların, doğru ve yanlış davranışların genel hatlarını ve esaslarını belirler. İkincisi akıl tüm durumlarda yapılması gereken davranış ölçülerini ayıramaz; ancak insanı iyiyi kötünden, güzeli çirkinden ayırabilmesi için dine ve İlahî vahiye yönlendirir. Çünkü din ve İlahî vahiy tüm durumlarda iyiyi kötünden, güzeli çirkinden ayırma gücüne sahiptir. Üçüncüsü; akıl, İlahî hidayete ulaştıktan sonra insanın her türlü durumda dinin ahlâkî emirlerini doğru anlamasına ve uygulamasına yardımcı olur. İlahî emirlere ulaştıktan ve bilgi edindikten sonra kulluk ve tabi olma vakti gelir. Artık insan boş bahanelere sığınarak kabul etmekten ve teslim olmaktan kaçamaz.

Bununla birlikte Peygamber (s.a.a) ve Ehl-i Beyt'in (a.s) siyerinde ahlâkî eğitimde dimağ ve kulluk birbirlerinin gereklilik şartıdır. Ahlâkî anlayış, anlayıp kavrayabilir ve dimağ gücünden yoksun bir kimse, dinin ahlâkî emirlerine kulluk edeyim derken bir bakar ki ahlâkî hurafelere kapılır, taşlaşır ve anlamadan kuru kuruya amel eder. Bunun en açık örneği çarşıdan ekmek ve nar çalıp hastaya veren ve bu işiyle sevap kazandığına

inanan adamdır. Bunun karşısında ahlâkî derk (anlayıp kavrayabilme) ve anlayışa sahip olan, ama dinin ahlâkî emirlerine uymayan kimsenin akıbeti de ahlâkî kuralsızlık ve sapkınlık olacaktır. Bu kısma en iyi örnek mantıksız kulluk eden Haricîler'dir. Haricîler dinî emirlere fazlasıyla amel eden ve ibadeti sıkı tutan kimselerdi. Sürekli ibadetle, Kur'an okumayla ve namazla meşgullerdi. Alınları ibadetlerinin fazlalığından dolayı siyahlaşmıştı. Ancak ahlâkî düşünceye sahip olmadıkları için en açık ahlâkî esası, yani halkın canının ve namusunun korunması gerekliliğini, kolaylıkla ayaklar altına alacak bir noktaya vardılar. İbni Ebi'l-Hadid şöyle yazıyor: "Haricîler Peygamber'in (s.a.a) sahabeti Abdullah bin Hubab'ı, Peygamber'den (s.a.a) onların mezhebini yeren bir hadis naklettiği için kafasını keserek öldürdüler ve hamile eşinin karnını yardılar."²⁷

Burada şu noktanın hatırlatılması gerekir ki Allah'ın ahlâkî emirlerine kulluk etmek ancak kişinin, kabul edilmiş ve makul yöntemleri kullanarak, kulluk etmek istediği şeyin gerçekten Allah'ın emri olduğundan emin olursa beğenilir. Öyleyse eğer kişi, bu neticeye ulaşmadıysa ilâhî ahlâkî emirlere kulluk etme adı altındaki ahlâkî emirleri uygulamanın beğenilen bir tarafı yoktur. Yoksa kişinin ne akla ne de dine uygun olmayan şeylere kulluk etmesi uzak bir ihtimal değildir. Şu rivayete dikkat ediniz:

"İbni Sukeyt, İmam Rıza'ya (a.s) sordu: Bugün Allah'ın halka hücceti nedir? İmam (a.s) cevabında şöyle buyurdu: Akıl; onunla Allah'a nispet edilen doğrular bilinir ve onaylanır ve Allah'a nispet edilen yalanlar da bilinir ve yalanlanır. İbni Sukeyt dedi ki: Allah'a yemin olsun cevap işte budur."²⁸

Bu rivayet açıkça aklın, dinin gerçek emirlerini yalan ve uydurma emirlerden ayıran etken olduğunu göstermektedir.

Dördüncü Temel: Ahlâkî Erdem ve Esasın İç İçe Oluşu

Ahlâk felsefesinde tartışma konularından biri ahlâkî düzende erdemlerin, esasların ve kaidelerin yeridir. Erdem ahlâkî taraftarlarına göre, ahlâk ilminin asıl vazifesi ahlâkî erdemlerin ve kötü huyların beyamıdır. Ahlâkî kaideler de "Şöyle ol" şeklinde olmalıdır, "Şöyle yap" şeklinde

²⁷ İbnu Ebi'l-Hadid; Şerhu Nehci'l-Belaga, C. 2, s. 269.

²⁸ Kuleynî; Kâfi, C. 2, s.25.

değil. Buna karşın esaslar ahlâkına göre ahlâkın temel vazifesi bizi doğru davranışlara yöneltecek esas ve kaidelerin beyanıdır. Çünkü önemli olan doğru ve yanlış davranışların belirlenmesidir, iyi ahlâkî sıfatların belirlenmesi değil.

İslâmî kaynaklara göz atılırsa Masumlar'ın (a.s) hem ahlâkî erdemler hem de davranış kaideleri üzerinde durdukları görülür. İmam Sâdık'tan (a.s) nakledilen bir hadis şöyledir:

“Allah (c.c) yüce ahlâkî sıfatları Peygamberlerine mahsus kılmıştır. Öyleyse kendinizi imtihan edin. Eğer bu sıfatlar sizde varsa Allah'a şükredin ve bilin ki hayırdır. Eğer sizde yoksa Allah'tan bu sıfatlara yönelebilmeyi dileyin. Sonra on sıfatı saydı: Yakîn (şüphesiz iman), kanaat, sabır, şükür, hilm (hoşgörü), hüsn-i hulk (iyi huyluluk), sehavet (cömertlik), gayret, şecaat (cesaret) ve mürüvvet (mertlik, yiğitlik).”²⁹

Bu rivayeti nakleden ravilerden birisi de bu on sıfata sadakat (doğruluk) ve emanetdarlığı eklemiştir.

İmam Bâkır (a.s) dostlarına hitapla şöyle buyuruyor:

“Orta yoldan gidiniz ki ileri gidenler (guluv ve ifrat edenler) size dönsün, geride kalanlar da size yetişsin.”³⁰

Bu rivayette de orta yoldan gitmek makbul, guluv ve ifrat ise kötü sıfatlar arasında sayılmaktadır. İmam Sâdık'tan (a.s) nakledilen bir rivayette şöyle buyruluyor:

“Mümin, (Allah'a) korkusu ve ümidi olmazsa mümin olamaz.”³¹

Bu rivayetlerde ahlâkî sıfatlar üzerinde durulmuştur. Buna karşın ahlâkî esas ve kaideler üzerinde duran birçok rivayet mevcuttur. Bunlara örnek olarak Peygamber (s.a.a) buyuruyor ki:

“Allah'a ve kıyamet gününe iman eden kimse, söz verdiğinde sözünde durur.”³²

İmam Sâdık (a.s) da şöyle buyuruyor:

²⁹ Kuleynî; Kâfî, C. 2, s. 56.

³⁰ Muhaddis Nuri; Mustedreku'l-Vesâil, C. 11, s. 265.

³¹ Kuleynî; Kâfî, C. 2, s. 71.

³² a.g.e., s. 364.

“Mümin, mümin kardeşi hakkında zanda bulunursa imanı, suyun içinde tuzun erimesi gibi kaybolur gider.”³³

Anlatılanlar ışığında dinî metinlerde ve Masumlar'ın (a.s) siyerinde hem erdemler ve sıfatların hem de davranış esasları ve kaidelerinin teveccüh konusu olduğu açığa çıkmaktadır. Şimdi acaba erdem ahlâkî ve esaslar ahlâkî bir arada olabilirler mi sorusu ortaya çıkmaktadır.

Görünüşe göre bu iki yol (erdem ahlâkî ve esaslar ahlâkî) birbirlerine zıt değillerdir ve bir araya getirilebilirler. Hatta bu iki yaklaşımın birbirinin tamamlayıcısı olduğunu bile söyleyebiliriz. Çünkü her esasın karşısında aynı adla bir ahlâkî erdem vardır ve her erdemin karşısında bir esas. Frankena, erdem ahlâkî ve esaslar ahlâkının birbirinin tamamlayıcısı olduğunu isbat etmek için birkaç delil sunmuştur:

1- Esaslar ahlâkının, ahlâkî melekeler ve sıfatlar olmadan, kendi esaslarının icra edilebileceğine dair bir garantisi yoktur.

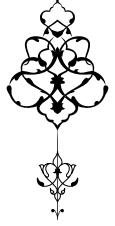
2- Eğer esaslar ahlâkını bir kenara koyarsak, bize hangi sıfatların erdem, hangilerinin kötü huylar olduğunu söyleyecek bir rehber yoktur. Bu durumda öğrencilere erdemler öğretilmeyecek, onları kötü huylardan uzak tutmaya çalışmak mümkün olmayacaktır. Diğer bir deyişle esaslar erdemler olmadan çaresiz, erdemler esaslar olmadan kördürler.

3- Ahlâkta önemli olan içsel sebeplere dayanan ahlâkî esaslara amel etmektir. Bu hedefe ulaşmak için erdem eğitiminin başka çare yoktur. Çünkü böyle olmazsa kişi etraftaki düşünceler ve dış etkenlerin baskısı altında kalarak kendisini ahlâkî esaslara uydurabilir. Dış etkenlerin ortadan kalkmasıyla ahlâkî esaslara uygun davranış da ortadan kalkacaktır.

4- Ahlâkî esaslar sadece işin başında vazifemizin ne olduğunu belirler, ne yapacağımıza dair vazifelerimizi değil. Bu yüzden amel aşamasında mecburen karar verilmeli ve birbirine zıt esaslar arasından seçim yapılmalıdır. Diğer taraftan amel aşamasında seçim ve karar için ahlâkî erdemlere ihtiyaç vardır. Çünkü ahlâkî erdemler olmadan karar veremeyiz.

5- Esaslar amel noktasında bir yere kadar vazifemizi belirlemiş olsa bile yine de ahlâkî erdemlere ihtiyacımız vardır. Çünkü sadece ahlâkî esaslara

³³ Kuleynî; Kâfî, C. 2, s. 361.

amel etmesine ya da etmemesine bakarak kişiyi övemez veya yeremeyiz. Zira kişi özel şartlar altındadır ve ahlâkî esaslara amel etmek elinde değildir veya mevcut gerçekleri bilmemektedir ve bilmemesi kendi suçu değildir gibi durumlar söz konusu olabilir. Bu yüzden ahlâkın gerçekten üzerinde duracağı konu ahlâkî erdemlerin oluşturulması ve kuvvetlendirilmesidir. Böylece kişi doğru olanı teşhis ederek imkân dâhilinde gerçekleştirir.³⁴

Hertz'e göre de bu iki ahlâkî ekol birbirlerine zıt değildir, aksine birbirinin tamamlayıcısıdır. Hertz'e göre ahlâkî esas kaidelerdir ve davranış-larımıza yön verir. Falancanın karakterinde adalet sıfatı var denildiğinde kastedilen o kişinin adalet sıfatını içselleştirerek bir parçası haline getirdiğidir. Onun için bu iki yaklaşım arasında ciddi bir zıtlık yoktur.³⁵

Buna rağmen esaslar ahlâkında erdemlerin konumu ile erdem ahlâkında erdemın konumunun birbirinden farklı olduğuna dikkat edil-melidir. Esaslar ahlâkında erdemlere ihtiyaç vardır. Çünkü esaslara me-yil ve rağbetle amel edilmesi için erdemlerin varlığı zaruridir. Ancak er-dem ahlâkında erdemler hem yol göstericilik hem de isteklendirme va-zifesini üstlenmişlerdir.

Şimdi şu soru gündeme gelmektedir: İslâm ahlâkı düzeninde ve Peygamber (s.a.a) ve Ehl-i Beyt'in (a.s) siyerinde erdemlerin rolü ne-dir? Ahlâk esaslarına göre davranmayı sağlayacak isteklendirmesi oluş-turma rolü mü, yol göstericilik ve isteklendirmenin her ikisini de ger-çekleştirme rolü mü?

Ahlâkî İslâm düzeninde erdemlerin, isteklendirme rolünün yanı sıra yol göstericilik rolüne de sahip olduğunu söyleyebiliriz. Örnek için şu ayete dikkat ediniz:

“Ey iman edenler, eğer takvalı olursanız O size iyi ile kötüyü ayırt ede-cek bir anlayış verir.”³⁶

Bu ayete göre takva sıfatı isteklendirme rolünün yanında beğeni-len davranışlar için yol göstericilik rolüne de sahiptir. Aynı şekilde bazı

³⁴ Frankena; Ahlâk felsefesi, s. 145- 148.

³⁵ Rich; “The Conflict in Moral Education: Teaching Principles or Virtues?” in Clearing House, s. 294.

³⁶ Enfal, 29.

ayetlerde Allah, bazı beğenilmeyen sıfatlara sahip olmanın insanın kalbinin mühürlenmesine ve hakkı batıldan ayırırken sapmasına sebep olacağını bildirmiştir. Aşağıdaki iki ayete dikkat ediniz:

“Sonra onun ardından birçok elçileri kavimlerine gönderdik; onlara belgeler getirdiler. (Fakat onlar) önce yalanlamış oldukları şeye bir türlü inanmıyorlardı. İşte haddi aşanların kalplerini böyle mühürleriz.”³⁷

“Onlar ki kendilerine gelmiş bir delil olmadan Allah’ın ayetleri hakkında tartışır. (Bu hareketleri) Gerek Allah yanında, gerek inananlar yanında (onlara karşı) ne büyük bir kırgınlık (doğurur)! İşte Allah, her kibirli zorbanın kalbini böyle mühürler.”³⁸

Bu ayetler beğenilmeyen sıfatların insanın tanıma kabiliyetini yok ettiğini ve yoldan çıkardığını gösteren açık delillerdir. Bu ayetlere bakarak erdem sıfatlarının insanı beğenilen davranışlara yönelttiğini, kötü sıfatların ise insanı yanlış davranışlara çektiğini ve yoldan çıkardığını söyleyebiliriz.

Bu konu Peygamber’in (s.a.a) ve Ehl-i Beyt’in (a.s) sözlerine de yansımıştır. Peygamber’den (s.a.a) şöyle buyurduğu rivayet edilmektedir:

“Kim Allah için kırk gün ihlasla amel ederse hikmet kaynakları kalbinden diline cari olur.”³⁹

İmam Sâdık’ın (a.s) da şöyle buyurduğu rivayet edilmektedir:

“Biz ehlibeyti seven ve sevgisi kalbinde sabit olan kimsenin hikmet kaynakları kalbinden diline cari olur.”⁴⁰

Bu rivayetler erdem sıfatlarının isteklendirme rolü yanında hidayet edici ve yol gösterici role sahip olduklarını da göstermektedir.

Söylenilenlere bakarak şu sonuca varabiliriz: Peygamber (s.a.a) ve Ehl-i Beyt’in (a.s) siyerinde ahlâkî esasların ve ahlâkî erdemlerin ikisi de resmen tanınmışlardır. İkisi rakip değil birbirlerinin tamamlayıcısıdır. Ahlâkî erdemler isteklendirme rolünün yanında yol göstericilik rolüne de

³⁷ Yunus, 74.

³⁸ Mûmin, 35.

³⁹ Sadûk, Uyun-i Ahbarî’r- Rıza (a.s), c. 2, s. 74.

⁴⁰ Berkîy, El-Mehasin, C. 1, s. 61.

sahiptirler ancak ahlâkî esaslar sadece beğenilen sıfatlar ve davranışlara doğru yönlendirme vazifesini ifa ederler.

Dördüncü Esas: Ahlâkî Esasların, Ahlâkî Erdemlerin Eğitimiyle Birlikte Öğretimi

Daha önce dördüncü temelde söylendiği gibi, sadece ahlâkî esaslar ya da erdemler üzerinde duran bazı ahlâkî ekollerin aksine, Peygamber (s.a.a) ve Ehl-i Beyt'in (a.s) siyerinde hem ahlâkî esaslar hem de ahlâkî erdemler üzerinde durulmuştur. Çünkü bu ikisi birbirine zıt olmadığı gibi, aksine birbirlerinin tamamlayıcısıdır. Bu yüzden Peygamber (s.a.a) ve Ehl-i Beyt'in (a.s) siyerindeki ahlâkî eğitimin en önemli esaslarından biri ahlâkî esasların öğretimiyle ahlâkî erdemlerin eğitiminin iç içe oluşudur.

Ahlâkî esasların öğretiminden kasıt, öğrenciyi ahlâk ilmine hâkim genel kaidelerle ve beğenilen ve beğenilmeyen ahlâkî davranışlarla aşina kılmaktır. Bu yüzden daha çok öğrencinin ilmi ve fikri boyutuyla alakalıdır. Ahlâkî erdemlerin eğitiminden kasıt ise öğrencide beğenilen İslâmî davranış alışkanlıklarının oluşturularak kuvvetlendirilmesidir. Öyle ki öğrenci, her şart ve duruma uygun doğru ahlâkî davranışı kolaylıkla gösterebilmelidir. Bu da erdem eğitiminin daha çok öğrencinin duygusal ve davranışsal boyutuyla alakalı olduğunu göstermektedir.

Beşinci Temel: Ahlâkın Mertebelerinin Olması

Peygamber (s.a.a) ve Ehl-i Beyt'in (a.s) siyerine göre ahlâkî gelişimin mertebeleri ve dereceleri vardır. Konunun aydınlanması için önce Peygamber (s.a.a) ve Ehl-i Beyt'in (a.s) siyerinde ahlâk mertebelerinin sayısı, sonra ahlâkî mertebelerin sırasını beyan edeceğiz.

Ahlâk Mertebeleri ve Derecelerinin Sayısı

Peygamber (s.a.a) ve Ehl-i Beyt'in (a.s) siyerinde ahlâk mertebeleri ve derecelerinin sayısına ulaşabilmek için aşağıdaki noktalara teveccüh etmek zaruridir:

Birinci nokta:

Peygamber'in (s.a.a) siyerinde, onların nazarında beğenilen ahlâkî davranışların gösterilmesinin –hatta Müslüman olmayanlar yapsa ve dinî olmayan sebeplere dayansa bile- değerli olduğuna dair örnekler vardır. Örnek olarak aşağıdaki siyerlere dikkat ediniz:

- İmam Sâdık (a.s) şöyle buyuruyor:

Yemen'den bir grup Peygamber'in (s.a.a) huzuruna geldi. Aralarında sert konuşan ve Peygamber'le (s.a.a) sıkı mücadele eden biri vardı. Peygamber (s.a.a) öyle sinirlendi ki damarları şişti, çehresinin rengi değişti ve başını öne eğdi. Bu sırada Cebrail nazil olarak şöyle dedi: Rabbin sana selam yolluyor ve diyor ki "Bu adam ihsanda bulunan ve başkalarına ikram eden birisidir." Peygamber'in (s.a.a) öfkesi dindi ve başını kaldırarak şöyle buyurdu: "Eğer Cebrail Allah tarafından nazil olup bana senin ihsanda bulunan ve başkalarına ikram eden biri olduğunu haber vermeseydi seni kovacak ve seni insanların sohbet konusu edecektim." Adam dedi ki: Senin Rabbin ihsan edilmesini seviyor mu? "Evet" diye buyurunca adam: Şehadet ediyorum Allah'tan başka ilah yoktur ve sen de onun elçisisin. Seni gönderene andolsun ki ben kimseyi malımdan eli boş göndermedim.⁴¹⁴²

- Emiru'l-Muminin Ali (a.s) şöyle buyuruyor:

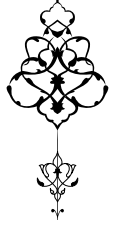
"Eğer cennete gitme ve mükâfat ümidi olmasaydı ve cehennem azabından korkmasaydık dahi, yine de doğrusu güzel ahlâkın peşine düşmemiz olurdu. Çünkü insanı kurtuluşa hidayet eder." Bir adam kalktı ve dedi ki: Fedan olayım, Peygamber'den (s.a.a) mi duydun? Buyurdu: "Evet, bundan iyisini de duydum. Tay kabilesinin esirlerini Peygamber'in (s.a.a) huzuruna getirdiklerinde aralarında bir kadın vardı. Dedi ki: Ey Muhammed, eğer salah görürsen beni azad et ve kabileler arasında başımı öne eğme. Çünkü ben kendi kavmimizin reisinin kızıyım. Babam esirleri azad, sığınanları himayet ederdi, misafirleri ağırlar, açları doyururdu. Çıplakları giydirir, çaresizlerin elinden tutardı. Ben Hatem Tayi'nin kızıyım. Peygamber (s.a.a) buyurdu: "Onu özgür bırakın, babası güzel ahlâkî severmiş."⁴³

Bu siyerlerin hepsi beğenilen ahlâkî davranışları ilâhî sebeplere dayanmadan, insanî sebeplerle göstermenin de Peygamber (s.a.a) ve Ehl-i

⁴¹ Bu rivayetin aslı daha önce nakledilmişti.

⁴² Kuleynî; Kâfî, C. 4, s. 208.

⁴³ Muhaddis Nuri; Mustedreku'l-Vesâil, C. 11, s. 193.

Beyt (a.s) tarafından kabul gördüğüne dair açık delillerdir. Elbette bu İslâm'a ve Masumlar'a (a.s) mahsus değildir. Diğer İlâhî dinlerde de bu konu teyit edilmiştir. İmam Sâdık'tan (a.s) şöyle buyurduğu rivayet edilmektedir:

“Musa (a.s) bir Samiri'yi öldürmeye kast etti. Allah ona vahiyle şöyle buyurdu: **Ey Musa onu öldürme çünkü o cömerttir.**”⁴⁴

Bununla birlikte Peygamber (s.a.a) ve Ehl-i Beyt'ten (a.s) rivayet edilen birçok hadiste (ki bazıları ikinci temelde beyan edildi) Allah'ın rızasını kazanma dışında bir niyetle yapılanlar değersiz sayılmaktadır. Şimdi, bu rivayetlere bakarak yine de sadece insanî sebeplerle gösterilen ahlâkî davranışlar da makbul ve değerlidir diyebilir miyiz? Cevabında şöyle söylemeliyiz: Nakledilen siyerler, Allah'ın emirlerine uyma sebebi haricindeki beğenilen amellerin hiç değeri olmadığı anlamına gelmemektedir. Çünkü bu davranışlar bazı olumsuz sonuçlardan kaçınmak ve başkalarıyla iyi ilişkiler, başkaları tarafından övülme gibi dünyevî bazı saadetlere ulaşmakta etkilidirler. Üstelik müspet ahlâkî sıfatlar ve davranışlar, insanın hidayeti ve saadeti için zemin hazırlamaktadır. Bu sözleri, Allah'ın cömertliğinden ötürü öldürülmemesini emrettiği ve bu sebeple Müslüman olan esir hakkında Peygamber'in (s.a.a) şöyle buyurması teyit etmektedir:

“Cömertliği onu cennete yöneltti.”⁴⁵

Bununla birlikte Allah Teâlâ'nın emirlerine itaat etmekten başka bir sebeple gösterilen ahlâkî davranışlar, insanı saadete ve gerçek mutluluğa, yani ahiret saadetine ulaştıramaz. Aynı şekilde insanı Allah'ın muhabbetine ve Ona yakınlığa ki İslâmî ahlâkın zirvesidir, ulaştıramaz. Çünkü ahlâkî davranışlar insanı iki asli hedefi olan ahiret saadeti ve Allah'a yakınlık ve muhabbet makamlarına ancak hüsn-i fiili (davranışın güzelliği), hüsn-i fâili (fâilin, yapanın güzelliği) ile birlikte olursa ulaştırabilir.⁴⁶

⁴⁴ Meclisî; Bihârul-Envâr, C. 31, s. 208.

⁴⁵ Muhaddis Nuri; Mustedreku'l-Vesâil, C. 7, s. 14.

⁴⁶ Üstad Misbah, Ahlâk Felsefesi adlı kitabında şöyle söylüyor: Şeriat sahibinin beya - larından anlaşılan genel olarak şudur: Ahlâkî değerlerin de bir nisab haddi vardır ve daha azına İslâm nazarında itibar edilmez. Ahlâkî davranışlar kaynağını Allah'a ve kıyamete imandan almaktadır ve şer'i mükellefiyetler çerçevesinde olmalıdır. Eğer bir işi yaparken Allah'a imanın hiç rolü olmazsa nefis için bir kemal de oluşturmaya- caktır. Eğer kaynağını imandan alırsa ama şer'i kanunlara uygun olmazsa yine nefis

Bununla birlikte insanî sebeplerle ahlâkî davranış göstermeye değer veren siyerler ile böyle davranışları değersiz sayan rivayetleri şu şekilde bir araya getirebiliriz. İlk kısım evvela, o davranışların dünyevî etkilerini ummaktadırlar, ikinci olarak bu davranışların insanı saadete ve hidayete yönelten bir zemin oluşturduğunu beyan etmektedirler. İkinci kısım ise bu davranışların insanı gerçek saadete ve Allah'a yakınlık makamına ulaştıramayacağı konusunu beyan etmektedir.

İkinci nokta:

Peygamber (s.a.a) ve Ehl-i Beyt'in (a.s) siyerinde Müslümanların ahlâkî davranışlara rağbet etmesi için ahlâkî kaidelere uymanın ve uymamanın sonucu olan dünyevî ve uhrevî mükâfat ve cezalar üzerinde durmuşlardır. Örnek olarak bazılarını nakledelim. İmam Sâdık (a.s) buyuruyor:

“İhtiyaçsızlık ve izzet hareket halindedir. Tevekkül mahalline ulaştığında oraya yerleşir.”⁴⁷

Bu rivayette İmam Sâdık (a.s) bu konuyu anlatarak tevekkülün sonuçlarından olan ihtiyaçsızlık ve izzet ile müminleri bu sığata rağbet ettirmektedir. Diğer bir rivayette şöyle buyuruyor:

“Kim Allah'tan korkarsa Allah herkesi ondan korkutur ve kim Allah'tan korkmazsa Allah onu herkesten korkutur.”⁴⁸

Bu rivayette Allah'tan korkmak (ki ahlâk merhalelerinden biridir) beğenilmekle kalmamış, Allah'tan korkmanın dünyevî etkisi beyan edilerek halk, bu sığata teşvik edilmiştir. Diğer bir rivayette İmam Sâdık (a.s) açıkça bu konuyu anlatmıştır:

“İbadetlerden biri de Allah'tan şiddetle korkmaktır. Allah şöyle buyuruyor: “Kullarım arasında yalnız âlimler Allah'tan korkarlar.” Ve yine buyuruyor: “Halktan korkmayın, benden korkun.”⁴⁹

İçin bir kemal etkisi olmayacaktır. Bununla birlikte eğer bir kimse bu özelliklere sahip olmayan işler yapar, bunlar şer'i kalıplara muhalif de olmazsa, fâilin de bunu yaparken menfî bir sebebi olmazsa, Hatem-i Ta'înin yaptığı gibi, bu davranışlar nisab haddine yakın bir değere sahiptir. Yani kişiden azabı kaldırır ancak cennete girmesini sağlamaz. (Ahlâk felsefesi, s. 171- 172.)

⁴⁷ Kuleynî; Kâfî, C. 2, s. 65.

⁴⁸ a.g.e., s. 68.

⁴⁹ a.g.e., s. 69.

Bu rivayete göre Masumlar'ın (a.s) nazarında İlâhî azaptan korunmak için Allah'tan korkmak ve beğenilen ahlâkî davranışlardan sayılan davranışları göstermek doğrudur. Yine dünyevî ve uhrevî faydalara erişmek için beğenilen davranışları göstermek de doğrudur. İmam Bâkır'ın (a.s) şöyle buyurduğu nakledilir:

“Peygamber (s.a.a) Veda Haccında hutbe okudu ve şöyle buyurdu: “Ey insanlar, Allah’a and olsun, sizi cennete yakınlaştıran ve cehennemden uzaklaştıran hiçbir şey yok ki size emretmemiş olayım ve yine sizi cennetten uzaklaştıran ve cehenneme yaklaştıran hiçbir şey yok ki size yasaklamamış olayım.”⁵⁰

Bu rivayet açıklıkla İlâhî emir ve yasakların ölçüsünün onların müspet ve menfi sonuçları olduğunu beyan etmektedir. Bununla birlikte eğer bir kimse menfi sonuçlarından kaçınmak ve müspet sonuçlarına ulaşmak için İlâhî emir ve yasaklara uyarsa, doğru bir iş yapmış olur.

Üçüncü nokta:

Eğer bir kimse Allah'ın emirlerini, içinde de ahlâkî emirleri, sevap ve cennete gitmek için ya da azap görmemek için değil de sadece Allah'a verdiği nimetlerin şükrünü eda etmek için yaparsa bu sadece istenilen değil, önceki davranışlardan daha da değerli bir iştir. İmam Bâkır'dan (a.s) bir rivayette şöyle buyurduğunu okuyoruz:

“Peygamber (s.a.a) bir gece Ayşe'nin yanında idi. Ayşe dedi ki: Ey Allah'ın resulü, Allah senin tüm geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlamışken neden kendini bu kadar sıkıntıya sokuyorsun (ve Allah'a bu şekilde ibadet ediyorsun?) Peygamber (s.a.a) cevabında şöyle buyurdu: Şükreden bir kul olmayayım mı? Sonra İmam Bâkır (a.s) şöyle buyurdu: Peygamber (s.a.a) geceleri öyle ibadet ederek geçiriyordu ki Allah şu ayetleri nazil etti: “Taha, biz Kur'an'ı sana, güçlük çekesin diye indirmedik.”⁵¹

Bu rivayete göre Peygamber'in (s.a.a) ibadeti ne cehennem korkusundandı ne de cennete ulaşmak içindi. Sadece Allah'ın ona verdiği nimetlerin şükrünü eda edebilmek içindi. Bu tür amelin daha değerli olmasının delili ilerde beyan edilecektir.

⁵⁰ Kuleynî; Kâfî, C. 2, s. 74.

⁵¹ a.g.e., s. 95.

Dördüncü nokta:

Aynı şekilde eğer bir kimse Allah'ın emirlerini, içinde de ahlâkî emirleri, sevap ve cennete gitmek için veya azap görmemek için değil de Allah'a duyduğu alakadan dolayı yaparsa bu istenilen bir davranıştır ve diğer davranışlarla kıyaslandığında daha fazla değere sahiptir. İmam Sâdık (a.s) Peygamber'den (s.a.a) rivayetle şöyle buyuruyor:

“Halkın en iyisi ibadeti aşkla yapan, ona sarılan, kalpten seven, tüm bedeninde hisseden ve kendini diğer her şeyden ayıran kimsedir. Böyle bir kimse için dünyanın kolay ya da zor, nasıl geçtiğinin bir önemi yoktur.”⁵²

Bu rivayetten anlaşılıyor ki bazı kişiler Allah'a ne cennete gitmek, ne de cehennem azabından kaçmak için ibadet ederler. Onlar Allah'a duydukları âlaka ve muhabbetten dolayı ibadet ederler ve Peygamber'e (s.a.a) göre halkın en iyileri bu kişilerdir.

Peygamber'den (s.a.a) rivayet edilen bir başka hadis şöyledir:

“Şuayb (a.s) Allah aşkıdan öyle ağladı ki gözleri kör oldu. Allah gözlerini ona geri verdi ve Şuayb (a.s) yine gözleri kör olana kadar ağladı. Aynı şey dördüncü kez olunca Allah ona vahyederek “Daha ne zamana kadar bu duruma devam edeceksin? Eğer ağlayışın cehennem azabından korktuğun içinse seni azaptan kurtardım. Eğer cennet arzusuysa cenneti senin emrine verdim.” buyurdu. Şuayb (a.s) “Allah'ım, biliyorsun ki benim ağlamam ne cehennem korkusundan ne de cennet iştiağındandır. Sadece senin aşkıdan ağlıyorum çünkü senden uzaklığa tahammül edemiyorum.”⁵³

Bu rivayet de Şuayb'ı (a.s) ağlatanın azaptan korkusu ya da cennet iştiağı değil, Allah'a olan alakası ve Allah'tan uzaklığı olduğu konusunu beyan etmektedir. Bunun bir benzerini Emiru'l-Muminin'in (a.s) Kumeyl'e öğrettiği duada görüyoruz: “Allah'ım, azabına sabretsem bile ayrılığına nasıl dayanayım.”⁵⁴

Söylediklerimizden şu konular açıklığa kavuşuyor: Evvela Peygamber (s.a.a) ve Ehl-i Beyt'in (a.s) siyerinde beğenilen ahlâkî davranışlar, Allah'ın emirlerini yerine getirmek için olmasa ve mesela kendi türüne

⁵² Kuleynî; Kâfî, C. 2, s. 83.

⁵³ Sadûk; İlelu's-Şerayi, s. 57.

⁵⁴ Kummi; Mefâtihu'l-Cinân, Kumeyl duası.

hizmet etme amaçlı insanî sebeplerle gösterilse dahi değerlidir. İkincisi, cehenneme gitmemek için, cennet ve İlahî nimetlere ulaşmak için, Allah'a şükretmek veya Allah aşkından dolayı Allah'ın emirlerine uyulması da kabul edilmektedir. Üçüncüsü, Allah'a şükürünü eda etmek için veya Allah aşkıyla ahlâkî kaidelere uyanlar diğerlerinden üstündürler.

Bununla beraber Peygamber (s.a.a) ve Ehl-i Beyt'in (a.s) siyeri esasınca ahlâk ve ahlâkî eğitimin dört merhalesi vardır:

- 1- İnsanî sebeplerle beğenilen ahlâkî davranışlarda bulunma.
- 2- İlahî cezaya uğramamak ve İlahî mükâfat elde etmek için ahlâkî davranışlarda bulunma.
- 3- İlahî nimetlerin şükürü için ahlâkî davranışlarda bulunma.
- 4- Allah aşkı sebebiyle ahlâkî davranışlarda bulunma.

Şöyle söylenmesi mümkündür: Peygamber'in (s.a.a) ve Ehl-i Beyt'in (a.s) siyerinde olan ve daha önce ahlâk dereceleri ve mertebelerini elde ettiğimiz siyere dayalı deliller âmilin sebebine bağlıdır. Yani nakledilen siyerlerin içeriğine göre insanlar ahlâkî davranışlarına göre dört kısımdır: Bir kısım insanî sebeplere, bir kısmı İlahî cezalardan kurtulma ve İlahî mükâfata erişmeye, diğer bir kısmı İlahî nimetlere şükre ve dördüncü kısım da Allah aşkına dayanarak ahlâkî emirlere uymaktadırlar. Oysa çağdaş Batılı psikologlar, ahlâkî gelişim mertebelerini kişinin ahlâk ve ahlâkî mefhumları anlayış tipine dayandırarak açıklamışlardır. Bunun için bu siyerlere dayanarak ahlâkî gelişim ve ahlâk dereceleri ve mertebeleri keşfedilemez.

Cevabında şöyle söylememiz gerekir: Evvela çağdaş Batılı psikologların teorilerinde sıralama ölçüsü kişilerin ahlâkî anlayış tipine ve ahlâkî davranış sebeplerine göre belirlenir. Nitekim Kohlberg ve Piaget'nin teorilerinde bu konu açıktır ve biz daha önce onların teorilerini beyan ettik. İkincisi, özel bir tür ahlâkî davranış yapma sebebi, özel bir anlayış türüne sahip olmayı gerektirmektedir. Bu açıdan bir kimsenin tüm ahlâkî davranışlarını hem Allah aşkı ve muhabbetinden dolayı gerçekleştireceği hem de ahlâkî anlayışı -türdeşine yardım etme yoluyla sevgisini kazanmak gibi- insanî sebeplere dayandığı için ahlâkî emirlere bağlı kalan bir kimse gibi olacağı düşünülemez. Bu yüzden daha önce anlatılan siyerlere dayanarak ahlâk ve ahlâkî gelişim dereceleri ve mertebeleri keşfedilebilir.

Yine şöyle söylenmesi mümkündür: Psikologların ahlâkî gelişim dereceleri olarak niteledikleri, gerçek ve tanımlayıcı önermeler türündendir. Ancak geçmiş siyerlerde olanlar, olması gerekeni anlatmaktadır, hali hazırda olan durumu değil. Diğer bir deyişle siyerlerin önermeleri kuralcıdır, tanımlayıcı değil. Bu yüzden ikisini birbiriyle kıyaslamak ve doğru bir sonuca ulaşmak mümkün değildir.

Cevabında şöyle söylenebilir: Görünüşe göre siyerlerin içeriğinde, gerçekte insanların kaç kısma ayrıldıkları vardır. Örneğin Emiru'l-Muminin Ali'nin (a.s) meşhur hadisinin içeriğine göre Allah'ın kulları üç kısımdır. Üç kısım olabilirler anlamını kesinlikle taşımamaktadır. Ayrıca bazı siyerlerde, Hatem Tayi'nin kızı gibi, belirginlikleri ve mevcut durumları gözetilenler ve özel sebeplerle ahlâkî davranışlara bağlı olan kişiler de vardır.

Ahlâk Dereceleri ve Mertebelerinin Sırası

Acaba merhalelerin sıralanışı daha önce söylenildiği gibi midir? Cevabında ahlâkî emirleri İlâhî sebeplerle yapanlar, bu sebebe sahip olmayanlardan önce gelirler ve bu konunun tartışılmasına ihtiyaç yoktur, diyebiliriz. Çünkü Peygamber (s.a.a) ve Ehl-i Beyt'in (a.s) siyerinde bu merhaleyle ilgili tartışma konusu, onun değerli olup olmadığı esasıyla ilgiliydi, diğer merhalelerden önce geldiğiyle ilgili değil. Ama diğer üç merhaleyle – korkanların ve ümit edenlerin, şükredenlerin ve sevenlerin makamıyla- ilgili olarak ne söylenilebilir? İmam Sâdık'tan (a.s) gelen bir rivayette ibadet edenler üç kısma ayrılır:

“Kullar üç kısımdır: Korkudan dolayı Allah'a ibadet edenler ki bu ibadet kölelerin ibadetidir; mükâfat ümidiyle ibadet edenler ki bu ibadet işçilerin ibadetidir ve Allah'ı sevdikleri için ibadet edenler ki bu ibadet hürlerin ibadetidir ve en üstün ibadettir.”⁵⁵

Bu rivayete göre sevenlerin ibadeti, kölelerin ve tacirlerin ibadetinden üstündür. Bu konunun benzeri az bir farkla Emiru'l-Muminin Ali'den (a.s) de nakledilmiştir. Hz. Ali (a.s) şöyle buyuruyor:

⁵⁵ Kuleynî; Kâfî, C. 2, s. 84.

“Bir kısım, Allah’a (sevaba ve mükâfata) meyillerinden dolayı ibadet ettiler. Bu tüccarların ibadetidir. Bir kısım, Allah’a (azaptan) korkularından ibadet ettiler. Bu da kölelerin ibadetidir. Bir kısım ise Allah’a şükürlerinden ibadet ettiler ki bu hürlerin ibadetidir.”⁵⁶

Tuhefu'l-Ukul'da bu rivayetin devamı şöyledir: “*Ve bu en üstün ibadettir.*”⁵⁷ Bu rivayete göre şükredenlerin makamı, tüccarların ve kölelerin makamından üstündür.

Yukarıdaki iki rivayete dikkat edilirse ikisinde de azap korkusundan dolayı Allah’a ibadet edenlerin makamının, kölelerle eşdeğer olduğu görülmektedir. İkisinin arasındaki fark, İlâhî mükâfata ulaşmak için Allah’ın emirlerine uyanların İmam Ali’nin (a.s) sözlerinde tüccar olarak, İmam Sâdık’ın (a.s) sözlerinde ise işçi olarak nitelendirilmesidir. Bir de İmam Sâdık’ın (a.s) sözlerinde hür kimseler, İlâhî şükürü eda etmek için Allah’ın emirlerine itaat eden kimselerdir. İmam Ali’nin (a.s) sözlerinde ise hür kimseler, Allah aşkından Allah’ın emirlerine itaat eden kimselerdir. Her halükarda iki rivayetten, şükredenlerin ve âşıkların makamının kölelerden, işçilerden ve tüccarlardan daha üstün olduğu anlaşılıyor.

Burada başka bir soru ortaya çıkıyor. Acaba âşıklar ve şükredenler aynı makamda olan tek bir kısım mı yoksa ayrı makamlarda olan iki ayrı kısım mı?

Belki şükürün makamının, muhabbetin makamından farklı olduğu söylenilebilir. Şükreden, İlâhî lütuf ve nimetlere, Allah’a itaat ve ibadetle karşılık vermeye çalışmaktadır. Sanki bu merhalede şükreden henüz, Allah karşısında kendisine bir kişilik atfetmektedir. Oysa âşık, Allah karşısında kendisine bir kişilik atfetmez ve yaşamının anlamını sadece Allah’la olan irtibatında arar. İmam Sâdık’tan (a.s) nakledilen bir rivayette şöyle okuyoruz:

“Mümin dünyadan (sevgisinden) boş olursa yükselir ve Allah aşkının tadına varır. Dünya ehliyle kıyaslandıklarında sanki delirmişler ve akıllarını kaybetmişlerdir. Oysa böyle değildir. Sadece Allah aşkı onunla kaynaşmış ve onu Allah’tan gayrisıyla ilgilenmekten alıkoymuştur.”⁵⁸

⁵⁶ Nehcü'l-Belağa, Hikmet, s. 510.

⁵⁷ Harrânî; Tuhefu'l-Ukul; s. 264.

⁵⁸ Kuleynî; Kâfi, C. 2, s. 130.

Mazenderanî bu rivayetin şerhinde şöyle diyor: Bu makama ulaşan kimse başkalarının varlığını görmemektedir, kaldı ki onlarla meşgul olsun. Bu Allah'ta fena olma makamıdır.⁵⁹ Bu anlatılanlara göre şükreden ve âşığın iki ayrı kısımda olduğunu, makamlarının da birbirinden ayrı olduğunu ve şükredenin makamının, âşığınkinden daha aşağıda olduğunu söyleyebiliriz.

Şimdiye kadar Peygamber (s.a.a) ve Ehl-i Beyt'in (a.s) siyerinde en düşük ahlâk derecesinin, ahlâkî davranışları (İlâhî olmayan) insanî sebeplerden ötürü gösterenlerin makamı olduğu anlaşıldı. Sonraki ahlâkî kaidelere İlâhî sebeplerle riayet edenlerin makamı gelmektedir. Ama onların sebepleri yalnızca Allah'ın azabına uğramamak ve İlâhî nimetlerle nimetlenmektir. Üçüncü derecede sadece ve sadece İlâhî şükürlerini eda etmek için ahlâkî kaidelere bağlı olan kimseler vardır. Dördüncü ve en yüce ahlâkî derece, sadece Allah aşkıdan dolayı ahlâkî emirlere uyan kimselere aittir.

Şimdi şu soru gündeme gelmektedir: Acaba tüccarların veya işçilerin makamı, kölelerin makamından üstün müdür? Cevabında şöyle söylememiz gerekir: Önceki rivayetlerde tacirlerin ve işçilerin makamının, kölelerin makamından üstün olduğu hakkında açık bir konu beyan edilmemiştir. Bir taraftan tüccar ve işçinin toplumsal konumunun köleden yukarda olduğu, bu yüzden ibadet ve amellerinin daha değerli olacağı söylenebilir. Üstelik kölenin kendi irade ve isteğinin amelleri üzerinde hiç rolü yoktur. Kölenin vazifesi, sahibinin isteği ve iradesi doğrultusunda amel etmek ve davranmaktır, kendi iradesine uysun veya uymasın. Buna karşın her ne kadar sebepleri ve amaçları kâr ve ücret elde etmek olsa da tüccar ve işçi kendi iradeleriyle amel ederler. Diğer taraftan kölenin, tüccarın ve işçinin amel ve davranışlarının değerleri birbirinden farklı değildir. Çünkü hepsinin ortak noktası yaptıklarını Allah için yapmıyor olmalarıdır. Onlar için önemli olan mükâfat elde etmek ve azaptan korunmaktır, Allah'ın kendisi veya emirleri değil. Bu yüzden eğer bu amaç, Allah'a itaatten daha kolay bir yolla mümkün olsaydı, o yolu seçerlerdi. Belki de bu yüzden bu rivayetlerde sadece şükredenlerin ve âşıkların, tüccarlara,

⁵⁹ Mazenderanî, Şerh-i Usul-i Kafi, c. 8, s. 369.

işçilere ve kölelere olan üstünlüğü beyan edilmiş ve tacirlerin, işçilerin ve kölelerin makamlarının öncelik sırasından bahsedilmemiştir.

Konuyu toparlayacak olursak Peygamber (s.a.a) ve Ehl-i Beyt'in (a.s) siyerinde ahlâk için dört derece ve mertebe beyan edilmiştir ve şöyledir:

1- Beğenilen ahlâkî davranışları dinî sebeplerle değil, insanî sebeplerle gösteren kimseler. Bu kimseler ahlâkî eğitimin en alt mertebesinde dirler.

2- Ahlâkî emirleri İlâhî azaba uğramamak veya İlâhî mükâfatları elde etmek için yerine getiren kimseler. Bunlar ahlâkın ikinci mertebesinde yer alırlar.

3- Azaptan kaçmak veya mükâfat ve sevap kazanmak için değil, sadece İlâhî nimetlere şükürlerini eda etmek için ahlâk emirlerine uyan kimseler. Bunlar ahlâkın üçüncü mertebesinde yer alırlar.

4- Mükâfat, ceza veya şükür için değil, sadece Allah'a olan aşklarından dolayı ahlâkî emirlere uyan kimseler. Bu kişiler en yüce ve yüksek ahlâkî merhalede yer alırlar.

Kohlberg'in teorisiyle sünnetteki ahlâk merhalelerinin arasında kısa bir kıyaslama yapıldığında, psikologlara göre ahlâk mertebelerinin, Masumlar'ın (a.s) siyerindeki ilk ahlâk, yani ahlâkî davranışların insanî sebeplerle gösterilmesi düzeyinden öteye geçemediği görülmektedir. Kohlberg'e göre ahlâkî gelişimin ilk aşaması, kendisinin açıkladığı gibi ahlâk sınırı içinde değildir. Çünkü çocuğun ahlâk anlayışı yoktur. İkinci ve üçüncü aşamada çocukta ahlâkî anlayış oluşmakta ve gelişmektedir. Ancak bu anlayış dünya faydası ve zararından öteye geçmemektedir. İkinci aşamada sadece kendisinin, yakınlarının ve yerel çevresinin fayda ve zararıyla ilgilenmektedir. Üçüncü aşamada ise millî ve evrensel boyutta fayda ve zararlarla ilgilenmektedir. Oysa Masumlar'ın (a.s) siyerinde ahlâk dereceleri ve mertebeleri bu aşamalarla sınırlı değildir. Bu yüzden ahlâkî açıdan insan, kendisini dünyanın kuşatmasından kurtarabilir, dünyadan daha geniş bir sahaya geçebilir ve Allah aşkından başka her şeyin gözünde değersiz ve alçak olduğu bir yere varabilir. Diğer şeylere ulaşmak için harekete geçme gücü hissetmez.

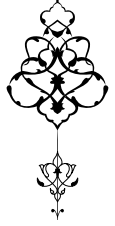
Bu şekilde psikologlara göre ahlâk merhaleleri, Peygamber (s.a.a) ve Ehl-i Beyt'in (a.s) siyerindeki ahlâk merhaleleriyle kıyaslandığında oldukça sınırlıdır. Bu farkın sebebi de Kohlberg gibi bilim adamlarının insanı ve ahlâkı sadece maddî ve bu dünyalık olarak görmeleridir. Oysa Peygamber (s.a.a) ve Ehl-i Beyt (a.s), insanı bu maddî dünyayla sınırlı görmemekte, meleklerin bile ulaşamayacağı kemal ve rûşd mertebelerine ulaşabilecek, yeryüzündeki Allah'ın halifesi ve meleklerden üstün varlıklar olarak kabul etmektedir.

Beşinci Esas: Aşamalı İlerleme

Yukarıdaki konulara dikkat etmek, bizi Peygamber (s.a.a) ve Ehl-i Beyt'in (a.s) siyerinde ahlâkî eğitimin bir başka esasına yönlendirmektedir. O da öğrencilerin aşamalı ilerlemesi esasıdır. Ahlâkî gelişim ve yükselme meydanı öğrenci için oldukça geniştir ve sadece insanî ahlâkla sınırlı değildir. Çünkü insan kendisini maddî yarar ve zarar tuzağından kurtarıp yükselerek bir üst merhaleye çıkabilir. Ancak daha yüksek merhalelere yükselmesi için öğrenci bir seferde ilk merhalede üçüncü veya dördüncü merhalelere geçirilemez. Aynı şekilde ahlâkî eğitimin ve gelişimin ilk merhalesinde olan kişiden daha üst merhalelerdeki davranışların gösterilmesi de beklenmemelidir. Kişinin içinde bulunduğu ahlâkî gelişim merhalesinin gerektirdiklerinin çok üstünde davranışların beklenmesi içinde olunmamalıdır.

Altıncı Temel: Akıl ve Cehalet Ordularının Bitmeyen Kavgası

İnsanın varlığında iki ordu vardır: Akıl ordusu ve cehalet ve şehvet ordusu. İnsanın varlığı da bu iki ordunun sürekli savaştığı bir meydandır. Cehalet ordusu kazanırsa insan insanlığından sıyrılarak hayvana, hatta belki de hayvandan daha aşağılık bir yaratığa dönüşür. Gösterdiği davranışlar da kötü ve hayvanî olacaktır. Bu savaş akıl ordusu kazanacak olursa insanın insanlığı ilerler ve meleklerden daha yükseğe çıkar ve gösterdiği davranışlar da her zaman güzel ve insanî olacaktır. Abdullah bin Sinan şöyle diyor: İmam Sâdık'a (a.s) melekler mi yoksa insanoğlu mu daha üstün diye sordum. İmam, Emiru'l-Muminin'den (a.s) nakille şöyle buyurdu:

“Allah meleklere şehvet olmadan akı, dört ayaklılara akıl olmadan şehveti ve insana ise her ikisini birden verdi. Öyleyse akı şehvetine galip gelen meleklere daha iyidir ve şehveti aklına galip gelen ise dört ayaklılardan daha kötüdür.”⁶⁰

İmam Sâdık'ın (a.s) dostlarından olan Sema'e bin Mihran da şöyle söylüyor: Ben İmam'ın (a.s) yanındaydım ve onun dostlarından bir grup da ordaydılar. Konu akıl ve cehaletten açıldı. İmam (a.s) şöyle buyurdu:

“Akıl ve ordularını ve cehaleti ve ordularını tanıyın ki yol bulabilesiniz... Allah akla yetmiş iki ordu verdi. Cehalet, Allah'ın akla değer verdiğini ve hizmetine ordular verdiğini görünce akla düşmanlık ederek dedi ki: Ey Rabb, bu da benim gibi bir yaratılmıştır ama onu yaratıp değer verdin ve kuvvetlendirdin. Oysa ben onun düşmanıyım ama hiçbir gücüm yok. Bana da onunki gibi ordular ver. Allah buyurdu: Evet ama eğer bundan sonra itaatsizlik edecek olursan seni ve ordularını rahmetimden uzak tutarım. Cehalet bunu kabul etti. Allah ona da yetmiş beş ordu bahsetti. Onların orduları şunlardır: Adalet ve onun zıddı zulüm, razı olmak ve zıddı hoşnutsuzluk, şükür ve zıddı nankörlük, aç gözlülük ve zıddı aç gözlü olmamak, tevekkül ve zıddı hırs, yumuşaklık ve zıddı taş kalplilik, rahmet ve zıddı gazap, ilim ve zıddı cehalet, anlayış ve zıddı ahmaklık, iffet ve zıddı hayâsızlık, züht ve zıddı yöneliş, yumuşaklık ve zıddı sertlik, korku ve zıddı cüret, tevazu ve zıddı tekebbür, sakinlik ve zıddı acelecilik, hilim ve zıddı sefahet... ”⁶¹

İmam Sâdık (a.s) rivayetinin sonunda şöyle buyuruyor:

“Aklın orduları olan bu özelliklerin hepsi peygamber, vasi ya da Allah'ın kalbini imanla doldurduğu mümin dışında bir kimsede toplanmaz. Ama diğerlerinde yani bizim dostlarımızda kemale ulaşip varlıklarını cehaletin ordularından temizleyene dek hem aklın bazı orduları hem de cehaletin bazı orduları vardır. Bunu başardıklarında peygamberler ve evsiyalar ile beraber yüce derecelere ulaşırlar. Ama bu derecelere ulaşmak için akı ve ordularını tanımalı, cehalet ve ordularından uzak durmalıdırlar. Allah bizi ve sizi itaatine ve rızasını kazanmaya muvaffak kılsın.”⁶²

Bu şekilde Masumlar'ın (a.s) siyerinde insan varlığının akıl ve cehalet kuvvetlerinin savaş alanı olduğu açığa çıkmaktadır. İnsanın kaderi bu

⁶⁰ Sadük, İlelu's-Şerayi, s. 5.

⁶¹ Kuleynî; Kâfî, C. 1, s. 21.

⁶² a.g.e.

savaşın sonucuna bağlıdır. Eğer akıl kazanırsa insan saadete kavuşur ve eğer cehalet kazanırsa insanın bahtı kararır. Bununla birlikte aklın ya da cehalet ve şehvetin zaferinde esas rol insanın kendisindedir. Eğer nefsânî isteklerine göre amel ederse akılsız davranışlar gösterir, cehalet orduları kazanırlar. Eğer aklının seçimlerine göre davranır, nefsânî isteklerinin aksine adım atarsa akli ve akıl orduları zafere ulaşırlar.

Altıncı Esas: Nefsânî İsteklerle Muhalefet ve Sürekli Gözetim Altında Tutulması

Nefsin isteklerine, şehvete ve cehalet ordularına uymak insanı dibe çektiği için, Peygamber (s.a.a) ve Ehl-i Beyt'in (a.s) siyerinde insanın kendisini şehvetin ve nefsin isteklerinden koruyarak bunlarla savaşması üzerinde çok durulmuştur. Esasen Masumlara (a.s) göre insanı yoldan çıkaran, bataklığa çeken en büyük etken ahlâkî sapkınlıklar ve hevape-restliktir. Bu da insanın sıkı bir şekilde nefsin ve nefsinin isteklerine dikkat etmesini gerektirmektedir. Zira bir anlık gaflet, insanı uçuruma düşürür. Vabeşî şöyle söylüyor:

İmam Sâdık'ın (a.s) şöyle söylediğini duydum: “Nefsinizin isteklerinden kaçınınız, aynı düşmanınızdan korktuğunuz gibi. Çünkü halkın en büyük düşmanı, isteklerinin peşinden gitmeleri ve dillerinin ektikleridir.”⁶³

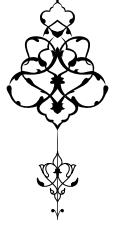
Bu sebeple Masumlar'ın (a.s) siyerinde bu konu cihad ve cihad-ı ekber olarak tabir edilmiştir.

Özet

1- Peygamber (s.a.a) ve Ehl-i Beyt'in (a.s) siyerinde ahlâkî eğitimin temeli ilk olarak ahlâk ve dinin iç içe oluşudur. Bu temelden ulaşılan esas dinî eğitimin ve ahlâkî eğitimin iç içe oluşudur.

2- İkinci temel; amelin ve amel edenin sebebinin salih olmasıdır. Şu anlamda ki; Peygamber (s.a.a) ve Ehl-i Beyt'in (a.s) siyerinde ahlâkî davranışın değer ölçüsü, öncelikle davranışın beğenilen bir davranış (fîlin güzelliği) olması, ikinci olarak kişinin (fâilin güzelliği) bu davranışı

⁶³ Kuleynî; Kâfî, C. 2, s. 335.

Allah'ın emirlerine uymak amacıyla yapmış olmasıdır. Bu temelden ulaşılan esas eğitimcinin, öğrencinin zâhirini beğenilmeyen davranışlardan ve bâtınını da sağlıksız sebeplerden arındırması gerekliliğidir.

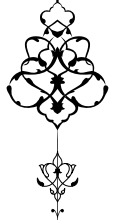
3- Üçüncü temel; aklın vahyin birbirini tamamlayıcı oluşudur. İnsanın iyiyi kötüden ayırabilmek için hem akla hem de vahye ihtiyacı vardır, bu ikisi birbirini tamamlar. Bu temele uygun olan esas, vahyin ahlâkî öğretilerine kulluk eğitimiyle birlikte ahlâkî düşüncenin eğitilmesidir.

4- Ahlâkî eğitimin dördüncü temeli fazilet ve esaslar ahlâkının iç içe oluşudur. Çünkü Peygamber'in (s.a.a) ve Ehl-i Beyt'in (a.s) siyerinde ahlâkî esaslar da ahlâkî faziletler de resmî olarak tanınmaktadır ve ikisi birbirine rakip değil, birbirini tamamlayıcıdır. Ahlâkî faziletler, beğenilen davranışlar ve doğru kararlar alma konularında hem sebep hem de hidayet rolünü üstlenmiştir. Ancak ahlâkî esaslar sadece beğenilen sıfatlara ve davranışlara hidayet etme görevini yapar. Bu temele uygun esas, ahlâkî faziletlerin eğitimiyle birlikte ahlâkî esasların öğretimidir.

5- Ahlâkî eğitimin beşinci temeli, ahlâkî gelişimin aşamalarının olmasıdır. Peygamber (s.a.a) ve Ehl-i Beyt'in (a.s) siyerinde ahlâk için dört derece ve mertbe zikredilmiştir ki şöyledirler: İlki, beğenilen ahlâkî davranışları dinî sebeplerle değil, insanî sebeplerle gösteren kimseler. Bu kişiler ahlâkî eğitimin en alt derecesindedirler. İkincisi, İlâhî azaptan korunmak, İlâhî mükâfatları kazanmak veya her ikisi için ahlâkî emirlere uyan kimseler. Bu kişiler ahlâkın ikinci mertebesindedirler. Üçüncüsü, Azaptan korunmak veya ödül almak için değil, İlâhî nimetlere şükretmek için ahlâkî emirlere uyan kimseler. Bu kişiler ahlâkın üçüncü merhalesindedirler. Dördüncüsü, ceza, ödül, şükür gibi sebeplerle değil de sadece Allah'a duyduğu alâka ve aşktan dolayı ahlâkî emirlere uyan kimseler. Bu kişiler ahlâkın en yüce mertebesindedirler.

Bu temelden ulaşılan esas, aşamalı ilerlemedir. Eğitimcinin evvela öğrencideki ahlâkî eğitim meydanının insanî ahlâkla sınırlı olmadığına dikkat etmesi gerekir. İkinci olarak bu merhalelerin geçilmesi sırayıdır. Bir seferde, ilk merhaleden son merhaleye ulaşamaz.

6- Ahlâkî eğitimin altıncı temeli aklın ve cehaletin ordularının sürekli savaşıdır. Masumlar'a (a.s) göre insan varlığı aklın ve cehaletin savaş meydanıdır. İnsanın bu dünyada ve ahirette kazanması veya kaybetmesi, bu savaşın sonucuna bağlıdır. Eğer akıl kazanırsa insan, saadete ulaşır ve eğer kaybederse bedbaht olur. Ama insanın kazanması veya kaybetmesi de davranış şekline bağlıdır. Eğer insan aklına uyarsa akıl kazanır ve eğer cehaletin peşinden giderse cehalet kazanır. Bu temelden ulaşılan esas, cehalet ordularıyla ve nefsânî isteklerle sürekli muhalefet ederek onları gözü altında tutmaktır.

Beşinci Bölüm

Peygamber (s.a.a) ve Ehl-i Beyt'in (a.s) Siyerinde Ahlâkî Eğitim Yöntemleri

Masumlar'ın (a.s) siyerinde ahlâkî eğitim yöntemlerini dört guruba ayırabiliriz:

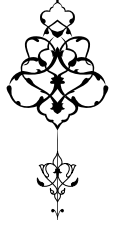
- 1- Ortam hazırlayan yöntemler.
- 2- Ahlâkî basiret eğitimi yöntemleri.
- 3- Beğenilen ahlâkî adetler ve yönelişler eğitimi yöntemleri.
- 4- Kötü huyları ıslah yöntemleri.

1- Ortam Hazırlayan Yöntemler

Ahlâkî eğitimin başarısı, her girişimden ve her şeyden önce uygun bir ortama bağlıdır. Bu yüzden Peygamber (s.a.a) ve Ehl-i Beyt'in (a.s) siyerinde uygun ortam hazırlanmasına fazlasıyla dikkat edilmiş ve bazı yöntemlerden istifade ederek ahlâkî eğitimin hedeflerine ulaşması için uygun ortamlar oluşturmaya çalışmışlardır. Peygamber (s.a.a) ve Ehl-i Beyt'in (a.s) siyerinde uygun ortam hazırlamak için bahsedeceğimiz yöntemleri kullanmışlardır. Dikkat edilmesi gereken konu, ortam hazırlayan yöntemlerin, kaynağını ahlâkî eğitimin genel temel ve esaslarından, yani insanın çevresinden etkilenmesinden ve çevresinin ıslahından aldığıdır.

a) Öğrencinin Bozuk Çevrelerden Kaçınması

İnsan, hayatını devam ettirebilmek ve zaruri ihtiyaçlarını temin edebilmek için çevresiyle irtibat kurmak zorundadır. Ancak çevre, vereceklerini karşılıksız insanın hizmetine sunmamaktadır. Verdiklerinin karşılığında

şahsiyeti, davranışları ve sözleri üzerinde tesir bırakmaktadır. Eğer çevre salih olursa, genellikle davranışı da salih olur ve tam tersi. Bununla beraber bozuk çevre genellikle zamanla insanı bozar ve beğenilmeyen davranışlara yönlendirir. Bu yüzden çoğu durumda düzgün bir çevre olmadan ahlâkî eğitimin mümkün olmadığı söylenilebilir.

Belki de bu yüzden Peygamber (s.a.a) ve Ehl-i Beyt (a.s) hem kendileri bozuk çevrelerden uzak duruyorlar, hem de takipçilerini bozuk çevrelere girmekten alıkoyuyorlardı. Harun bin Cehm şöyle diyor:

“İmam Sâdık (a.s) Hayre’de Mansur’un yanına gittiğinde onunlaydım. Mansur’un çalışanlarından biri oğlunu sünnet ettirmiş, yemek hazırlayarak halkı davet etmişti. İmam Sâdık (a.s) da davetliler arasındaydı. İmam sofrada oturmuş, yemek yiyordu. Başkaları da onunla birlikte sofrada oturuyordu. İçlerinden biri su istedi ve ona bir kâsede şarap getirdiler. Şarap adamın eline geçince İmam (a.s) sofradan kalktı. Ona kalkmasının sebebini sorduklarında şöyle dedi: “Peygamber (s.a.a) buyurdu ki: Şarap içilen bir sofrada oturan kimse mel’undur.”¹

Birçok rivayette de günah sebeplerini ve vesilelerini hazırlamak, günah ve haram sayılmıştır. Örneğin şarapla ilgili olan rivayetlerde sadece şarap içmek kınanmamış, üzüm suyunu çıkaran, şarabı üreten, satan, alan, sunan, şarabın değerinden faydalanan ve taşıyan da kınanmıştır. Bir rivayette Zeyd bin Ali Zeynelâbidîn (a.s) babalarından şöyle naklediyor:

“Allah resulü (s.a.a) şarabı, özünü hazırlayanları, şarabı yapanları, satanları, alanları, sunanları, şarabın değerinden faydalananları, şarap içenleri, şarabı nakledenleri, şarabın kendisine götürüldüğü kimselerin hepsine lanet etmiştir.”²

Hatta hicap emri de çevrenin tahrik ve fesat unsurlarından temizlenmesi için verilmiştir. Kummî’nin tefsirinde hicap ayetinin (Nur suresi, 31. ayet) iniş sebebiyle ilgili şunlar vardır: “Müslüman kadınlar cemaat namazına katılmak için camiye gidiyorlardı. Akşam vakitlerinde gençler onların yolunda oturuyorlar ve onlara sataşıyorlardı. Bu yüzden Müslüman kadınların bu sataşmalardan korunabilmeleri için Allah hicap emrini verdi.”³

¹ Kuleynî; Kâfî, C. 6, s. 268.

² Kuleynî; Kâfî, C. 6, s. 398.

³ Kummî; Tefsir-i Kummî, C. 2, s. 196.

Daha önce anlatılan konulara dikkat edilirse Peygamber (s.a.a) ve Ehl-i Beyt'in (a.s) siyerinde uygunsuz ve bozuk çevrelerden kaçınmak, temel bir yöntem olarak beyan edilmiştir. Psikologların yapmış olduğu araştırmalar da uygunsuz etkenlere maruz kalmanın, insanı beğenilmeyen davranışlara yönelttiğini teyit etmektedir. Smith ve Mackie şöyle yazıyor:

“Bazı araştırmalar toplumdaki bazı etkenlerin özel birtakım davranışlara sebep olduğunu göstermektedir. Örneğin Berkowitz diyor ki: Silah ve saldırı için kullanılan diğer aletlerin varlığı saldırgan davranışları arttırmaktadır. Bu durum sakın kişilerde bile etkili olmaktadır.”⁴ Sonra şöyle ekliyorlar: “Aynı şekilde değişik araştırmalar televizyonda saldırganlığın izlenmesinin, saldırgan davranışları artırdığını göstermektedir.” Yine araştırmalar göstermektedir ki “saldırganlığı çağrıştıracak etkenlerin olmaması, saldırgan davranışların azalmasını sağlamaktadır. Örneğin 1974'te Jamaika silah taşınmasını yasaklayarak televizyon filmlerinden şiddet sahnelerini⁵ çıkardığında, silahla işlenen suçlar oldukça azalmıştı.”⁶

b) Kötü Huy Sahipleriyle Görüşmekten Kaçınmak

İnsanın oturup kalktığı kimsenin ve arkadaşının insanın huy ve yapısı üzerindeki etkisi inkâr edilemez. Bu sebeple İslâmî metinlerde kötülerle oturup kalkmak yasaklanmış, iyilerle oturup kalkmak tavsiye edilmiştir. İmam Sâdık'tan (a.s) şöyle buyurduğu rivayet edilmektedir:

“Bid'atçilerle oturup kalkmayınız. Zira halkın gözünde onlardan biri sayılırsınız. Allah Resulü (s.a.a) buyuruyor: Kişi, dostunun ve yoldaşının dinindendir.”⁷

İmam diğer bir rivayette de şöyle buyuruyor:

“Müslümanın günahkârla, ahmakla ve yalancıyla arkadaşlık etmesi yakışık almaz.”⁸

⁴ Smith and Mackie; Social Psychology, s. 541.

⁵ a.g.e., s. 745.

⁶ a.g.e., s. 635- 835.

⁷ Kuleynî; Kâfî, C. 2, s. 376.

⁸ a.g.e.

Arkadaşın insanın davranışı ve huyları üzerindeki etkisine teveccühle, Masumlar'ın (a.s) siyerinde iyilerle arkadaşlık edilmesi ve ahlâkî sapmaları olan, kötü kimselerden uzak durulması konusu tekit edilmiştir. Burada bu siyerlerden birini örnek vermekle yetiniyoruz.

Amr bin Numan şöyle diyor: İmam Sâdık'ın (a.s) kendisinden hiç ayrılmayan, hep yanında olan bir arkadaşı vardı. Bir gün İmam'la (a.s) beraber ayakkabıcılar çarşısında yürüyorlardı ve onun Sindli uşağı da arkalarından geliyordu. Adamın uşağıyla bir işi vardı, üç kez arkasına baktı ama onu görmedi. Dördünce sefer “Ey zinazade! Neredesin?” diye bağırdı. İmam (a.s) elini alnına vurarak şöyle dedi: “Subhanallah, annesini zinayla mı itham ediyorsun? Ben senin takvalı olduğumu sanıyordum ama olmadığın anlaşıldı.” Adam, “Fedan olayım, onun annesi Sindli bir müşriktir.” dedi. İmam (a.s) buyurdu: “Her ümmetin bir evlilik usulü olduğunu bilmiyor musun? Benden uzaklaş.” Ben onları ölene kadar bir arada görmedim.⁹

c) Toplumda Ahlâkî Atmosferin Oluşturulması

Peygamber (s.a.a) ve Ehl-i Beyt'in (a.s) siyerinde ahlâkî eğitim için uygun ortamın oluşturulmasında en etkili yöntemlerden biri, topluma ahlâkî atmosferin hâkim kılınmasıdır. Ahlâkî atmosferle anlatılmak istenen, ahlâkî değerlerin toplumda daha iyi yer edinmesi ve herkesin kendisini onlara uymakla mükellef görmesidir. Diğer bir deyişle ahlâkî atmosferin oluşturulması, İslâm'ın ahlâkî değerlerinin hâkim olması anlamındadır. Ama ahlâkî değerlerin hâkimiyetinin baskı ve zor kullanılarak oluşturulması anlamında değildir. Kişilerin samimi bir kalple değer vermeleri, kabul etmeleri ve bağlı kalmaları anlamındadır.

Peygamber (s.a.a) ve Ehl-i Beyt'in (a.s) siyerine dikkat edilirse görülür ki onların tüm çabaları İslâm'ın ahlâkî değerlerini hâkim kılmak ve toplumda ahlâkî bir atmosfer oluşturmak içindi. Peygamber (s.a.a) Medine'de olduğu dönem boyunca özel yöntemler kullanarak İslâmî ahlâk değerlerini en iyi surette Medine toplumuna hâkim kılmıştır. Öyle ki kimse bu kurallardan sapma cesaretini kendisinde bulamıyordu. Peygamber'in (s.a.a) siyerinde şöyle geçmektedir:

Bir genç Peygamber'in (s.a.a) yanına gelerek şöyle söyledi: “Ey Allah'ın Resulü, bana zina yapmam için izin ver.” Müslümanlar ona saldırmak, onu

⁹ Kuleynî; Kâfî, C. 2, s. 324.

bu konuşmadan men ettiler. Peygamber (s.a.a) buyurdu: “Yaklaş.” Genç yaklaştı ve Peygamber (s.a.a) şöyle buyurdu: “Acaba bu işin annenle yapılması hoşuna gider mi?” “Hayır” dedi. Buyurdu...¹⁰

Ahlâkî meseleler hakkında tartışma ve konuşma yönteminde açıklayacağımız bu siyerde, genç, Peygamber'den (s.a.a) böyle bir istekte bulununca tüm ashap ona saldırarak bu işi yapmaktan alıkoymaya çalışıyor. Bu tepki, tüm Müslümanların ahlâkî değerleri varlıklarına nüfuz edecek şekilde kabul edip bağlı olduklarını gösteriyor. Bu yüzden biri bu değerleri çiğnemek istediğinde ciddi bir muhalefet ve tepkiyle karşılaşıyordu.

Çağımızda da ahlâkî atmosferin oluşturulması, ahlâkî eğitim metodu olarak dikkatleri fazlasıyla üzerine çekmiştir. Lickona'ya göre ahlâkî atmosferin oluşturulması, ahlâkî eğitimin etkili yöntemlerindendir. Lickona şöyle diyor: “Bu yöntem sayesinde öğrenciler konuşma aşamasından ileri geçmekte, söylediklerini amele dökmektedirler.”¹¹

Uygun ahlâkî atmosfer oluştuğunda, bu ortamda yaşayan yeni nesil, uygulamalı olarak ahlâkî değerlerle aşına olmakta ve taklit ve uyum yoluyla günlük yaşamlarında kullanmaktadırlar.¹²

d) Muhabbet ve İhsan

Peygamber (s.a.a) ve Ehl-i Beyt'in (a.s) siyerinde başkalarına muhabbet ve ihsanda bulunmak yüce bir konuma sahiptir. Bu siyerlerden bir-kaçını naklediyoruz:

Mekke'nin fethinde Müslümanlar Mekke'ye girdiklerinde, herkes Peygamber'in (s.a.a) kendisine ve dostlarına yaptıkları tüm zulümlerin ve namertliklerin intikamını alacağını bekliyorlardı. Onların esir edilerek mallarına el konulmasını ve öldürülmelerini emredeceğini düşünüyorlardı. Bununla birlikte “Bugün öldürme günüdür” diye bağırان Müslümanlara cevaben Peygamber (s.a.a) şöyle buyuruyordu: “Bugün muhabbet günüdür.” Sonra da çok az kimse dışında tüm Mekke halkının özgür olduğunu ilân etti.

¹⁰ El-Heysemî; Mecmau'z-Zevâid ve Menbau'l-Fevâid, C. 1, s. 129.

¹¹ Lickona; “Teacher's role in character education” in Journal of Education, s. 7.

¹² Söylememiz gerekir ki, ahlâkî atmosferin oluşturulmasının iki rolü vardır: 1- Giriş ve ortam hazırlama rolü. 2- Öğrencide ahlâkî değer oluşturma, bunlarla tanıştırma ve yönlendirme rolü. Ama ilk rol daha renkli ve kuvvetli olduğu için, ortam hazırlayan yöntemler içinde zikrettik.

İmamlar'ın (a.s) yöntemi de böyleydi. İmam Hasan Mücteba (a.s) ile ilgili şöyle rivayet edilir:

Şamlı bir adam İmam Hasan'ı (a.s) at üzerinde gördü ve kötü sözler söylemeye ve hakaret etmeye başladı. İmam (a.s), adam kötü sözlerini bitirene dek bekledi ve ona cevap vermedi. Sonra ona dönerek selam verdi, gülümsedi ve şöyle buyurdu: “Ey şeyh, sanırım yabancısın ve bir yanlış anlama söz konusu olmuş. Eğer seni hoşnut etmemizi istersen şunları yapabiliriz: Eğer bizden bir şey istersen sana veririm. Eğer yol göstermemizi istersen sana yol gösteririm. Eğer bir işin varsa onu yaparız. Eğer aç isen seni doyururuz. Eğer çıplaksan seni giydirelim. Eğer muhtaçsan seni ihtiyaçsız kılarız. Eğer kaçıyorsan seni koruruz. Neye ihtiyacın varsa onu temin ederim. Şimdi eğer eşyanı toplar, geri döneceğin zamana kadar misafirimiz olursan daha iyi olur. Çünkü bizim yerimiz geniş, makamımız yüce ve malımız çoktur.” Şamlı adam bu sözleri işitince ağlamaya başladı ve şöyle dedi: Şehadet ediyorum ki sen Allah'ın yeryüzündeki halifesisin ve Allah risaletini nereye koyacağını daha iyi biliyor. Sen ve baban halk arasında en çok kin duyduğum kimselerdiniz. Oysa şimdi sen benim için halk arasındaki en sevgili kimsesin.” Adam eşyalarını topladı ve dönene kadar İmam'ın (a.s) misafiri oldu. Ayrıca İmam'ın (a.s) dostlarından biri oldu.¹³

İmam Zeynelâbidîn'in (a.s) siyerinde de şöyle geçmektedir:

Biri İmam Zeynelâbidîn'e (a.s) hakaret etti. İmam'ın (a.s) hizmetkârları onu cezalandırmak istediler. İmam (a.s) şöyle buyurdu: “Onu bırakınız. Bizim hakkımızda bilmedikleri, söylenenlerden daha fazladır.” Sonra şöyle buyurdu: “Ey adam, bir hacetin var mı?” Bunun üzerine adam utandı. İmam (a.s) elbisesini ona bağışladı ve bin dinar verilmesini emretti. Bunun üzerine adam döndü ve feryat ederek şöyle dedi: Şehadet ediyorum ki sen Allah Resulü'nün evladısın.¹⁴

İmam Bâkır'ın (a.s) dostlarından Amr bin Dinar ve Abdullah bin Ubeyd şöyle söylüyorlar:

Ne zaman İmam Bâkır'ı (a.s) görmeye gitseydik bizim ağızımızı, hediyemizi ve giysimizi temin ederek şöyle buyuruyordu: “Siz beni görmeye gelmeden önce bunları sizin için hazırlamıştım.”¹⁵

¹³ Meclisî; Bihâru'l-Envâr, C. 43, s. 344.

¹⁴ a.g.e., C. 46, s. 95.

¹⁵ a.g.e., s. 288.

Şimdi şu soru akıllara gelmektedir: Neden onlar başkalarına bu kadar ihsan ve muhabbette bulunma üzerinde duruyorlardı?

Öyle görünüyor ki bu kadar üzerinde durmalarının sırlarından biri, ihsan ve muhabbetin bıraktığı etkiden ötürüdür. Başkalarına ihsanda bulunmak, ihsanda bulunana ilgi ve sevgi duyulmasını sağlar. Kur'an-ı Kerim'de şöyle okuyoruz:

“İyilikle kötülük bir olmaz. Kötülüğü en güzel bir şekilde sav. Bir de bakarsın ki, seninle arasında düşmanlık bulunan kimse sanki sıcak bir dost oluvermiştir.”¹⁶

Emiru'l-Muminin Ali'nin (a.s) sözüne göre:

“İnsan, ihsan ve muhabbetin kölesidir.”¹⁷

Bu ilgi ve sevgi de ortamı ihsan edenden etkilenmek için hazır hale getirmektedir. Zira insan kalbi neye ilgi duyarsa, diğer uzuvları da ona ilgi duymakta ve bu ilgi de arkasından kabul etme ve peşinden gitmeyi getirmektedir. Bilimsel araştırmalar da bu konuyu onaylamaktadır. Taylor şöyle diyor: “Psikologların bulgularına göre dinleyici, konuşmacıya ne kadar olumlu bakarsa o oranda olumlu bir ilişki gerçekleşmektedir ve konuşmacının düşüncesi doğrultusunda görüşünü değiştirmesi ihtimali de daha fazladır.”¹⁸ Konuyu açıklamak için devamında şöyle demektedir: “İnsanlar bilgilerinin duygularıyla uyumlu olmasını istedikleri için, görüşlerini büyük ihtimalle sevdikleri kimselerin görüşüne uygun olarak değiştirmektedirler.”¹⁹

Buna göre, başkalarına muhabbet ve ihsanda bulunmak, ortamı ahlâkî eğitim ve eğitiminin etki edebilmesi için müsait hale getiren yöntemlerden biridir, diyebiliriz.

2- Ahlâkî Basiret ve Bilinç Eğitimi Yöntemleri

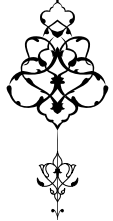
İnsan düşünen ve bilen bir varlıktır. Bu sebeple davranışları ve yönelişlerinin şekil almasında bilginin önemli bir rolü vardır. Bu kural insanın

¹⁶ Fussilet, 34.

¹⁷ Amidi; Gururu'l-Hikem ve Dururu'l-Kilem, s. 385.

¹⁸ Taylor et al, Social Psychology, s. 148.

¹⁹ a.g.e.

ahlâkî davranışları ve yönelişleri için de geçerlidir. Bu yüzden Peygamber (s.a.a) ve Ehl-i Beyt'in (a.s) siyerinde ahlâkî basiret ve bilinç eğitimi üzerinde durulmuş ve bunun gerçekleşmesi için yöntemler sunulmuştur. Bu yöntemler iki kısma ayrılır: Biri öğrenciyi ahlâkî öğretilere aşına kılma yöntemleri, diğeri ahlâkî düşüncenin eğitimi yöntemleri.

Burada şu uyarıyı yapmamız gerekir. Ahlâkî basiret ve bilinç eğitimi yöntemleri kaynağını ahlâkî faziletlerin eğitimi (dördüncü esas) ile birlikte ahlâkî esasların öğretimi esas ve kulluk eğitimiyle (üçüncü esas) birlikte ahlâkî düşüncenin eğitimi esasından alır.

a) Öğrenciyi Ahlâkî Öğretilerle Aşına Kılma Yöntemleri

Ahlâkî basiretin kuvvetlendirilmesi ve geliştirilmesinde öğrenciyi ahlâkî öğretilerle aşına kılmanın temel rolü vardır. Bu yüzden Peygamber (s.a.a) ve Ehl-i Beyt (a.s) ahlâkî ilimlerin öğretilmesine hususi özen gösteriyorlardı. Bu öğretilerin mahsulü, çeşitli hadis derlemelerinde kayıtlı edilmiştir. Örnek olarak Peygamber (s.a.a) ve Ehl-i Beyt'in (a.s) bazı ahlâkî öğretilerini nakledelim. Allah Resulü (s.a.a) vasiyetlerinden birinde Hz. Ali'ye (a.s) şöyle buyuruyor:

“Ey Ali, sözün afeti yalandır, ilmin afeti unutkanlıktır, ibadetin afeti gevşekliliktir, büyüklüğün afeti minnet koymaktır, cesaretin afeti zulümdür, güzelliğin afeti nazlanmaktır ve şerefın afeti ise övünmektir. Ey Ali, doğru sözlülüğü bırakma, hiçbir zaman ağzından bir yalan çıkmasın. Hiçbir zaman hainliğe kalkışma. Allah'tan kork, sanki onu görüyormuş gibi. Malını ve canını din yolunda ver. Ahlâkî faziletlere amel et ve kötü huylardan uzak dur.”²⁰

Peygamber (s.a.a) ve Ehl-i Beyt'in (a.s) siyerine dikkat edilirse, onların öğrencileri ahlâkî öğretilerle aşına kılmak için aşağıda beyan edeceğimiz yöntemlerden faydalandıkları görülecektir.

-Ahlâkî Ölçülerin ve Esasların Öğretimi

Ahlâkî öğretiler geniş bir alana yayılmıştır. Ahlâk, davranışın mantığı olduğundan öğrenci, ahlâkî öğretileri kendi yaşamının çeşitli durumlarına

²⁰ Harrânî; Tuhefu'l-Ukul; s. 6.

uyarlayabilmelidir. Ahlâkî öğretimin temel sorunlarından biri, ahlâkî öğretilerin öğrenciye, çeşitli durumlarda öğretmenine ihtiyaç duymadan ahlâkî vazifesini belirleyip amel edebileceği şekilde verilebileceğidir. Masumlar (a.s) bu sorunu çözmek için genel ahlâkî kuralların yanında bazı özel yöntemlerden yararlanmışlardır. Bunlar ameli ölçülerin beyanıdır. Örneğin bazı nebevî öğretiler şöyledir:

“Cennet zorluklarla ve hoşlanılmayan işlerle iç içedir, cehennem ise şehvet ve hoşlanılan işlerle çevrilmiştir.”²¹

“İyiliğin kendisini mutlu, kötülüğün ise mutsuz ettiği kimse mümindir.”²²

“Doğruluğundan şüphe ettiğin şeyi bırak ve doğruluğundan emin olduğun şeye amel et.”²³

“Üç şeyin şerrinden âmânda olan kimse, tüm kötülüklerden âmândadır: Laklaka, kabkaba, zebzebe. Laklaka dilidir, kabkaba midesi ve zebzebe avret yeri.”²⁴

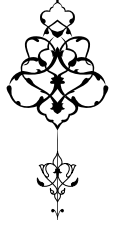
Bu beyanlardan her biri, ameli bir ölçünün karşılığıdır. Öğrenci bunlara bakarak kolaylıkla doğruyu yanlıştan, beğenilen davranıştan beğenilmeyenden ayırabilir. İlk rivayette Resulullah (s.a.a) öğrenciye doğruyu yanlıştan ayırabileceği genel bir ölçü vermektedir. Kural şudur: İnsanın nefsanî meyillerine ve yönelişlerine uygun olan her iş yanlıştır. Karşısında nefsanî meyillere ve yönelişlere uygun olmayan işler ise mutlaka doğrudur. Örneğin cinsel sınır tanımazlık insan mizacıyla uyumludur. Bu kurala göre bu işin yanlış olduğunu söyleyebiliriz. Çaresizlere yardım etmek, insanın kendisine tapan ruhiyesiyle uyumsuzdur. Bu kurala göre doğru bir davranış olduğunu anlayabiliriz. İkinci rivayette iyi işlerden mutlu olmanın, kötü işlerden içten mutsuz olmanın gerçek imanın göstergesi olduğu söylenmiştir. Bu ölçüyü herkes kullanabilir ve kendi haline az bir dikkatle İslâm'ın emirlerine ne derece bağlı olduğunu anlayabilir. Üçüncü rivayette yakîn etme kuralı vardır. Bir işin doğruluğundan şüphe ettiğinde yapma ve doğruluğundan şüphe etmediğin işleri yap. Bu kural da insanın yanlış işlere bulaşmasını kolayca engeller. Dördüncü

²¹ Meclisî; Bihârul-Envâr, C. 67, s. 78.

²² a.g.e., C. 74, s. 170.

²³ a.g.e., s. 171.

²⁴ Deylemî; İrşâdu'l-Kulûb, C. 1, s. 103.

konuşmada ise öğrenci, üç uzvunun tehlikeli sarsıntılara sebep olabileceği konusunda uyarılmaktadır: Dil, mide ve avret yeri. Öğrenci ahlâkî pisliklere bulaşmamak için sürekli bu üç uzvuna dikkat etmelidir.

Hız. Ali (a.s) de ahlâkî öğretileri anlatırken bu yöntemi kullanmıştır. Kendi evladına da öğrettiği ahlâkî öğretilerden birinde şöyle buyurmaktadır:

“Oğlum, kendini, kendin ve başkaları arasında ölçü olarak belirle. Kendi sevdiğin şeyi, başkaları için de sev ve kendi beğenmediğin şeyi başkaları için de beğenme. Zulmetme, nasıl ki kendine zulmedilmesini de istemezsin. İyilik yap, nasıl ki sana iyilik yapılmasından da hoşlanırsın. Başkalarında çirkin gördüğün davranışları, kendin de yapmış olsan çirkin gör. Kendin için beğendiğini başkaları için de beğen.”²⁵

Emiru'l-Muminin (a.s) bu rivayette her kişinin, her durumda kendi vazifesini belirleyebileceği ölçüler vermiştir. Bu ölçü insanın kendisini başkalarının yerine koymasıştır. Böylece başkalarının hangi davranışları gösterdiğinde hoşlandığını, hangilerinde rahatsız olduğunu görebilir. Hoşlanılan davranış ahlâkî açıdan beğenilir, hoşlanılmayan davranış ise beğenilmez. Hız. Ali (a.s) başka bir rivayette şöyle buyurmaktadır:

“Zahit, haramın sabrını yenmediği, helalin kendisini şükürden alıkoymadığı kimsedir.”²⁶

Bu rivayette de zühd mefhumu kavramsal ve öznel değil, bilimsel ve nesnel özelliklerle tanıtılmıştır. Herkes kolaylıkla kendisinin ve başkalarının zühdünü tartabilir.

Burada şu noktayı zikretmemiz gerekir ki yukarda söylediklerimizle, bugün ahlâk kitaplarında ahlâkî kurallar ve esaslar olarak anlatılanlar arasında temel bir fark vardır. Ahlâkî kaynakların birçoğunda adalet, ahlâkî bir esas olarak beyan edilmiştir ama bu kitaplardaki esas, ahlâkî değerlerin kaynağı olan bir kuraldır. Böyle bir kural kabul edilse ve yerine göre gerekli de olsa, bu konunun başında söylenen sorunu halletmek için yeterli değildir. Çünkü yaşamın birçok alanında bu kuralların doğruluğunun belirlenmesi, halkın geneli için zor bir iştir. Bu yüzden öğrenci sadece

²⁵ Harrânî; Tuhefu'l-Ukul; s. 68.

²⁶ Meclisî; Bihâru'l-Envâr, C. 75, s. 37.

bu esasa dayanarak ahlâkî vazifesinin ne olduğunu belirleyemez. Oysa yukarda bazılarını anlattığımız Peygamber'in (s.a.a) ve Ehl-i Beyt'in (a.s) sözlerindeki ölçüleri hem herkes anlayabilir, hem de yaşamdaki farklı durumlarda kendisine dayanarak ahlâkî vazifeler belirlenebilir. Sonuç olarak daha önce beyan ettiğimiz ahlâkî ölçüler, ahlâkî kural ve esasları tamamlayıcı niteliktedirler.

Dünya Görüşü ve Ahlâkî Değerler Felsefesinin Beyanı

Ahlâkî basiret ve bilinç eğitiminde önemli yöntemlerden birisi, genel bir dünya ve insan görüşüne sahip olmaktır ve ahlâkî değerler bunun üzerine kuruludur. Ahlâkî eğitim ancak öğrencinin içinde kök salmış uygun inançlar üzerine kurulursa sağlam bir temel üzerine oturmuş olur. O zaman bu verimli toprakta yeşermiş ahlâk ağacının meyve vereceği ümit edilebilir. Bu tatlı ve ferahlık veren meyvenin sahibi ahlâkî basiret ve bilinç, yüce ahlâkî duygular ve beğenilen ahlâkî davranışlardan faydalanabilir.

Peygamber (s.a.a) ve Ehl-i Beyt'in (a.s) siyerinde dikkat çeken konulardan biri, ahlâkın ve ahlâk eğitimi temellerinin öğretimine fazlasıyla önem vermeleridir. Her fırsatta ahlâk ve ahlâk ve ahlâk eğitiminin temeli olan İslâmî dünya görüşünü öğrencilere vermeye çalışıyorlardı. Burada bu öğretilerden sadece birkaçını vermekle yetineceğiz:

Allah Resulü (s.a.a) Azba adlı devesinin üzerinde bize bir hutbe okuyordu ve şöyle buyurdu:

“Ey insanlar, sanki ölüm başkalarına yazılmış ve hak başkalarına vacip olmuş ve sanki ölümler çok yakında yanımıza dönecek yolculardır ve dönüş nişaneleri kabirleridir. Sanki onlardan sonra ölümsüzümüz gibi miraslarını yiyoruz. Tüm ibret kaynaklarını unutmuşuz ve tüm zorluk ve kıtlıklardan âmândayız. Ne mutlu onlara ki günahattan başka elde ettikleri her şeyi bağışlarlar, fakihlerle ve bilginlerle otururlar ve miskinlerle ve zayıflarla gidiş gelişleri vardır. Ne mutlu ona ki nefsi zelil, yaratılışı iyi, bâtını da salihdir ve kimseye şerri dokunmaz. Ne mutlu ona ki malının fazlasını bağışlar, sözün fazlasını konuşmaz, sünnetlere amel eder ve bid'atlerden uzak durur.”²⁷

²⁷ Meclisî; Bihâru'l-Envâr, C. 74, s. 177.

Bu rivayette Peygamber (s.a.a) önce ahlâk felsefesi ve ahlâkî eğitimin temellerini söylüyor, sonra da halkı beğenilen ahlâkî davranışları göstermeye çağırıyor. Bu rivayet esasınca Allah'a ve meada, insanın Allah'ın kulu olduğuna ve emirlerini yerine getirmesi gerektiğine, saadetinin bununla mümkün olduğuna, Allah'ın emirlerine uyanların, uymayanlarla bir olmadığına, kıyamet günü Allah'ın kullarını hesaba çekeceğine, iyileri ödüllendirip kötülerini cezalandıracağına inanç vardır ve bunlar nebevi ahlâk ve ahlâkî eğitimin temelleridirler.

Resulullah'ın (s.a.a) şu siyerine de dikkat edelim. Kays bin Asım şöyle diyor:

Beni Temim'den bir toplulukla beraber Peygamber'in (s.a.a) huzuruna çıktık. Peygamber (s.a.a) bana şöyle buyurdu: "Ellerini su ve sidr ile yıka." Bunu yaparak geri döndüm ve dedim ki: "Ey Allah'ın resulü, bize bir nasihat ver ki faydalanalım." Buyurdu ki:

"Ey Kays, her izzetle beraber bir zillet vardır, her hayatla bir ölüm ve her dünyayla beraber bir ahiret. Her şeyin yanında bir hesaplayan vardır ve her şeyin bir koruyucusu. Her iyi işin bir sevabı vardır ve her kötü işin bir azabı ve her ömür için bir ecel kaydedilmiştir. Ey Kays, seninle beraber mecburen defnedilecek bir yoldaşın vardır ve o canlıdır, sen de onunla defnedileceksin ama ölölü olacaksın. Eğer yoldaşın yüce olursa seni yüceltir, eğer alçak olursa seni alçaltır. Sensiz haşrolmayacaktır ve sen de onsuz haşrolmayacaksın. O olmadan senden sorulmayacak ve o olmadan yerinden kaldırılmayacaktır. Öyleyse yoldaşının salih ve layık olmasına dikkat et. Eğer layık olursa ondan başkasıyla yakınlaşmayacaksın ve eğer çirkin olursa ondan başkasından korkmayacaksın. Bu yoldaş senin amelindir."²⁸

Bu rivayette de Peygamber (s.a.a) önce güzel ve latif bir anlatımla ahlâkî eğitimin temellerini ve dünya görüşünü anlatmakta, sonra Kays'ı iyiliğe çağırmakta ve kötü amellerden uzak durmasını tembihlemektedir.

Ahlâkî dünya görüşü sadece ahlâkî basiretin şekil almasında değil, ahlâkî öğretileri ve değerleri uygulamaya yöneltmede de etkilidir. Çünkü sadece değerleri bilmek, kişide onları uygulamak için gerekli isteklendirmeyi sağlamamaktadır. Zira değerlere uygun davranma isteklendirmesinin kökü, varlık âlemine ve insanın bu dünyadaki yaşamına dair temel inançlara dayanır ki bunlar da genellikle dinidir.

²⁸ Meclisî; Bihâru'l-Envâr, s. 178.

Ahlâkî davranışların önündeki engellerin beyanı ve bunların üstesinden gelme yolları

Ahlâkî basiret ve bilincin şekillenmesinde önemli etkiye sahip yöntemlerden bir diğeri, ahlâkî davranışların önündeki engelleri bilmek ve ortadan kaldırmaktır. Peygamber (s.a.a) ve Ehl-i Beyt'in (a.s) siyerindeki özelliklerden biri de ahlâkî eğitimde ahlâk ve ahlâkî eğitim engellerine fazlasıyla önem verilmesi, dikkatle açıklanması ve bunlarla mücadele yolları sunulmasıdır. Burada örnek olarak birkaç siyeri nakledeceğiz. İlki Peygamberimiz'in (s.a.a) siyerinden:

“Diriliş gününde halk şu üç tarafın birinden getirilirler: İçine düştükleri dinî şüpheden, meylederek seçtikleri lezzetten veya akrabalık taassubuna göre davranmaktan. Ne zaman dinde şüpheyi düşecek olursanız, yakîn ederek ona amel etmekten kaçının, ne zaman şehvet size sunulursa zühd ile kökünü kazıyın, ne zaman (taassup kaynaklı) öfke sizi zahmete sokarsa affederek öfkeyi defedin. Çünkü diriliş gününde münadi Allah'tan bir mükâfat isteyen varsa kalsın diye seslenir ve affedenlerden başkası ayağa kalkmaz. Acaba Allah Teâlâ'nın şöyle buyurduğunu duymadınız mı? “Affeden ve ıslah edenin eciri Allah iledir.”

Bu rivayette Peygamberimiz (s.a.a) beğenilen davranışlara mani olan üç engelden bahsetmiş ve onlarla savaşıma yolu sunmuştur. Üç engel: Dinî meselelerde şüphe, meşru olmayan meyil ve şehvet, akrabalık taassubu. Bu konuda Hz. Ali'nin (a.s) şu buyruğuna teveccüh edelim:

“İki şey halkı mahvetmiştir: Fakirlikten korkmak ve gururlanmak.”²⁹

Diğer bir rivayette de şöyle buyuruyor:

“Ey insanlar, dünya sevgisinden kaçın. Çünkü tüm hataların başlangıcı, tüm belaların kapısı, tüm fitnelerin yoldaşı ve tüm günahlara çağırandır.”³⁰

Ahlâkî ve Ahlâkî Olmayan Davranışların Sonuçlarının Beyanı

Peygamber (s.a.a) ve Ehl-i Beyt'in (a.s) siyerindeki seçkin yöntemlerden bir diğeri, ahlâkî ve ahlâkî olmayan davranışların sonuçlarının anlatılmasıdır. Birçok konuda halkı faziletlere davet edip kötü huylardan

²⁹ Meclisî; Bihâru'l-Envâr, s. 91.

³⁰ a.g.e.

alıkoymanın yanında bunların sonuçlarını da açıklamışlardır. Sadece üç örnek vermekle yetiniyoruz. İmam Sâdık (a.s) şöyle buyuruyor:

“İsrafin mirası muhtaçlık ve orta yolun mirası ihtiyasızlıktır.”³¹

“İffetli olmak ile insanın amelleri (pisliklerden) arınır.”³²

Diğer bir rivayet de şöyledir:

“İffet ve kanaatten nasiplenenin izzeti de beraberinde olur.”³³

Ahlâkî ve gayrı ahlâkî davranışların sonucunu bilmenin üç önemli eğitsel etkisi vardır: İlki, öğrencinin ahlâkî basiretini ve bilincini artırır. İkincisi, ahlâkî olarak doğru karar verme ve seçim yapma gücünü takviye eder. Çünkü yaptığının sonuçlarını bilen kimse onun fayda ve zararlarını daha iyi tartabilir ve ona göre yapıp yapmamayı tercih eder. Üçüncüsü, amelin sonucunu bilmek öğrencide ahlâkî davranışı oluşturur veya kuvvetlendirir. Çünkü insan genellikle yaptığı işlerde kendisi için bir fayda arar. Ahlâkî olmayan davranışın geçici lezzetinin sonsuz zararları olduğunu bilirse kuvvetle muhtemel, onu yapmaktan vazgeçer. Aynı şekilde eğer ahlâkî amelin geçici zahmetinin uzun müddetli faydaları olduğunu bilirse kuvvetle muhtemel onu yapar.

Ahlâkî Hikâyelerin Anlatılması

Ahlâkî basiret ve bilincin geliştirilerek artırılması için kullanılan araçlardan biri olan hikâye anlatmanın uzun bir geçmişi vardır. Allah Kur’ân-ı Kerim’de bu yöntemi fazlasıyla kullanmış ve ahlâkî faziletleri bu şekilde tasvir etmiştir. Hz. Yusuf’un (a.s) hikâyesi bunlara bir örnektir. Peygamber (s.a.a) ve Ehl-i Beyt (a.s) de Müslümanların ahlâkî eğitimi için hikâyelerden faydalanmışlardır. Burada bu hikâyelerden üçünü naklediyoruz. İmam Sâdık (a.s) şöyle buyuruyor:

“Beni İsraili muhtaç bir adam vardı ve karısı ona rızık araması için ısrar ediyordu. Adama rüyasında şöyle dediler: Helal olan iki dirhemi mi istersin yoksa haram olan iki bin dirhemi mi? Adam “Helal olan iki dirhem” dedi. Adama “İki dirhem başının altında” denildi. Uyandı ve başının altında

³¹ Kuleynî; Kâfî, C. 4, s. 53.

³² Amidi; Gurur’l-Hikem ve Dureru’l-Kilem, s. 205.

³³ a.g.e., s. 259.

olan iki dirhemi aldı. Bir dirhemiyle balık satın alarak eve geldi. Karısı onu gördüğünde rahatsız oldu ve yeminle balığa elini sürmeyeceğini söyledi. Adam kendisi kalktı ve balığın karnını yardığında iki tane inci gördü. Onları kırk bin dirheme sattı.”³⁴

Bu, İmam'ın (a.s) ailenin geçimini helal yoldan sağlamanın gerekliliğiyle ve bunun bereketiyle ilgili anlattığı bir hikâyedir. Yine diğer bir siyerde İmam Sâdık'tan (a.s) şöyle buyurduğu nakledilir:

“Beni İsraili bir abid, Beni İsraili bir kadını misafirliğe çağırdı ve ona istek duydu. Ancak ne zaman nefsi bu çirkin işi yapmak için ona vesvese verse bir parmağını ateşe yaklaşıtıyordu. Sabaha dek bu durum tekrarlandı. Sonra kadına şöyle dedi: Dışarı çık, ne kötü bir misafirdin.”³⁵

Bu hikâye de nefsin iffeti ve nefsin isteklerine karşı koymakla ilgilidir. Karar vermeyle ilgili olan bir başka hikâye de İmam Bâkır'dan (a.s) nakledilmiştir:

“Beni İsraili bir hâkim vardı ve aralarında hak üzere hükmederdi. Ölümü yaklaştığında karısına şöyle dedi: “Öldüğümde bana gusûl ver, kefenle ve tabuta koy. Yüzümü de ört ki kötü bir manzarayla karşılaşmayasın.” Öldüğünde kocasının isteklerini yerine getiren kadın, bir müddet geçtikten sonra kocasının yüzünü görmek için kefenini biraz açtı. Birden bir solucaının onun burnunu yediğini gördü ve bu görüntü ile vahşete kapıldı. Gece kocası rüyasına girerek şöyle dedi: “Gördüğün şey senin kardeşinin yüzündendir. Onun birisiyle bir sorunu vardı. Aralarında hükmetmem için benim yanıma geldi. Yanımda oturduklarında dedim ki “Allah'ım, hak karımın kardeşinde olsun, kararım onun faydasına olacak şekilde yön ver.” Davayı incelediğimde gördüm ki kardeşin tamamen haklıdır ve ben de onun lehine, davalının da aleyhine karar verdim. Gördüğün şey, benim, kardeşinin haklı olmasını istememden dolayıdır ki nitekim haklı taraf da oydu.”³⁶

Eğitim araştırmaları da ahlâkî içerikli hikâyelerin, ahlâkî eğitimde önemli bir rolü olduğunu isbat etmiştir. Halstead ve Taylor'ın sözlerine göre “birçokları hikâye okumanın hem ahlâkî anlayışı çoğalttığı hem de ahlâkî duyguları arttırdığı inancındadırlar.”³⁷

³⁴ Meclisî; Bihâru'l-Envâr, C. 100, s. 29.

³⁵ a.g.e., C. 14, s. 492.

³⁶ Kuleynî; Kâfî, C. 7, s. 410.

³⁷ Halstead ve Taylor; Values in Education and Education in Values, s. 182.

Söylediklerimizden hikâyenin ahlâkî basiret ve bilincin gelişimi ve ilerlemesi üzerinde önemli rolü olduğu aydınlandı. Ama hikâyenin etkisinin nasıl olduğu pek açık değildir. Öyle görünüyor ki ahlâkî hikâyelerin etki etmesinde birkaç etken müessirdir:

İlki, hikâyelerde, diğer yöntemlerde olmayan bir cazibe vardır. Bu da dinleyenlerin gizli ahlâkî mesajlara daha fazla dikkat etmelerini sağlamaktadır.

İkincisi, insan hayatı sıkıntı ve sorunlarla doludur. Kişinin başarısı bu sorunların üstesinden gelebilmesine bağlıdır. Diğer taraftan McIntyre'nin dediği gibi "Ahlâkî faziletler hayatın sorunlarının ve engellerinin üstesinden gelme yollarıdır. Kişi aslında hikâyelerdeki, sorunların ve engellerin üstesinden gelme yöntemleri arasında ihtiyacı olan ahlâkî fazileti öğrenmekte ve içine sindirmektedir."³⁸ Üçüncüsü, ahlâkî hikâyelerin etkisi ahlâkî basiret ve bilinç gelişimiyle sınırlı değildir. Öğrencide görüşlerin, sebeplerin, beğenilen ahlâkî davranışların oluşturularak kuvvetlendirilmesi üzerinde de etkilidir. Çünkü hikâyeyi okuyan, Ahmet Medkur'un da söylediği gibi, istemeden ve bilinçsizce kendisini hikâyedeki şahsiyetlerin yerine koymakta ve onların hareketlerini yapmaktadır. Sanki kendisi hikâye kahramanlarının yaptıklarını yapmaktadır. Bunun sonucunda onlarla sevinip onlarla üzülmektedir.

Dördüncüsü, okur istemeden ve kasıtsız olarak kendisini hikâyenin kahramanlarıyla kıyaslamaktadır. Eğer hikâye kahramanları kendisinden daha iyi bir konumdaysalar, kendisi de onların konumunda olabilmeyi istemektedir. Ancak kahramanlar istenmeyen, hoşla gitmeyen bir durumdaysalar kendi durumundan memnun olmakta ve bununla övünmektedir.³⁹ Ayrıca insanlar ve özellikle de çocuklar, hikâyenin kahramanlarının davranışlarını taklit etmeye çalışırlar.

Bu şekilde, hikâyenin öğrencide hem ahlâkî basiret ve bilinci geliştirdiğini, hem de olumlu ahlâkî isteklendirme ve yöneliş sağladığını söyleyebiliriz.

³⁸ Elias; Philosophy of Education: Classic and Contemporary, s. 51.

³⁹ Medkur; Minhacut-Terbiyeti Esasihi ve Mukevvenâtihi, s. 246.

Ahlâkî Düşünce Eğitimi Yöntemleri

Ahlâkî düşünce gücü eğitiminin, ahlâkî basiret ve bilincin geliştirilmesi ve kuvvetlendirilmesinde önemli bir role sahiptir. Bu güce sahip olan kimse, kolaylıkla değişik şartlar altında ahlâkî vazifesini bilebilir, doğru seçimi yapabilir ve ahlâkî sapkınlıklara düşmekten âmanda olur.

Bu yüzden Peygamber (s.a.a) ve Ehl-i Beyt'in (a.s) siyerinde ahlâkî düşünce eğitimi ve gelişimi -"Ahlâkî eğitimin hedefi" konusunda da geçtiği gibi- üzerinde durulan bir konudur. Bunu onaylayan sünnetler de "Peygamber (s.a.a) ve Ehl-i Beyt'in (a.s) siyerinde ahlâkî eğitimin nihai hedefi" konusunda işlendi. Bu yüzden burada tekrar etmiyoruz. Peygamber (s.a.a) ve Ehl-i Beyt (a.s) ahlâkî düşüncenin eğitimi ve gelişimi için aşağıda beyan edeceğimiz yolları kullanmışlardır.

Ahlâkî Konular Üzerinde Düşünmenin Teşvik Edilmesi

Düşünmenin insanda yüce bir makamı vardır. Öyle ki bazılarına göre insanı diğer varlıklardan ayıran, düşünme gücüne sahip olmasıdır. İnsanda düşünme, cehaletin dipsiz karanlığından aydınlığa yöneltten bir meşale gibidir. İnsanı heva ve hevesin korkunç uçurumuna düşmekten korur. Bu yüzden birçok rivayette Masumlar (a.s) halkı düşünmeye, özellikle de ahlâkî meseleler ve kendi davranışları ve amelleri üzerinde düşünmeye davet etmişlerdir. Hz. Ali (a.s) şöyle buyuruyor:

"Sana düşünmeyi tavsiye ediyorum ki sapmanı önler ve amellerini ıslah eder."⁴⁰

Diğer bir rivayette de şöyle buyuruyor:

"Tefekkür, iyiliğe ve (iyilikle) amel etmeye çağırır."⁴¹

Yine diğer bir rivayette şöyle buyurduğunu okuyoruz:

"Düşünce, amellerin güzelliğini ve çirkinliğini gösteren bir aynadır."⁴²

Açıktır ki bu rivayetlerde sözü edilen, insanı iyiliğe çağırان, amellerinin iyiliğini ve kötülüğünü gösteren ve amellerini ıslah eden düşünce,

⁴⁰ Amidi; Gururu'l-Hikem Durru'l-Kelem, s. 57.

⁴¹ Kuleynî; Kâfî, C. 2, s. 55.

⁴² Amidi; Gururu'l-Hikem Dururu'l-Kilem, s. 57.

ahlâkî davranış ve ameller üzerinde (ahlâkî düşünce) düşünmektir. Çünkü diğer konular üzerinde düşünmenin böyle bir sonucu yoktur. Üstelik Kur'ân-ı Kerim'de de halk, ahlâkî kurallara uymayan ve İlâhî ölçüleri ayakları altına alan kimselerin başlarına gelenlerden ders almaya çağrılmışlardır.

“De ki: Yeryüzünde gezip dolaşın da suçlu günahkârların nasıl bir sona ulaştıklarını görün.”⁴³

Sonuç olarak bakıldığında Masumlar'a (a.s) göre davranış ve ameller üzerinde düşünmek, amellerin iyiliğini ve kötülüğünü göstermekte ve bu yönüyle ahlâkî düşünme gücünü takviye ederek geliştirmektedir.

Ameli Yapmadan Önce Düşünmenin Teşvik Edilmesi

Bir davranışı göstermeden önce iyiliğini veya kötülüğünü belirlemede ve ahlâkî sapmalara düşmeyi önlemede düşünmenin önemli bir rolü vardır. Bu yüzden birçok rivayette amelden önce düşünmek tavsiye edilmiştir. İmam Bâkır (a.s) şöyle buyuruyor:

“Bir adam (s.a.a) yanına geldi ve dedi ki: Bana bir şey öğret. Peygamber (s.a.a) şöyle buyurdu: “Halkın elinde olan şeyden ümidini kes ki bu nakit bir güçtür.” Adam “Bana daha fazla söyle” dedi. Resul şöyle buyurdu: “Bir işi yapmaya niyetlendiğinde sonucu üzerinde düşün. Eğer iyi ve hayırlıysa devam et ve eğer kötü ve sapkınlıksa bırak.”⁴⁴

Bu rivayete göre bir işi yapmadan önce üzerinde düşünmek, onun iyiliğini ya da kötülüğünü gösterir ve böylece kişi kötü davranışlara bulaşmaktan kurtulur. Üstelik bunu yapmak, ahlâkî düşünceyi de kuvvetlendirmektedir. Hz. Ali (a.s) şöyle buyuruyor:

“Müminin kalbi, dilinin altındadır ve müminin dili, kalbinin altında: Zira mümin ne zaman bir söz söylemek istese üzerinde düşünür. Eğer iyiye izhar eder ve eğer kötüye gizler. Ancak münafık diline ne gelirse söyler ve hangi sözün zararına, hangisinin faydasına olduğunu bilmez.”⁴⁵

Yine Hz. Ali (a.s) oğlu İmam Hüseyin'e (a.s) şöyle tavsiye etmektedir:

⁴³ Neml, 69.

⁴⁴ Muhaddis Nuri; Mustedreku'l-Vesail, C. 11, s. 306.

⁴⁵ Nehcül-Belağa, 176. Hutbe.

“İşlerinin sonu hakkında düşünmeyen kimse onların içine dalar. Gerçekte kendisini günahlara maruz bırakmaktadır. Bir işi yapmadan önce düşünmek, seni pişmanlıklardan korur.”⁴⁶

Ahlâkî Konular Hakkında Tartışmak

Peygamber (s.a.a) ve Ehl-i Beyt'in (a.s) siyerinde kullanılan yöntemlerden biri de öğrenciyle ahlâkî konular üzerinde tartışmaktır⁴⁷. Burada bu tartışmalardan bir kaçını naklediyoruz. Ebu İmame şöyle söylüyor:

Bir genç Peygamberimizin (s.a.a) huzuruna gelerek şöyle dedi: Ey Allah'ın Resulü, bana zina etmem için izin ver.” Müslümanlar ona saldırarak onu bu konuşmadan alıkoymak istediler. Peygamber (s.a.a) şöyle buyurdu: “Yakına gel.” Genç yaklaştı ve Peygamber (s.a.a) ona şöyle buyurdu: “Acaba bu işin annenle yapılmasından hoşlanır mısın?” Genç “Hayır” diye cevapladı. Buyurdu: “Halk da birisinin anneleriyle zina etmesinden hoşlanmaz.” Buyurdu: “Senin kızınla bu işin yapılmasından hoşlanır mısın?” Genç “Hayır” dedi. Buyurdu: “Halk da bu işin kızlarıyla yapılmasından hoşlanmaz.” Buyurdu: “Acaba bu işin kız kardeşinle yapılmasından hoşlanır mısın?” Genç “Hayır” dedi. Buyurdu: “Halk da kız kardeşleriyle zina yapılmasından hoşlanmaz. Acaba bu işin halanla yapılmasından hoşlanır mısın?” Genç “Hayır” dedi. Buyurdu: “Halk da birisinin halalarıyla zina yapmasını istemez. Acaba bu işin teyzenle yapılmasından hoşlanır mısın?” Genç “Hayır” dedi. Buyurdu: “Halk da birisinin teyzeleriyle zina yapılmasından hoşlanmaz.” O sırada elini gencin üzerine koyarak şöyle dedi: “Allah'ım, onun günahını bağışla, kalbini temizle ve ırzını koru.” Ebu İmame şöyle diyor: O genç ondan (duadan) sonra bu işlere ilgi göstermedi.⁴⁸

Yine Emiru'l-Muminin Ali (a.s) şöyle buyuruyor:

“Bir adam Peygamber'in (s.a.a) huzuruna geldi ve şöyle arzetti: “Ey Allah'ın Resulü, eve girerken annemden izin almalı mıyım?” “Evet” diye buyurdu. Adam “Neden ey Allah'ın Resulü?” diye sordu. Peygamber (s.a.a) şöyle buyurdu: “Eğer onu çıplak görürsen mutlu mu olursun?” Adam “Hayır” dedi. Buyurdu: “Öyleyse izin alarak içeri gir.”⁴⁹

⁴⁶ Muhaddis Nurî; Mustedreku'l-Vesâil, C. 11, s. 306.

⁴⁷ Discussion

⁴⁸ El-Heysemî; Mecmau'z-Zevâid ve Menbau'l-Fevâid, C. 1, s. 129.

⁴⁹ Ravendî; El-Nevadir, s. 136, c. 178.

Bu tartışmada Peygamber (s.a.a) önce eve girerken anneden izin istemenin gerekliliğini, sonra da bunun delilini söylemektedir. Adam da böylece ikna olmaktadır. Diğer bir siyerde Ebu Zer şöyle söylüyor:

Fakir Müslümanlar Peygamber'e (s.a.a) şöyle arzettiler: "Cömert kimseler (Başkalarına maddî yardımında bulunan zenginler) tüm sevapları almaktalar. Çünkü bizim gibi namaz kılıyor ve oruç tutuyorlar. Üstüne bir de mallarının fazlasından sadaka veriyorlar." Peygamber (s.a.a) şöyle buyurdu: "Allah size sadaka imkânını vermedi mi? Her tesbih, sadakadır, her şükür sadakadır, hanımlarınızla ilişkide bulunmanız da sadakadır." Halk dedi ki: "Ey Allah'ın Resulü, şehvetimizi gidermemizin de sevabı mı var?" Buyurdu: "Eğer bunu haram yoluyla giderseydiniz günah değil miydi?" "Evet" dediler. Buyurdu: "Öyleyse bunu helal yoldan yaparsanız sevap kazanırsınız."⁵⁰

Peygamber (s.a.a) tüm bu siyerlerde öğrenciyle tartışıyor ve bu tartışmayla hem öğrenciye ahlâkî değerleri öğretmekte ve onların bilinç düzeyini yükseltmekte, hem de bu yolla ahlâkî düşünce düzeylerini daha yüksek bir merhaleye taşımakta ve dikkatlerini ahlâkî emirlerin o zamana kadar bilmedikleri taraflarına çekmektedir.

Eğitim düşünürleri de günümüzde ahlâkî düşüncenin gelişiminde tartışmanın değerli bir rolü olduğunu anlamışlardır. Bu yöntem ilk olarak Kohlberg tarafından ortaya atılmış, sonra başkaları tarafından da kabul görmüştür. Halstead ve Taylor şöyle diyorlar: "Bu yöntem ilk olarak Kohlberg tarafından, öğrencilerin ahlâkî muhakemesini geliştirmek için ortaya atılmıştı. Şimdi ise çok revaçtadır ve öğrencinin bakışı ve görüşü üzerinde etki bırakabilmek için kullanılmaktadır."⁵¹

Söylediklerimizden çıkan sonuca göre Peygamber (s.a.a) ve Ehl-i Beyt'in (a.s) siyerinde ahlâkî basiret ve bilincin eğitimi ve gelişimi için iki yöntemden faydalanılmıştır: Öğrenciyi ahlâkî öğretilerle tanıştırma yöntemleri: Ahlâkî esas ve ölçülerin öğretimi, dünya görüşünün ve ahlâkî değerler felsefesinin belirtilmesi, ahlâkî davranış engellerinin ve aşılması yollarının belirtilmesi, ahlâkî davranışların getirisi ve akıbetinin ve ahlâkî hikâyelerin anlatılması konularını kapsamaktadır. Düşünme eğitimi yöntemleri: Ahlâkî meseleler üzerinde düşünmenin teşvik edilmesi, amel et-

⁵⁰ Muhaddis Nuri; Mustedreku'l-Vesail, C. 7, s. 263.

⁵¹ Halstead ve Taylor; Values in Education and Education in Values, s. 180.

meden önce düşünmenin teşvik edilmesi ve ahlâkî meseleler hakkında tartışma konularını kapsamaktadır. Şimdi sıra beğenilen ahlâkî adetlerin ve yönelişlerin eğitimi yöntemlerinin incelenmesine geldi.

3- Beğenilen Ahlâkî Adetlerin ve Yönelişlerin Eğitimi Yöntemleri

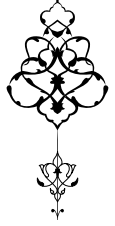
Beğenilen ahlâkî adetlerin ve yönelişlerin oluşturulması, ahlâkî eğitimin önemli bölümlerinden biridir. Bu yüzden Peygamber (s.a.a) ve Ehl-i Beyt'in (a.s) siyerinde ahlâkî eğitim için uygun ortam oluşturma ve ahlâkî basiret ve bilincin geliştirilmesinin yanında, beğenilen ahlâkî adetlerin ve yönelişlerin eğitimi üzerinde de durulmuştur. Sadece ahlâkî düşüncenin eğitimi ve gelişimi üzerinde duran veya sadece beğenilen ahlâkî adetlerin eğitimi üzerinde duran bazı ahlâkî eğitim ekollerinin aksine, Peygamberimizin (s.a.a) ve Ehl-i Beyt'in (a.s) siyerinde hem ahlâkî basiret ve bilincin gelişimi hem de ahlâkî adetlerin ve yönelişlerin eğitimi ve kuvvetlendirilmesi üzerinde durulmuştur. Çünkü bazı düşünürlerin de söylediği gibi ahlâkî düşünce ve bilincin geliştirilmesi, mutlak surette beğenilen davranışların gösterilmesiyle sonuçlanmamaktadır. Hill şöyle diyor: “Davranışın veya bir şeyin iyi olduğunu bilmek, kişinin muhakkak onu yapacağı veya hakkında olumlu bir bakışa sahip olacağı anlamına gelmemektedir.”⁵²

Peygamber (s.a.a) ve Ehl-i Beyt'in (a.s) siyerinde beğenilen ahlâkî adetleri ve yönelişleri eğitmek için özel yöntemlerden faydalanılmıştır. Bunları özetle aktaracağız. Bahsedilen yöntemler üzerinde durmadan önce şu noktanın belirtilmesi gereklidir. Beğenilen ahlâkî adetlerin ve yönelişlerin eğitimi yöntemleri dördüncü esas yani ahlâkî esasların öğretiminin iç içe olması ve ahlâkî erdemlerin eğitimi ve ikinci esas yani zâhir ve bâtının temizlenmesi üzerine kuruludur.

a) Terğîb (İsteklendirme) ve Terhîb (Korkutma)

“Terğîb”, “rağbe”den, “terhîb” ise “rehbe”den veya “ruhb”dan türemiştir. “Rağbe” meyil ve istiyak, “rehbe” ise havf ve korku anlamlarıdır.

⁵² Hill; Values Education in Schools and Challenges, 2004 baskısı, s. 5.

“Terğîb” bir veya birkaç kişiyi bir şeye isteklendirmek veya rağbet ettirmek, “terhîb” ise bir ya da birkaç kişide bir şeye karşı korku oluşturmak anlamlarındadır.⁵³

İsteklendirme ve korkutma, Peygamber (s.a.a) ve Ehl-i Beyt'in (a.s) siyerinde halkın iyi işlere yönelmesini sağlamak ve kötü işlere karşı nefret oluşturarak yanlış ahlâkî işlerin yapılmasından alıkoymak için kullanılmış yöntemlerden biridir. Peygamberimizin (s.a.a) bu hususta söylediği birçok sözü vardır. Öyle ki bazı Müslüman âlimler “et-Terğîb vet- Terhîb minel Hadis-i Şerif” adlı kitaplar yazmışlardır.⁵⁴ Konunun daha çok aydınlanması için Peygamber (s.a.a) ve Ehl-i Beyt'in (a.s) siyerindeki isteklendirme ve korkutmalardan birkaç örneği nakledelim. Peygamberimiz (s.a.a) affetme, hoşgörü ve öfkenin yatıştırılmasına meyillendirmek için şöyle buyuruyor:

“Gazap size hâkim olduğunda af ve hoşgörü ile onu uzaklaştırınız. Kıyamet günü münadi şöyle seslenecek: Mükâfatı Allah'a ait olanlar kalsın. Affedener dışında kimse kalkmasın. Acaba Allah'ın (Kur'ân'daki) şu sözünü duymadınız mı? **“Kim affeder ve ıslah ederse mükâfatı Allah'a aittir.”**⁵⁵⁻⁵⁶

İmam Sâdık (a.s) ihlâsa isteklendirmek için şöyle buyuruyor:

“Her Müslüman kul, Allah'la olan işlerinde halisane amel eder Allah'ın hakkını nefsinden alır ve Allah'ın onun nefsi için belirlediği hakkı eda ederse Allah ona şu iki özelliği inayet eder: Kendisine kanaat edeceği ve başkalarına muhtaç olmayacağı İlâhî rızık ve onu kurtaracak olan İlâhî rızayet.”⁵⁷

Yine İmam Sâdık (a.s) mümin kardeşlerle ilgilenilmesi hakkında şöyle buyuruyor:

“Bir kimse mümin kardeşinin ihtiyacını gidermenin peşindeyken, Allah da onun ihtiyaçlarını gidermenin peşinde olur.”⁵⁸

İmam Sâdık (a.s) başka bir rivayette Sedir Sayrafi'ye servet ve peşinden getirdikleri hakkında şöyle buyuruyor:

⁵³ Enis İbrahim ve diğerleri; El-Mu'cemu'l-Vasit, “rağbe” ve “reheb” kelimelerinin altında.

⁵⁴ Ali; Es-Sunnetu'n-Nebeviyye: Ru'yetu Terbiye, s. 434.

⁵⁵ Şura, 40.

⁵⁶ Deylemî; Ea'lamu'd-Din, s. 338.

⁵⁷ Meclisî; Bihâru'l-Envâr, C. 72, s. 25.

⁵⁸ a.g.e., C. 17, s. 286.

“Ey Sedir, bir kimsenin varlığı çoğalırken, Allah’ın onun aleyhine olan delilleri de çoğalmaktadır. Eğer Allah’ın kendi aleyhinize olan delillerini yok etme gücüne sahipseniz onu yok edin.” Sedir İmam’a (a.s) şöyle arzetti: “Ey Allah Resulü’nün evladı, ne ile?” İmam (a.s) şöyle buyurdu: “Varlığınızla kardeşlerinizin ihtiyaçlarını gidererek.”⁵⁹

Söylediğimiz gibi ahlâkî davranışların getirilerinin anlatılması, öğrencide beğenilen davranışlara karşı meyil ve iştiağ oluşmasını sağlamakta ve beğenilmeyen davranışlara karşı nefret duyulmasına yol açmaktadır. Meyil ve iştiağ, doğru davranışların yapılma sebebinin kaynağı, nefret ise yanlış davranışların terk edilmesinin başlangıcı olmaktadır. Zira insan, yapısal olarak kendisine fayda sağlayan şeylere yönelmektedir. Kendisine zarar veren şeylerden ise nefret ederek sakınmaktadır.

b) İmani Sebeplerin Uyandırılması

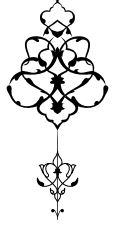
Masumlar’ın (a.s) beğenilen ahlâkî adetlerin eğitimi için kullandıkları yöntemlerden bir diğeri, imanın uyandırılması yöntemidir. Bu yöntemde Masumlar (a.s) öğrencilerin imanına ve dinî inançlarına bağlanarak ve bunları hareketlendirerek, öğrencileri ahlâkî davranışlara yöneltmektedirler.

Haram eğlencelere katılmamak ve bu eğlencelere uygun müzikleri dinlememek, dinî metinlerde üzerinde durulan İslâm’ın ahlâkî değerlerindendir. Bununla birlikte Masumlar (a.s) halkı bu ahlâka aykırı işlerden uzak durmaya özendirmek için onların iman kaynaklarından faydalanıyorlardı. Şu siyere dikkat ediniz:

Ebu Basir’den nakledildiğine göre onun devlette çalışan bir komşusu vardı. Haram yolla bir servet edinmişti ve geceleri haram eğlenceler tertipliyordu. Kadınlar şarkı söylüyor, gelenler de şarapla sarhoş oluyorlardı. Bu Ebu Basir’i çok rahatsız ediyordu. Bu yüzden Ebu Basir defalarca ondan bu yaptığından vazgeçmesini istemişti. Ebu Basir’in komşusu bu ısrarlar karşısında ona şöyle diyordu: “Ebu Basir, ben bu işlere yakalanmış birisiyim (ve bırakma gücüne sahip değilim) ama sen salim ve doğru yoldasın. Benim durumumu İmam’ın Ebu Abdullah’a (Cafer a.s.) açıkla, belki Allah beni bu durumdan kurtarır.”

Ebu Basir diyor ki: Ben Medine’ye gittiğimde bu durumu İmam Sâdık’a (a.s) anlattım. İmam şöyle buyurdu: “Kufe’ye döndüğünde komşun seni

⁵⁹ Meclisî; Bihâru’l-Envâr, C. 17, s. 302.

görmeye gelecek. Benim ağzımdan şöyle söyle: Bu işlerden elini çek, ben söz ve taahhüt veriyorum ki Allah seni cennete sokacak.” Ebu Basir diyor ki: Döndüğümde İmam’ın (a.s) verdiği sözü ona ilettilim. O bana şöyle sordu: Gerçekten İmam Sâdık (a.s) öyle mi buyurdu? Ben “Evet” dedim. Birkaç gün sonra birisini yollayıp beni çağırdı. Girdiğimde gördüm ki çıplak olarak evinin kapısının arkasında duruyor. Dedi ki: Ey Ebu Basir, neyim varsa sahiplerine geri verdim, bana bir şey kalmadı.” Ben bazı arkadaşlarımdan ve kardeşlerimden onun öncelikli ihtiyaçlarını temin ettim. Birkaç gün sonra hasta olduğu haberini yolladı. Ziyaretine gittim ve tedavisi için uğraştım ama fayda etmedi. Can verirken bir ara bayıldı. Ayıldığında şöyle dedi: “Ebu Basir, İmam Sâdık (a.s) sözünü tuttu.” Ebu Basir diyor ki: Komşum bunu dedikten sonra öldü.⁶⁰

Bu siyerde İmam (a.s), Ebu Basir’in komşusunun Allah’a meada ve cennete olan iman ve inancını uyandırarak onu yanlış işlerden alıkoymuş ve doğru işlere yönlendirmiştir.

c) Örnek Sunulması

Peygamberimiz (s.a.a) ahlâkî değerlere öylesine ciddi bağlıydı ki Allah onu överek şöyle buyurmuştu:

“Muhakkak sen yüce bir ahlâk üzeresin.”⁶¹

Sonra halkı ona uymaya çağırarak şöyle buyurdu:

“Andolsun ki Allah’ın Resûlünde, sizin için uyulacak en güzel bir örnek var.”⁶²

Peygamber’in (s.a.a) kendisi de halkı kendisini örnek almaya çağırmaktadır. Emiru’l- Muminin (a.s) şöyle buyuruyor:

“Ben Peygamber’in ardında dolanıyordum, yavru devenin annesinin ardında dolanması gibi. Her gün ahlâkından birini bana öğretiyordu ve ona uymamı emrediyordu.”⁶³

Peygamber (s.a.a) Muaz’a da kendisini örnek almasını emrediyordu. Muaz şöyle diyor:

⁶⁰ Kuleynî; Kâfî, C. 1, s. 395.

⁶¹ Kalem, 4.

⁶² Ahzap, 21.

⁶³ Nehcû’l-Belağa, 192. Hutbe.

“Dedim ki: Ey Allah’ın Resulü, ne yapayım? Buyurdu: Ey Muaz, yakinde Peygamberine uy.”⁶⁴

Emiru’l-Muminin Ali (a.s) da halkı Peygamber’i (s.a.a) örnek almaya çağırıyor ve şöyle buyuruyordu:

“Pak ve temiz peygamberini kendine örnek al. Çünkü o örnek isteyene örnek, delil isteyene delildir. Allah katında en sevgili kullar, peygamberini örnek alarak ona uyan kimselerdir.”⁶⁵

Örnek sunulması şu açılardan önem taşıyor: Evvela öğrenci ahlâkî davranışı amelen, yapılarındaki tüm ayrıntılarıyla ve inceliğiyle görmektedir. Bu yüzden sadece ahlâkî davranışın kendisini değil, meydana getiren şartları, başkalarında bıraktığı etkiyi ve diğer davranışlarla kıyaslandığındaki konumunu da görmektedir. İkincisi, örnek alınan kişide görülen ahlâkî amelin yapılabirliği öğrenci için nesnel olarak isbatlanmaktadır. Bu da bazı ahlâkî davranışların ilk bakışta yapılabirliğinin imkânsız görülebildiği durumlarda önem arzetmektedir. Üçüncüsü, örnek alınan kişinin ahlâkî davranışlarının güzelliğinin görülmesi, öğrencide ahlâkî davranışlar gösterme sebebi ve eğilimi oluşmasını ve kuvvetlenmesini sağlamaktadır.

Bu yöntemin günümüzde birçok taraftarı vardır. Örneğin karakter eğitimi yaklaşımı taraftarları şuna inanmaktadır: “Öğrencilerin ahlâklı olmaları, okulların onlara ahlâkî faziletler eğitimi vermeleri şartına bağlıdır ve fazilet eğitimi için iyi ahlâkî örnekler sunulması lâzımdır. Bu yüzden bu yaklaşımda ahlâkî eğitimin temel yöntemlerinden biri ahlâkî örneklerin sunulmasıdır. Bu, okul çalışanlarının tümünün beğenilen ahlâkî özelliklere sahip olmaları gerektiği anlamındadır.”⁶⁶

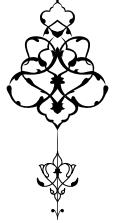
d) Beğenilen Davranışların Nefse Tavsiye Edilmesi ve Yüklenmesi

Beğenilen davranışlar genellikle bazı kısıtlamalarla birlikte gelirler. Bu kısıtlamaları kabul etmek insan için zor ve meşakkatlidir. Çünkü insan

⁶⁴ Muhaddis Nuri; Mustedreku’l-Vesâil, C. 11, s. 195.

⁶⁵ Nehcu’l-Belağ, 159. Hutbe.

⁶⁶ Joseph ve Efron; Seven Worlds of Moral Education, in Phi Delta Kappan, s. 525.

yapı itibariyle kısıtlamalardan hoşlanmaz. Hoşlandığı şeylerin olmasını ister. Bu yüzden eğer insan kendi haline bırakılacak olursa hiçbir zaman ahlâkî değerlere ve davranışlara bağlı kalmaz. Bununla birlikte ahlâkî eğitimde öğrencinin kendisini beğenilen davranışları göstermeye zorlamasından başka çare yoktur. Bu şekilde yavaş yavaş onları huy edinir ve lezzetine varabilir.

Bu iş, yani öğrencinin nefsanî istek ve yönelişlere aykırı olan beğenilen davranışları göstermeye zorlanması, nefsanî isteklerle ve cehalet ordularıyla cihadın bir şeklidir. Bu yüzden bu yöntem altıncı esastan, yani sürekli kontrol ve nefsin istekleriyle ve cehalet ordularına karşı çıkmaktan kaynağını alır.

Her halükarda eğitimci kendisini ahlâkî davranışlara zorlarsa zamanla onu huy edinir ve tadına varır. Bu süreçte kendiliğinden, dış etkene ihtiyaç duymadan ahlâkî davranışları gösterir ve ahlâkî olmayan davranışlardan uzak durur. Emiru'l-Muminin Ali (a.s) şöyle buyuruyor:

“Kendini faziletlere mecbur et çünkü nefsin kötü huylarla yoğrulmuştur.”⁶⁷

İmam Sâdık (a.s) da şöyle buyuruyor:

“Eğer hoşgörülü değilsen onu kendine yükle.”⁶⁸

e) Erdemleri Emretmek ve Alçaklıklardan Alıkoymak

Bu yöntemin, diğer yöntemlerin hiçbirinde olmayan bir özelliği vardır. Varsa bile o kadar bariz değildir. Emretmek ve alıkoymakta, emreden ve alıkoyan tarafından ciddi ve kesin bir tür isteğin varlığı söz konusudur. Diğer bir deyişle isteklendirme ve korkutma ve örnek sunulması gibi yöntemlerde ikna yönü oldukça kuvvetlidir. Bu yöntemlerde öğretmen, kişinin amel etmesini sağlayacak içsel bir isteklendirme oluşturmaya çalışır. Kişinin o isteklendirmeye amel etmesi istenir. Ancak emir ve alıkoymada ikna yönü zayıftır ve dışardan baskıyla kişinin amele zorlanması yönü ön plandadır. Emreden ve alıkoyan baskı yaparak kişiyi amel etmeye zorlama çabasıdadırlar. Kişi bu işi yapmayı gönülden istesin ya da istemesin, farketmez.

⁶⁷ Amidi; Gururu'l-Hikem ve Dureru'l-Kilem, s. 317.

⁶⁸ Kuleynî; Kâfi, C. 2, s. 112.

İyilikleri emretmek ve kötülüklerden alıkoymanın ahlâkî eğitimde iki önemli rolü vardır: İslâm'ın ahlâkî değerlerinin içselleştirilmesi ve bunların topluma hâkim olması. Burada özetle her birini açıklayacağız.

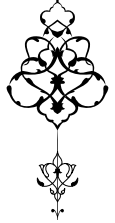
İslâm'ın Ahlâkî Değerlerinin İçselleştirilmesi

Bir kimse, fertlerinin İslâm'ın ahlâkî değerlerine karşı kendilerini sorumlu hissettikleri ve ayaklar altına alınmasına tepki verdikleri bir toplumda yaşıyorsa zamanla ahlâkî ve gayrı ahlâkî değerlerle aşına olur. Üstelik değerlerin ve karşıt değerlerin mertebeleriyle de aşına olur. Zira toplumun bazı değerler ihlal edildiğinde çok şiddetli, başka bazı değerlerin ihlalindeyse daha zayıf tepki verdiğini görecektir. Aynı şekilde hangilerinin sabit, hangilerinin değişken olduğunu, nerede uyulması, nerede uyulmamasının gerektiğini de anlar. Diğer taraftan değerlerin uygulanması başkalarının onay ve olumlu tepkisiyle, uygulanmaması olumsuz tepkiyle karşılanacaktır. Bunun sonucunda da değerlerin uygulanması sonucu güzel tecrübelerle, uygulanmaması kötü tecrübelerle kullanılacak; değerleri uyguladığında olumlu duygular, uygulamadığında olumsuz duygular hissedecektir. Bu şekilde kişi zamanla İslâm'ın ahlâkî değerleriyle aşına olarak onları içselleştirecek ve neticede kişide beğenilen bir değer düzeni şekillenerek kuvvetlenecektir.

İslâm'ın Ahlâkî Değerlerinin Topluma Hâkim Kılınması

Söylenenlere ek olarak, sapmalara karşı çıkmak toplumda birlik kültürünü oluşturacaktır. Böyle bir toplumda değerler ve karşıt değerler olabildiğince belli ve açık olur. Her şahıs değerlere uymasına ya da uymamasına başkalarının ne reaksiyon göstereceğini bilecektir. Bu şekilde değerleri uygulamak için uygun bir ortam ve değerlerden sapmaya uygun olmayan bir ortam oluşacaktır. Neticede çok az kimse değerleri çiğneme cesaretini gösterebilecektir.

Söylememiz gerekir ki ahlâkî eğitimde ne sadece ahlâkî öğretilerin öğretilmesiyle yetinilebilir, ne de sadece isteklendirme ve korkutma ve örnek sunma kâfi olabilir. Bunların yanında emir ve alıkoymadan da faydalanılmalıdır. Diğer bir deyişle ahlâkî eğitimde hem kişide şevk ve bilinç

oluşturan içsel etkenlerden faydalanılmalı, hem de kişiyi ahlâkî davranışlara yönelten dış etkenlerden yardım alınmalıdır.

Ahlâkî eğitimde neden hem içsel hem de dış etkenlerden faydalanılması gerekir? Bunun kökü, insanın iki özelliğine dayanmaktadır: İlki, insanın varlığında iki ordu saf tutmuştur; akıl ordusu ve cehalet ordusu. İnsan bu dünyada, cehalet ordularından olan maddî eğilimler ve duygularının, akıl ordularından olan yüce eğilimler ve duygularından daha hızlı ortaya çıktığı bir vaziyettedir. Çünkü insanın genel olarak birinci guruba (cehalet orduları) daha çok ilgisi vardır. Bu da ortamın, yüce duyguların gelişmesi için dar ve sınırlı olmasına, yüce duyguların yeşermesi içinse daha fazla çaba gösterilmesi gerekliliğine neden olmaktadır. Bu hedefe ulaşma araçlarından biri emretme ve alıkoymadır. Emretme ve alıkoyma, kişiyi, içsel eğilimlerinin aksine davranmaya, ikinci guruba (akıl orduları) da teveccüh etmeye zorlar. Böylece zamanla yüce duyguların gelişip yeşerebileceği bir ortam oluşabilir.

İkincisi, kişilerin yöntemlerden etkilenmeleri farklılık gösterir. Bazıları isteklendirme ve korkutma gibi yöntemlerden, bazıları da emretme ve alıkoyma gibi yöntemlerden daha çok etkilenirler.

Sonuç olarak beğenilen ahlâkî davranışları emretme ve beğenilmeyen ahlâkî davranışlardan alıkoyma, ahlâkî eğitimde önemli bir role sahiptir. Bu yüzden Peygamber (s.a.a) ve Ehl-i Beyt'in (a.s) siyerinde ahlâkî eğitimde bu yöntem kullanılmıştır. Şimdi bazı örnekleri nakledeceğiz. İmam Bâkır (a.s) şöyle buyuruyor:

Ali bin Hüseyin (a.s) evlatlarına şöyle buyuruyordu: “Yalandan kaçınınız, küçük veya büyük, ciddi veya şaka (olsa bile). Çünkü kişi eğer küçük bir yalan söylerse büyük bir yalan söylemeye de cesaret eder.”⁶⁹

Sema'e şöyle söylüyor:

İmam Sâdık'ın (a.s) yanına gittim. İmam (a.s) direkt olarak şöyle buyurdu: “Ey Sema'e, seninle deve bakıcın arasında olan olay nedir? Fuhşeden, feryat eden veya lanet okuyan biri olmaktan kaçın.” Ben “Sebebi onun bana zulmetmesiydi” diye arzettim. İmam (a.s) şöyle buyurdu: “O sana zulmetmişse de sen üste çıkmışsın (ve haddinden fazla kötü söz söylemişsin). Bu iş ve

⁶⁹ Kuleynî; Kâfî, C. 2, s. 328.

davranış benden (kabul edeceğim bir şey) değildir ve Şialarıma böyle bir şeyi emretmiyorum. Allah'tan bağışlanma iste ve bir daha böyle yapma.”⁷⁰

Bunun gibi örnekler çoktur ve hepsi de beğenilen ahlâkî davranışları emretmenin ve beğenilmeyen ahlâkî davranışlardan alıkoymanın Masumlar'ın (a.s) siyerinde önemli bir yeri olduğunu göstermektedir.

Gözetim ve Kontrol

Beğenilen ahlâkî davranışların oluşturulmasında kullanılan ve önemli etki bırakan yöntemlerden biri de öğrencinin davranışlarını gözetmek ve kontrol etmek ve onu gerekli konularda uyarmaktır. Masumlar'ın (a.s) siyerinde, onların bu yöneme olan özenlerini gösteren birçok örnek vardır. Örnek olarak bu siyerlerden bazılarını beyan ediyoruz:

Resulullah (s.a.a) Arafat'a giderken bineğinin arkasına Üsâme'yi, dönerken de Fazl bin Abbas'ı oturttu. Fazl, çok güzel saçları olan bir gençti. Bir Arap Peygamber'in (s.a.a) yanına geldi. Yanında çok güzel bir kadın olan kız kardeşi de vardı. Arap, Peygamber'e (s.a.a) sorular soruyor, Fazl ise onun kız kardeşine bakıyordu. Peygamber (s.a.a) de sürekli elini Fazl'ın yüzüne doğru tutarak onun bakmasına engel olmaya çalışıyor ancak Fazl bu sefer başka taraftan bakıyordu. Peygamber (s.a.a) Arabın sorularını cevaplamayı bitirdiğinde Fazl'ın omzunu tutarak şöyle buyurdu: “Bu günlerin belirli günler olduğunu bilmiyor musun? Bugünlerde gözünü haramdan koruyan ve eline, diline sahip olan hiçbir erkek yoktur ki Allah ona gelecek yıl Haccı yazmış olmasın.”⁷¹

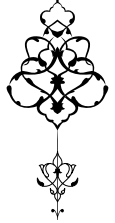
Bu siyerde Peygamber (s.a.a) Fazl bin Abbas'ın davranışlarını gözleyerek kontrol etmekteydi. Onun yakışıksız bir davranış gösterdiğini görünce ona gereken uyarıyı yaptı ve onu bu ameli yapmaktan alıkoydu. Abdullah bin Ömer, Peygamber'in (s.a.a) başka bir sünnetini naklederek şöyle diyor:

Ben henüz çocukken Peygamber (s.a.a) evimize geldi. Ben evden çıkıp oyun oynamak için kalktığımda annem “Abdullah gel sana bir şey vereyim” dedi. Peygamber (s.a.a) “Ona ne vermek istiyorsun?” diye buyurdu. Annem “Hurma vereceğim” dedi. Peygamber (s.a.a) şöyle buyurdu: “Eğer böyle yapmazsan senin için bir günah yazılır.”⁷²

⁷⁰ Kuleynî; Kâfî, C. 2, s. 326.

⁷¹ Muhaddis Nuri; Mustedreku'l-Vesâil, C. 14, s. 269.

⁷² İbni Hanbel, Müsned-i Ahmed, C. 3, s. 447.

Bu siyerde de Peygamber (s.a.a) Abdullah'ın annesinin davranışını gözlemliyor ve sözünden caymasını engelliyor. Bu olay, o zamanlar muhtemelen annelerin yalan vaatlerle çocuklara kendi istedikleri davranışı yaptırdıklarını gösteriyor. Bu yüzden Peygamber (s.a.a) Abdullah'ın annesini sözünde durmamanın çirkin bir iş olduğu ve yaparsa kendisine bir yalan yazılacağı konusunda uyarıyor.

Bu siyerlerin toplamında şu neticeye varabiliriz: Evvela Masumlar (a.s) evlatlarının ve takipçilerinin davranışlarını, ahlâkî değerler çizgisinden sapmamaları için izliyor ve kontrol ediyorlardı. En ufak bir sapmayı gördüklerinde de hemen uyarıyorlardı. İkincisi, Peygamber (s.a.a) ve Ehl-i Beyt'e (a.s) göre insan her zaman gaflet ve unutkanlığa maruzdur. Bu gaflet ve unutkanlığın devamı insanı helak ve yok olmaya sürükler. Bu derdin devası ise gözlem, kontrol ve uyarıdan başka bir şey değildir.

Ancak Masumlar'ın (a.s) siyerinde gözlem ve kontrol, sadece dış etkenlerin kontrolüne mahsus değildir. Ek olarak her şahıs kendi amel ve davranışlarını kontrol etmekle yükümlüdür. Bu yüzden ahlâkî eğitimde muhasebe ve kontrol özel bir yer edinmiştir.

Nefsin Muhasebesi ve Kontrolü

İnsanlar ahlâkî gelişimin hangi derecesinde olurlarsa olsunlar, hata ve yanlış yapabilirler. Bu yüzden eğer bir kimse amellerini ve davranışlarını kontrol etmezse zamanla doğru yoldan sapar, ahlâkî erdemleri zayıflar ve kötü ahlâkî huylar baş göstererek gelişir. Nihayetinde öyle bir yere varır ki herkes onun hidayet ve kurtuluşundan ümidini keser. Bu yüzden Masumlar'ın (a.s) siyerinde nefsin muhasebesi ve kontrolü yöntemi üzerinde durulmuştur. Emiru'l- Muminin Ali (a.s) Şöyle buyuruyor:

“Nefsini hesaba çeken saadete kavuşur.”⁷³

Diğer bir rivayette şöyle buyuruyor:

“Nefsini salan (hesaba çekmeyen) onu helak eder.”⁷⁴

Kontrol, öğrencinin gün boyu kendisine dikkat etmesi demektir. Yanlış ahlâkî davranışları göstermemeli ve nefsin muhasebe ederek, yani

⁷³ Amidi; Gururu'l-Hikem ve Dureru'l-Kilem, s. 236.

⁷⁴ a.g.e.

gün sonunda amel ve davranışlarını inceleyerek iyi ahlâkî işler yapmışsa bunun için Allah'a şükreder ve Allah'tan bu işleri tekrar ve daha da fazlasını yapabilme tevfiği ister. Fakat Allah etmesin yanlış davranışlara buluşmuşsa tövbe eder, Allah'tan, gelecek günlerde onları tekrarlamama tevfiği ister. İmam Kâzım (a.s) şöyle buyuruyor:

“Her gün nefsini hesaba çekmeyen ve iyi amel yaptıysa Allah'tan daha fazlasını yapmak için tevfiğ istemeyen, kötü bir amel işlediyse tövbe etmeyen kimse bizden değildir.”⁷⁵

Bu sebeple Peygamber (s.a.a) Müslümanlara şöyle buyuruyor:

“Hesabınız görülmenden önce kendinizi hesaba çekin ve tartılmadan önce kendinizi ölçün ve büyük mahşer günü için hazır olun.”⁷⁶

4- Kötü Huyuları Islah Etme Yöntemleri

Ahlâkî eğitimin vazifelerinden biri de bazı öğrencilerin müptela olduğu ahlâkî yanlış davranışlar ve kötü sıfatlarla savaşımdır. Bu bölümde Peygamber (s.a.a) ve Ehl-i Beyt'in (a.s) siyerinde yer alan, yanlış ahlâkî sıfat ve davranışlarla savaşırken kullandıkları yöntemleri anlatmaya çalışacağız. Bu yöntemler sırasıyla şöyledir: Görmezden gelmek, uyarmak, toplumsal baskı, tehdit, ilişkinin kesilmesi ve tenbih.

a) Görmezden Gelmek

Peygamber (s.a.a) ve Ehl-i Beyt'in (a.s) siyerinde kötü bir ahlâkî davranışla karşılaşıldığında ilk yapılan, özellikle kişi ilk defa böyle bir davranış göstermişse, onu görmezden gelmektir. Emiru'l-Muminin'den (a.s) şöyle rivayet ediliyor:

“Ne zaman birisi Peygamber'in (s.a.a) yanında yalan söylese, O gülümser ve şöyle buyururdu: “O bir şey söylüyor.”⁷⁷

Bu sünnetten Peygamber'in (s.a.a) bazı yalancılıkları görmezden geldiği ve bir tepki göstermediği anlaşılıyor. Masumlar'ın (a.s) bu yanlışları

⁷⁵ Kuleynî; Kâfî, C. 2, s. 435.

⁷⁶ Hürrü'l-Âmilî; Vesâilu's-Şia, C. 16, s. 99.

⁷⁷ Kuftî; el-Caferiyyât, s. 169.

görmezden gelmesinin iki delili olabilir: İlki, yanlış yapan ahlâkî değerlerle aşına değildir. Diğeri, bazı durumlarda göz yummak, yanlış açıklamaktan daha etkili olabilir ve kişiyi onu tekrarlamaktan alıkoyabilir. Çünkü açıklamak, öğrenci ve öğretmen arasındaki hayâ perdesini yırtmakta ve onun yanlışından dönme fırsatını elinden almaktadır. Ayrıca yanlış yapanı bu tür davranışlar gösterme konusunda küstahlaştırmaktadır. Bu sebeple Hâce Nâsiruddîn Tûsî çocukların ahlâkî sapmalarını nasıl karşılamak gerektiği konusunda şöyle diyor: “Kabahat işlerse açığa çıkarmayınız, gaflet olarak sayınız ki cesaretle yapmasın ve eğer gizlerse üstünü örtünüz.”⁷⁸

b) Uyarmak

Ahlâka uygun olmayan davranışların ıslahında ikinci adım uyarmaktır. Peygamber (s.a.a) ve Ehl-i Beyt'in (a.s) siyerinde kaydedilmiş ahlâkî uyarıların örnekleri çoktur. Biz burada onlardan bazılarını nakledeceğiz. İmam Bâkır (a.s) ve İmam Sâdık (a.s) şöyle buyurmuşlardır:

“Ebuzer, Peygamber (s.a.a) zamanında bir adamı annesinin siyah derili olmasından dolayı kınayarak dedi ki: “Ey siyahzade.” Peygamber (s.a.a) Ebuzer'e şöyle buyurdu: “Onu annesi yüzünden (siyah derili olduğu için) kınıyor musun?” İmam (a.s) buyuruyor: Ebuzer Peygamber (s.a.a) kendisinden razı olana kadar yüzünü gözünü (pişmanlığının göstergesi olarak) topırağa sürttü.”⁷⁹

Bu siyer, Peygamber'in (s.a.a) kötü hareketi Ebuzer gibi bir şahsiyet yapmış olsa dahi kötü gördüğünü ve yapılmasını yasakladığını gösteriyor. İmam Sâdık (a.s) şöyle buyuruyor:

“Uzun sakalları olan bir adam Peygamber'le (s.a.a) karşılaştı. Peygamber (s.a.a) “Sakal kendisini kısaltabilseydi ne olurdu?” buyurdu. Bu söz adamın kulağına gitti ve sakalını ne çok kısa, ne çok uzun, tam olması gerektiği gibi kesti ve Peygamber'in (s.a.a) yanına geldi. Peygamber (s.a.a) onu görünce şöyle buyurdu: “Sakalınızı bu şekilde düzeltin.”⁸⁰

Bu siyerde Peygamber (s.a.a), sakalını çok uzatmış birisini uyardı ve bu uyarı dikkate alındı. Peygamber'den (s.a.a) diğer bir siyer şöyledir:

⁷⁸ Tûsî; Ahlâk-ı Nâsirî, s. 224.

⁷⁹ Muhaddis Nuri; Mustedreku'l-Vesâil, C. 9, s. 112.

⁸⁰ Kuleynî; Kâfi, C. 6, s. 488.

“Peygamber (s.a.a) ne zaman birisinin yanlış sözler söylediğini duysa “Falanca neden şöyle söylemiş” diye buyurmazdı, “Neden bazıları şöyle söylüyorlar?” diye buyururdu.”⁸¹

Bu siyere göre Peygamber (s.a.a) yanlış konuşmalara tepki vererek uyarıda bulunuyordu ama bu uyarı bazen doğrudan değil, kinaye ve işaret yoluyla oluyordu. Çünkü doğrudan ve isim zikrederek yapılan uyarılar, hataya düşenin saygınlığını kaybetmesine sebep olur. Bu da uyarının eğitici etkisine engel olur. Bununla birlikte bazı durumlarda özel olarak uyarıda bulunuyordu. Ebu Kehmes şöyle diyor:

“Medine’deydim ve ev sahibinin kendisinden hoşlandığım güzel bir kenizi vardı. Bir gece geç vakitte eve döndüm. Kapıyı çaldım ve keniz bana kapıyı açtı. Ben kenizin sinisini sıktım. Ertesi gün İmam Sâdık’ın (a.s) yanına gittim. Bana şöyle buyurdu: “Dün akşam yaptığın işten dolayı Allah’ın dergâhında tövbe et.”⁸²

Bu siyerlere dayanarak Peygamber (s.a.a) ve Ehl-i Beyt’in (a.s) yanlış ahlâkî davranışlara düşenleri doğrudan veya dolaylı olarak uyardıklarını ve o amelleri tekrarlamalarını engellediklerini söyleyebiliriz.

c) Mükâfat Sözü Vermek

Masumlar (a.s) bazen yanlış yaparı ıslah etmek için bir daha o işi yapmayacağına dair söz vermesi karşılığında ona bir söz veriyorlardı. Ebu Basir’in komşusunun hikâyesi bu türdendir. Ebu Basir’in bir komşusu vardı. Haram yoldan bir servet edinmişti. Sürekli günah toplantıları düzenliyordu. Buna itiraz edip kendisini uyaran Ebu Basir’den, durumunu İmam Sâdık’a (a.s) anlatmasını, bunları bırakabilmesi için bir çıkar yol göstermesini istemişti. İmam Ebu Basir’e şöyle buyurmuştu:

“Komşuna söyle o işleri bıraksın, ben de onun cennetine kefil olayım.”⁸³

Bu siyer esasınca İmam Sâdık (a.s) o şahsın yanlış ahlâkî davranışları terk etmesi sözü karşılığında ona cennet sözü veriyor ve bu metot işe ya- rıyor. Adam önceki vaziyetinden tövbe ediyor. Belki bu yöntemin etkili

⁸¹ Sicistani; Sünen-i Ebi Davud, C. 2, s. 434.

⁸² Hürri’l-Âmilî; Vesâilu’ş-Şia, C. 20, s. 196.

⁸³ Bu siyer “İman kaynaklı sebeplerin uyandırılması” konusunda nakledildi.

olmasının sırrı şudur; insanlar bedensel olarak birbirlerinden farklı oldukları gibi ruhsal ve isteklendirme açısından da birbirlerinden farklıdırlar. Bazıları görmezden gelmeye tepki verir, bazıları uyarıya, bazıları da kuvvetli teşvikler karşısında tepki verir. Bahsi geçen şahıs, sadece kuvvetli bir teşvik karşısında teslim olan kimselerdendir. Bu yüzden İmam (a.s) bu siyerde ona önceki kötü davranışlarını terk etmesi halinde Allah'ın onu cennetine sokacağı sözünü vermiştir. Bu da onda etkili olmuş ve davranışlarını ıslah etmiştir.

d) Sert Davranma

Bazen daha önce söylediğimiz yöntemlerin hiç biri kişiye tesir etmez. Bu durumda onun davranışını ıslah etmek için Masumlar (a.s) sert yöntemleri kullanmışlardır. Şu Nebvî siyere teveccüh ediniz:

“Bir adam Bahreyn’den, elinde altın bir yüzük, üzerinde de ipek cüppeyle Peygamber’in (s.a.a) yanına geldi ve selam verdi. Ama Peygamber (s.a.a) onun selamını cevaplamadı. Adam rahatsız olarak evine gitti ve olayı hanımına anlattı. Hanımı “Peygamber (s.a.a) ipek cüppeni ve altın yüzüğünü görmüştür. Bu ikisini çıkar ve Peygamber’in (s.a.a) yanına git” dedi. Adam böyle yaparak Peygamber’in (s.a.a) yanına gitti ve Peygamber (s.a.a) selamına cevap verdi.”⁸⁴

Bu siyerde Peygamber (s.a.a), ahlâkî değerleri ciddiye almayan bir kimseyi sert bir şekilde karşılıyor ve selamını almıyor. Bu davranış, önceki yöntemlerle kıyaslandığında daha fazla sertlik içermektedir.

İshak bin Ammar şöyle söylüyor:

İmam Sâdık'ın (a.s) yanına gittim ve O yüzüme kızgın bir çehreyle baktı. “Sizin bana bakışınızı değiştiren şey nedir?” dedim. Buyurdu: “Senin davranışlarını iman kardeşlerine karşı değiştiren sebepten. İshak, duydum ki ihtiyaç sahibi Şiaları kovması için evine bir nöbetçi koymuşsun.” Dedim ki: “Fedan olayım, ünlenmekten korkuyorum.” İmam (a.s) şöyle buyurdu: “İlâhî belalardan korkmuyor musun?”⁸⁵

Bu siyere göre İmam Sâdık (a.s) İshak bin Ammar'a yüzünü ekşitiyor. Önceki durumlarla kıyaslayacak olursak bu, daha da sert bir tepkidir.

⁸⁴ Sâlihî; Subulu'l-Huda ve'l-İrşad, C. 7, s. 148.

⁸⁵ Kuleynî; Kâfî, C. 2, s. 181.

İmam'ın (a.s) bu davranışı, İshak'ın yaptığıının, Peygamber'in (s.a.a) yanına gelen Bahreynli adamın yaptığıından daha kötü ve çirkin olduğunu gösteriyor.

Diğer bir siyerde İmam Sâdık (a.s) şöyle buyuruyor:

Bir adam Peygamber'in (s.a.a) yanına geldi ve ben falancanın oğlu falançayım diyerek ceddini ta dokuzuncu nesle kadar saydı. Peygamber (s.a.a) şöyle buyurdu: "Bil ki sen de onların onuncusunun cehennemde."⁸⁶

Burada Resulullah (s.a.a) kâfir eccadıyla övünen –ki ahlâkî açıdan beğenilmeyen bir davranıştır- biriyle karşılaşıyor ve hakaret düzeyinde bir cevap veriyor. Bu davranış, Peygamber (s.a.a) açısından kâfir eccat ile övünmenin çok çirkin ve beğenilmeyen bir amel olduğunu gösteriyor.

Bazen Masumlar (a.s), çirkin bir davranış gösteren bir kimseye küsüyorlar ve onunla konuşmuyorlardı. İmam Bâkır (a.s) şöyle buyuruyor:

"Babam oğluyla beraber yürüyen bir kişiyi gördü. Oğlan yürürken babasının koluna yaslanıyordu. Babam oğlanın bu hareketinden hiç hoşlanmadığı için ölene kadar onunla konuşmadı."⁸⁷

e) Toplumsal Baskı Oluşturmak

Bazen önceki yöntemlerden hiçbiri kişinin davranışını düzeltmesini sağlayamamaktadır. O zaman ne yapmak gerekir? Peygamber (s.a.a) ve Ehl-i Beyt'in (a.s) siyerinde böyle durumlarda toplumsal baskı yöntemi kullanılmıştır. İnsan sosyal bir varlık olduğundan ve genellikle toplumun dışında ve toplum olmadan yaşamına devam edemediğinden, yanlış davranış gösterenlerin bazı davranışlarının düzeltilmesinde toplumsal baskıdan faydalanılabilir. İmam Bâkır (a.s) şöyle buyuruyor:

"Bir adam Peygamber'in (s.a.a) yanına geldi ve komşusunun eziyetinden şikâyet etti. Peygamber (s.a.a) ona "Sabret" diye buyurdu. İkinci kez Peygamber'in (s.a.a) huzuruna geldi ve Peygamber (s.a.a) yine "Sabret" diye buyurdu. Üçüncü kez gelip Peygamber'e (s.a.a) şikâyetle bulununca Peygamber (s.a.a) şöyle buyurdu: "Cuma günü insanlar Cuma namazına giderken sen eşyalarını sokağa dök ki namaza gidenler görsünler. Eğer sana ne

⁸⁶ Kuleynî; Kâfî, C. 2, s. 329.

⁸⁷ a.g.e., s. 39.

oldu diye sorarlarsa de ki komşum bana eziyet ediyor.” Adam bunu yaptı ve eziyet eden komşusu gelerek “Eşyalarını evine geri götür. Allah’a andolsun ki artık sana eziyet etmeyeceğim” dedi.⁸⁸

Peygamber (s.a.a) bu siyerde toplumsal baskı unsurlarından birini, yani başkalarını muhtelif yanlış davranışlardan haberdar etme yöntemini kullanmıştır.

Toplumsal baskı şekillerinden biri de ilişkiyi kesmektir. Masumlar (a.s) bazen başkalarının yanlış davranışlarını düzeltebilmek için bu yöntemi kullanıyorlardı. İmam Sâdık'ın (a.s) ayakkabı çarşısında kölesine zina zade yakıştırmasını yaptığı için arkadaşıyla ilişkisini kesmesi bu yöneme bir örnektir.

Özet

- Peygamber (s.a.a) ve Ehl-i Beyt'in (a.s) siyerinde ahlâkî eğitim için dört çeşit yöntem kullanılmıştır:

- 1- Ortam oluşturan yöntemler.
- 2- Ahlâkî basiret ve bilincin eğitimi yöntemleri.
- 3- Ahlâkî adetlerin ve yönelişlerin eğitimi yöntemleri.
- 4- Kötü huyların ıslahı yöntemleri.

- Bu yöntemler, daha önce açıklanan ahlâkî eğitim esasları ve temelleri ile sağlam bir ilişki içerisinde.

- Peygamber (s.a.a) ve Ehl-i Beyt'in (a.s) ahlâkî eğitim yöntemleri kapsayıcı niteliğe sahiptir. Oysa diğer eğitim ekolleri genelde bu özelliğe sahip değildir. Şu anlamda ki Peygamber (s.a.a) ve Ehl-i Beyt'in (a.s) siyerinde hem çevreye önem veren yöntemlerden, hem ahlâkî öğretilerin ve ahlâkî düşünce gücü eğitiminin öğretimi üzerinde duran yöntemlerden ve hem de beğenilen ahlâkî davranışların ve adetlerin eğitimine değer veren yöntemlerden faydalanılmıştır.

⁸⁸ Kuleynî; Kâfî, C. 2, s. 668.

Kaynaklar

* Kur'ân-ı Kerîm

- Kur'ân-ı Kerim, Abdalbaki Gölpinarlı mealı (Türkçe, İstanbul, 1955), Süleyman Ateş Meâli (Türkçe, -6 cilt- Yeni Ufuklar Neşriyat, 1988,[Yer belirtilmemiş] ve Kadri Çelik mealı; Muhammed Mehdi Fuladvend'in Farsça tercümesi (Dâru'l-Kur'âni'l-Kerîm, Tahran)

* Nehcu'l-Belağa

- Nehcu'l-Belağa, Seyyid Cafer Şehidi'nin tercümesi, 6. Baskı, Tahran: Şirket-i İntişarat-ı İlmî ve Ferhengi, 1373 Ş.H.(1994), Dâru'l-Kur'âni'l-Kerîm, Tahran. (Türkçe'de yer yer Kadri Çelik tercümesinden alıntı yapılmıştır, Ferrec yayınları, 2001.) Ali, Said İsmail; Es-Sunnetu'l Nebeviyye: Ru'yetu't-Terbeviyye, Kahire: Dâru'l- Fikri'l- Arabî (1423 k).

Amedî, Abdolvahid bin Muhammed; Gururu'l-Hikem ve Dureru'l-Kilem, Kum: Defter-i Tebliğat-i İslâmî (1366 h.ş.) .

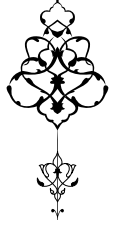
Bâkırî, Hüsrev (1377), Mebaniyi Şivehayi Terbiyet-i Ahlâkî (Nakd-i tatbikiyi ilm-i ahlâk ve revanşinasiyi muasır), Tahran: Sazman-ı Tebliğat-ı İslâmî.

Bâkırî, Hüsrev; "Terbiyet-i Dinî ve Terbiyet-i Ahlâkî: Tefavutha ve Şebahetha", Terbiyet- i İslâmî, Vije-i Terbiyet-i Ahlâkî, Tahran: Neşr-i Terbiyet-i İslâmî,(1379).

Bâkırî, Hüsrev; Nigâh-i Dubare bi Terbiyet-i İslâmî, C. 6, Tahran: İntişarat-ı Medrese (1379 ب).

Bandura, Albert; Nazariyye-(1372), yi Yâdgîrî-yi İctimâi, Ferhad Mâhir'in tercümesi, Şiraz: Rahgoşa (1372 h.ş.).

Berkîy, Ahmed bin Muhammed bin Hâlid; El- Mehasin, C. 1, Tahkik-i Seyyid Celâleddîn Hüseyinî, (yersiz), Dâru'l-Kutubi'l-İslâmiyye, (274 k).

- Chateau, Jean; Mürebbiyân-ı Bozorg, Gulam Muhsin Şukuhî'nin tercümesi, Tahran: Müessese-i İntişarat ve Çâp-i Dânişgâh-i Tahran 1369 h.ş.).
- Defter-i Hemkâri-yi Havza ve Dânişgâh Revânşî-nâsi-yi Rüşd (2) Bâ Nigereş-i be Menâbi-yi İslâmî, Tahran: Simet (1375 h.ş.).
- Defter-i Hemkâri-yi Havza ve Dânişgâh, Ehdâf-ı Terbiyet ez Didgâh-ı İslâm, Tahran: Simet (1376 h.ş.).
- Deylemî, Ahmed ve Mesud Azerbaycanî; (1382), Ahlâk-ı İslâmî, Verâset-i Duvvum, Kum, İntişarat-ı Mearif (1382 h.ş.).
- Deylemî, Hasan bin Ebi'l-Hasan; (tarihsiz), Ea'lamu'd- Dîn, Kum: Muessese-i Alu'l- Beyt (a.s).
- El-Heysemî, Nureddin, Mecmau'z-Zevâid ve Menbau'l-Fevâid, C. 10, Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, (1408 k).
- El-İhvanî, Ahmed Fuat; et-Terbiyyetu fi'l-İslâm, Kahire: Dâru'l- Mearif (tarihsiz), Enis, İbrahim ve diğerleri; El-Mucemu'l-Vasît 3 ۛ, Kum: Defter-i Neşr-i Ferheng-i İslâmî (1367 h.ş.).
- Eş-Şerif, Avn ve Habib el-Cenhanî (Virasetaran); El-Fikru't-Terbuyyi'l-Arabiyyi'l-İslâmî ve'l-Usuli ve'l-Mebadi, Tunus (1987 m).
- Et-Tarihî, Fahrurddin; Mecmeu'l-Bahreyn, Tahran: Defter-i Neşr-i Ferheng-i İslâmî, (1408 k).
- Firuz Abadî, Mecdudî Muhammed; El-Kamusu'l-Muhit, Beyrut: Dâru İhyâu't-Turâsi'l-Arabî (1412 k).
- Frankena, William; (1376), Felsefe-i Ahlâk, Hâdî Sâdıki'nin tercümesi, Kum: Müessese-i Ferheng-i Taha (1376 h.ş.).
- Furuğî, Muhammed Ali; Seyr-i Hikmet der Avrupa, C. 1, 4. Baskı, Tahran: İntişarat-ı Safî Alişah (1368 h.ş.).
- Gazalî, Ebu Hamid İmam Muhammed; Kimya-yi Saadet, C. 1 ve 2, Hüseyin Hudeyvicem'in tashihi, 4. Baskı, Tahran: Şirket-i İntişarat-ı İlmi ve Ferhengî (1368 h.ş.).
- Harrânî, Hasan bin Şu'be; Tuhefu'l-Ukul, Kum: İntişarat-i Camia-i Muderrisin (1404 k).
- Hürri'l-Âmilî, Muhammed bin el-Hasan; Vesâilu's-Şia, C. 29, Kum: Müessese-i Alu'l-Beyt aleyhimusselam (1409 k).
- İbni Hanbel, Ahmed; Müsned, 6 Mücellidat, Beyrut, Dâr-ı Sâd (1497 k.).

- İbni Menzur, Muhammed bin Mükerrrem; Lisanu'l-Arab, Beyrut: Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabî (1408 k).
- İbni Miskeveyh; Tehzibu'l-Ahlâk ve Tathiru'l-A'râk, Kum: İntişarat-ı Bidâr (1422 k).
- Kediver, Pervin; Revânşinâsî-yi Ahlâk, Tahran: Âgâh (1378 h.ş.).
- Kufî, Muhammed bin Muhammed bin Eş'as; El- Ca'feriyyât, Tahran: Mektebetu Niynevi'l-Hadîse (tarihsiz).
- Kuleynî; Kâfî, C. 8; Tahran, Dâru'l- Kütübi'l-İslâmiyye (1365 h.ş.)
- Kummî, Ali bin İbrahim bin Haşim; Tefsir-i Kummî, 2 cilt, Kum: Müessesesi-Dâru'l-Kitâb (1404 k).
- Kummî, Şeyh Abbas; Mefâtihu'l-Cinân (tarihsiz).
- Mazenderanî, Mevla Muhammed Sâlih; Şerhu Usuli'l-Kâfî, C. 12, yersiz (1081 k).
- Meclisî, Muhammed Bâkır; Bihâru'l-Envâr, C. 110, Beyrut: Müessesetu'l- Vefa (1404 k).
- Medkûr, Ali Ahmed; Minhecu't-Terbiyeti Esasi Mukevvinâtihi, Kahire: Ed-Dâru'l-Fenniyye li'n-Neşri ve't-Tevzi (tarihsiz).
- Misbah Yazdî, Muhammed Taki; Ahlâk der Kur'ân, 2 cilt, Tahran: İntişarat-i Emir-i Kebir (1372 h.ş.).
- Misbah Yazdî, Muhammed Taki; Felsefe-i Ahlâk, Tahran: İntişarat-i İttılaat (1367 h.ş.).
- Muhaddis Nuri, Hüseyin; Müstedreku'l-Vesâil, 18 cilt, Kum: Müessesesi-i Alu'l-Beyt aleyhimusselam (1408 k).
- Muin, Muhammed Taki (1371); Ferheng-i Farsî-yi Mutavassıt, 6. Cilt, 8. Baskı, Tahran: İntişarat-ı Emir-i Kebir (1371 k).
- Pervîn, Larens; (1372), Revânşinâsî-yi Şahsiyet: Nazariye ve Tahkik, Muhammed Ca'fer Cevâdî ve Pervîn Kedipûr'un tercümesi, Tahran, Resa, (1372 h.ş.).
- Râvendî, Seyyid Fadlullah; En-Nevâdir, Tahkik: Said Rıza Ali Askerî; Kum: El-Hadis, 1377 h.ş..
- Sadûk; El- Emâli, İntişarat-i Kitâbhâne-i İslâmiye 1362 h.ş.).
- Sadûk; Hisâl, C. 2, Kum: İntişarat-i Camia-yi Müderrisin-i Havza-yı İlmiyyeyi Kum (1403 k).
- Sadûk; İlelu's-Şerâyi, Kum: İntişaratu Mektebeti'd- Dâverî (tarihsiz).
- Sadûk; Uyûnu'l-Ahbârî'r-Rıza (a.s), 2 cilt bir arada, İntişarat-ı Cihân (1378 k).

- Sâlihî, Muhammed bin Yusuf; Subulu'l-Huda ve'l-İrşad, Âdil Ahmed ve Ali Muhammed Muavviz'in tahkiki, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiye (1414 k).
- Seccâdi, Seyyid Mehdi (1379), "Ruyikerdhâ ve Reveşha-yi Terbiyet-i Ahlâkî ve Erzeşî, Bâznigerî ve Nev-Şinâsî", Pejuheşha-yi Ulûm-i İnsânî.
- Sicistanî, Süleyman bin El-Eş'as; Sünen-i Ebi Davud, C. 1, Beyrut: Dâru'l- Fikr (1410 k.).
- Şeriatmedârî, Ali; Câmia ve Talîm ve Terbiyet, 8. Baskı, Tahran: Emir-i Kebir (1367).
- Şeydânşeyd, Hüseyinali; Akl der Ahlâk ez Nazargâh-ı Gazalî ve Hayyam, Kum: Pejuheşkede-i Havza ve Dânişgâh 1383 h.ş.).
- Tabatabaî, Seyyid Muhammed Hüseyin; Sünenu'n- Nebi, Muhammed Hadi Fıkhi'nin tercümesi, Tahran: Defter-i Neşr-i İslâmî (1375 h.ş.).
- Tabersî, Raziuddîn Hasan bin Fazl; (tarihsiz), Mekârimu'l-Ahlâk, Kum: İntişarat-ı Şerif Razî (tarihsiz).
- Tûsî, Hâce Nâsiruddîn; Ahlâk-ı Nâsirî, Mücteba Minevî ve Ali Rıza Haydarî tas-hihi, 4. Baskı, Tahran: Harezmi (1369 h.ş.).
- Ulvan, Abdullah Nâsîh; Terbiyetu'l-Evlâd-i fi'l-İslâm, C. 1, 3. Baskı, (yersiz ve tarihsiz).
- Yalçın, Mikdat; Cevanibu't-Terbiyeti'l-İslâmiyyeti'l-Esasiyye, Beyrut: Müesseseyi Dâru'r-Reyhânî (1406 k).

İngilizce Kaynaklar

- Cochrane, Don; "Moral education_ A Prolegomenon" in Theory into Practice, vol. 14, n. 4.
- Elias, John, I.; "Philosophy of Education: Classic and Contemporary", Florida; Krieger Publishing Company (1995).
- Halstead J. Mark and Monica J. Taylor (editors); "Values in Education and Education in Values", London and Washington D.C.: The Falmer Press (1996).
- Hill, Brian V.; "Values Education in Schools: Issues and Challenges", in Primary and Middle Years Educator, vol. 2, issue 2 (2004).
- Hummel Charles; "Aristotle" in Thinkers on Education, Ed. By Zaghloul Morsy, Unesco (1997).
- Joseph, P. Bolotin and Sara Efron; "Seven Worlds of Moral Education" in Phi Delta Kappan (2005).

- Kerferd, G. B.; "Aristotle" in the International Encyclopedia of Philosophy, Editor in Chief: Paul Edwards, New York, Macmillan Publishing co. Inc. And the Free Press (1967).
- Leming, James; "Whither Goes Character Education: Objectives, Pedagogy and Research" in Journal of Moral Education, vol. 179, issue 2.
- Lickona, Thomas; "Teacher's Role in Character Education" in Journal of Education, vol. 179, issue 2 (1997).
- Murray, Mary Elizabeth; "Moral Development and Moral Education: An Overview" in www.studies in Moral Development and Education (2005).
- Noddings Nell; "Philosophy of Education", Boulder, Westview Press, a member of Perseus Books, L.L.C (1998).
- Nunner-winkler, G.; "Moral Development" in the International Encyclopedia of Education, vol. 7, second edition: Editors in Chief Torsten Husen and T. Neville Postlethwaite, Oxford, Pergamon (1994).
- Oser, F, and R. Reichenbach; "Moral Education: Philosophical Issues" in second edition: Editors in Chief Torsten Husen and T. Neville Postlethwaite, Oxford, Pergamon (1994).
- Popkin Richard H. And Avrum Stroll; Philosophy made Simple, 2nd ed., New York, Doubleday: A Division of Bantam Doubleday Dell Publishing Group Inc. (1993).
- Rich, John Martin; "The Conflict in Moral Education: Teaching Principles or Virtues?" in Clearing House, May/ June 91, vol. 64, Issue 5. (1991).
- Ryan, Kevin and Karen Bohlin; "Values, Views or Virtues?" in Education Week, vol. 18, issue 25 (1999).
- Smith, Eliot R. And Diane M. Mackie; Social Psychology, New York, Worth Publishers (1995).
- Tappan, Mark B.; "Moral Education in the Zone of Proximal Development" in Journal of Moral Education, vol. 27, issue, 2 (1998).
- Taylor, Shelley et al; Social Psychology, tenth ed. Prentice- Hall: 2000. Leming, James; "Whither Goes Character Education: Objectives, Pedagogy and Research" in Journal of Moral Education, vol. 179, issue 2 (1997).
- www.moral education by Lou Lioyd- Zannini, Regent University, school of education.

